

MAGYAR NEMZETI BANK

**ELEMZÉS
A KONVERGENCIA-
FOLYAMATOKRÓL**

2006. DECEMBER

**Elemzés
a konvergenciafolyamatokról**

2006. december

Kiadja: Magyar Nemzeti Bank
Felelős kiadó: Missura Gábor
1850 Budapest, Szabadság tér 8–9.

www.mnb.hu

ISSN 1787-436X (nyomtatott)

ISSN 1787-4475 (on-line)

Magyarország EU-belépését követően a gazdaságpolitikával szembeni legnagyobb kihívást a monetáris unióban való részvétel feltételeinek teljesítése jelenti. Noha az euro bevezetése középtávú feladat, a gazdasági folyamatok jellegéből következik, hogy a gazdaságpolitikáért felelős döntéshozóknak már ma is szem előtt kell tartaniuk a konvergencia követelményeit ahhoz, hogy a kritériumokat minél kisebb áldozattal teljesíthessük.

A többi, monetáris unióban részt venni kívánó EU-tagállamhoz hasonlóan Magyarországon is elsődlegesen a kormány a felelős a kötelezően előírt Konvergencia Program kidolgozásáért és végrehajtásáért. A jegybank azonban fontos szerepet játszik annak végrehajtásában, elsősorban monetáris és árfolyam-politikai területeken. A konvergenciafolyamat egyes fontos állomásai, az ERM-II belépés és az euro bevezetése csak a kormány és a jegybank egyetértésével valósulhatnak meg. Ezen túlmenően a konvergencia közvetett módon is érinti a monetáris politika működését: a pénz- és tőkepiaci szereplőknek a gazdaság jövőbeni pályájáról, a konvergencia alakulásáról kialakított véleménye jelentős mértékben befolyásolja a hazai monetáris kondíciókat és így a kamat- és árfolyampolitika mozgásterét. Ezért a jegybanknak folyamatosan értékelnie kell a konvergenciafolyamat előrehaladását és Magyarország euroérettségét.

Az MNB konvergenciafolyamatban játszott szerepe miatt a konvergencia állásával, a közeljövő kihívásaival kapcsolatos jegybanki álláspont bemutatása közérdeklődésre tarthat számot. Az MNB az új kiadvány megjelentetésével hozzá kíván járulni ahhoz, hogy a döntéshozók, a szakmai és a tágabb közvélemény tájékozottabb legyen a monetáris unióban való részvétel sokszor igen összetett kérdéseiben, és végső soron ahhoz, hogy Magyarország optimális makrogazdasági feltételek mellett vezethesse be az eurót.

Az elemzés a MNB Közgazdasági és monetáris politikai szakterületén készült. A munkát Csajbók Attila irányította, Kaderjárné Csermely Ágnes és Barabás Gyula szakmai felügyeletével. A publikációt Hamecz István igazgató hagyta jóvá.

Az elemzés egyes részeit készítették: Benczúr Péter, Benk Szilárd, Csajbók Attila, Gál Péter, Hoffmann Mihály, Horváth Hedvig, Jakab M. Zoltán, Kátay Gábor, Kónya István, Lovas Zsolt, Lőrincz Szabolcs, Reppa Zoltán, Tésy Gabriella dr. és Tóth Máté Barnabás.

Az elemzésben szereplő előrejelzések háttérmunkájában részt vettek a Közgazdasági és monetáris politikai szakterület további munkatársai is.

Az elemzés készítése során értékes tanácsokat kaptunk a Monetáris Tanácstól, amely 2006. december 4-i és december 18-i ülésein tárgyalta az anyagot. A kiadványban található elemzések a MNB Közgazdasági és monetáris politikai szakterületének véleményét tükrözik és nem feltétlenül azonosak a Monetáris Tanács vagy az MNB hivatalos álláspontjával.

Tartalom

Előszó	7
Összefoglaló	9
1. Konvergencia 2006-ban Magyarországon és a többi újonnan csatlakozott országban	13
2. A felzárkózás kilátásai Magyarországon – egy termelésfüggvény-alapú megközelítés	21
2.1. Növekedésmélet dióhéjban	24
2.2. Felzárkózás és potenciális növekedés	26
2.3. Tőkebővülés	30
2.4. Munkaerő-bővülés	34
2.5. Termelékenység-növekedés	39
2.6. Összegzés	44
Hivatkozások	45
3. Az európai uniós források hatása a potenciális növekedésre	47
3.1. A strukturális alapokról röviden	50
3.2. Elméleti megfontolások a konvergencia és a tőketranszferek kapcsolatáról	54
3.3. Konvergencia a tapasztalatban	56
3.4. Az alapok hatásának vizsgálata	57
3.5. Következtetések Magyarországra vonatkozóan	60
3.6. Konklúzió	64
Hivatkozások	65
4. A konvergenciaprogramban szereplő adóintézkedések hosszú távú hatásai	67
4.1. Adórendszer és a gazdasági szereplők viselkedése	69
4.2. Intertemporális adók: a tőke adóterhelésének emelkedése	71
4.3. Intratemporális – a munkakínálatot és a fogyasztást befolyásoló – adók	75
4.4. A hatások eredője	78
Hivatkozások	80
5. A magyar konvergenciaprogram a sikeres költségvetési kiigazítások tapasztalatainak tükrében	81
5.1. A sikeres kiigazítást végrehajtó országok	84
5.2. A sikeres kiigazítások alapjellemezői – nagyság és dinamika	86
5.3. A sikeresen kiigazító országok makrogazdasági jellemzői	88
5.4. A költségvetés szerkezete	95
Összegzés	100

Előszó

A gazdaságpolitika végső célja Magyarországon az egy főre eső jövedelem felzárkóztatása a fejlett nyugat-európai országokra jellemző szintre, elterjedt nevén az ún. reálkonvergencia. A nominális konvergencia, azaz a maastrichti kritériumok teljesítése, az ennek nyomán kialakuló tartós makrogazdasági stabilitás és az eurobevezetés csak közbülső célok, amelyek mindazonáltal jelentős mértékben segíthetik a végső cél elérését. Míg a konvergenciaelemzésekben a közbülső célok elérhetőségét állandóan figyelemmel kísérjük, időről időre érdemes közvetlenül a végső cél, a gazdasági felzárkózás kilátásait is részletesen megvizsgálni. Idei, 2006-os konvergenciaelemzésünkben ezért inkább a reálkonvergencia hosszú távú kilátásainak vizsgálatára helyeztük a hangsúlyt.

Az, hogy az idei elemzésünkben a reálkonvergencia került túlsúlyba, egyáltalán nem jelenti azt, hogy az eurobevezetés feltételének tartanánk a fejlett Európához viszonyított egy főre eső jövedelemben bármilyen kitüntetett szint elérését. Továbbra is úgy véljük, hogy az eurobevezetés egyetlen szükséges feltétele a maastrichti kritériumok teljesítése. A kritériumok következetes teljesítésével elért tartós nominális konvergencia és az ennek nyomán lehetővé váló eurobevezetés éppen hogy hozzájárulhat a reálkonvergenciához, azaz felgyorsíthatja a magyar gazdaság felzárkózását a fejlett európai országok jövedelmi színvonalához.

Elemzésünk felépítése a következő:

Az első fejezetben körképet adunk a maastrichti kritériumok teljesüléséről az újonnan csatlakozott országokban. Mivel a kritériumok teljesülését a tavalyi, 2005-ös konvergenciaelemzésünkben hosszabb időszakokra visszatekintve is részletesen elemeztük, idei elemzésünk a nominális konvergenciát illetően szükségképpen csak a ta-

valy felrajzolt átfogó kép frissítésére, az e területen az idei évben lezajlott hazai és regionális fejleményekre koncentrálnak.

Elemzésünk második, súlyponti fejezetében a reálkonvergencia kérdéskörét járjuk körül. Néhány új kutatási eredmény fényében igyekszünk bemutatni, hogyan változott a képünk a potenciális növekedést meghatározó termelési tényezők és a termelékenység bővülésének jövőben várható tendenciáiról.

Szorosan ehhez a témához kapcsolódik a harmadik fejezet, amelyben az európai uniós fejlesztési alapok növekedési hatásait vizsgáljuk.

Elemzésünk negyedik fejezetében a 2006-os konvergenciaprogram egyensúlyjavító intézkedéseinek hosszabb távú hatásaival foglalkozunk: az adóemelések beruházásokra, munkapiacra és potenciális növekedésre gyakorolt várható hatásait elemezzük. Az egyensúlyjavító intézkedések teljes körének rövidebb lefutású – inflációs előrejelzéseink horizontján releváns – hatásait és megvalósíthatóságát részletesen elemeztük az MNB augusztusi inflációs jelentésében.

Az egyensúlyjavító intézkedésekhez kapcsolódik az elemzés ötödik fejezete is, amelyben a nemzetközi tapasztalatok alapján a költségvetési kiigazítások sikerességének feltételeit tekintjük át.

Bízunk abban, hogy konvergenciajelentésünk idei számával hozzájárulhatunk ahhoz, hogy a gazdaságpolitika szereplői és a szélesebb közvélemény az egyensúly helyreállításának nehéz periódusában se tévesszék szem elől a gazdasági felzárkózást hosszú távon meghatározó tényezőket.

Összefoglaló

Magyarország továbbra sem teljesít egyetlen maastrichti kritériumot sem.

Továbbra sem teljesülő kritériumok, de...

2006 elején az infláció a referenciaérték közelébe került, az év második felében ugyanakkor az áfa- és szabályozottár-emelések, illetve korábbi költségcsökkentések elhúzódozó begyűrésének hatására az újból emelkedésnek indult. A jövőre várható átmeneti emelkedés után az infláció 2008–2009-ben kerülhet újra közel a referenciaértékhez.

... reális helyzetértékelésen alapuló fiskális kiigazítási terv

A költségvetés egyenlege az előző jelentés óta eltelt időszakban tovább romlott. Az államháztartási hiány 2006-ban várhatóan 10 százalék körül alakul. Az államadósság mértéke 2005-ben átlépte a GDP 60%-át, és 2008-ig várhatóan növekvő tendenciát fog mutatni. Az előző évben végzett értékelésünkhöz képest számottevő változás azonban, hogy a jelenleg érvényes konvergenciaprogram a költségvetési pálya tekintetében reális helyzetértékelésen és egy konkrét intézkedésekkel alátámasztott – bár megvalósíthatósági kockázatokkal övezett – kiigazítási terven alapul. Az új EU-tagországok közül Magyarországon a legmagasabb a 10 éves állampapírhozam, amiben a költségvetési és külső egyensúlyi problémák miatt magas kockázati prémium tükröződik.

Határozatlan időre elhalasztott eurobevezetés

A forint árfolyamában az év során jelentős ingadozás mutatkozott, amely egy esetleges ERM-II-tagság esetén már komoly feszültségnek minősült volna.

Az euro bevezetésének korábbi, 2010-es céldátumát a kormány feladta, új céldátum nem került kijelölésre, de az eurobevezetés feltételeinek teljesítése az új konvergenciaprogram alapján továbbra is prioritás.

Kitolódó eurobevezetési dátumok a régióban is

Ami az újonnan csatlakozott országok konvergenciáját illeti, az elmúlt év során sem a balti országok az infláció terén, sem a visegrádi országok a költségvetési folyamatok tekintetében nem kerültek közelebb a megfelelő referenciaértékekhez. Előbbiekkal összhangban az új tagállamok többségében a tervezett eurobevezetési dátumok bizonytalanná váltak, illetve kitolódtak.

Szlovéniában 2007-től euro

2006 során Szlovénia 2007-es eurobevezetési kérelmét az európai partnerek elfogadták, a litván kérelmet viszont az inflációs referenciaérték minimális mértékű túllépése és az alacsony infláció fenntarthatóságával kapcsolatos kétségek miatt elutasították.

Szlovákia az ERM-II-ben

Szlovákia 2005. novemberi ERM-II-belépésével az újonnan csatlakozott országok közül már csak Csehország, Lengyelország és Magyarország nem tagja az ERM-II-nek.

A reálkonvergencia kilátásai a munkaerő, a tőke és a termelékenység bővülésétől függenek

Jelentésünkben külön fejezetben foglalkozunk a fejlett Európához való reálgazdasági felzárkózás kilátásaival. A magyarországi egy főre eső jövedelem az EU-15 átlagának kevesebb mint 60%-a, amivel az újonnan csatlakozott országok középmezőnyéhez tartozunk. A felzárkózáshoz évtizedekre lesz még szükség. A reálkonvergencia sebességét a termelési tényezők,

A várhatóan növekvő aktivitásból csak rugalmas munkapiac esetén lehet foglalkoztatásbővülés és növekedési többlet

Szolid ütemű tőkebővülés, kockázatok a vállalati beruházások esetében

A termelékenység-növekedés továbbra is a felzárkózás domináns forrása, de a jövőben valószínűleg kisebb hozzájárulással

azaz a munkaerő és a tőke bővülése, valamint a termelékenység növekedése (fejlett technológiák átvétele) határozzák meg.

Magyarországon a munkaerő bővülése szempontjából jelentős tartalékok vannak, mivel az aktivitási és a foglalkoztatási ráta az EU-ban itt a legalacsonyabbak közé tartozik. Ez részben a rendszerváltás kori munkaerőpiaci sokk és az azt kezelni próbáló foglalkoztatáspolitikai lépések (széles körű korai és rokkantnyugdíjazás) hagyatéka. Az érintett inaktív csoportok fokozatosan kikerülnek a munkaképes korból, így a demográfiai folyamatok középtávon támogatják a munkakínálat növekedését. Emellett több társadalmi csoport esetében az ösztönzők átalakításával aktívan is növelhető a munkakínálat, ahogy azt néhány múltbeli intézkedés aktivitásra gyakorolt pozitív hatása már bizonyította. Hogy a várhatóan növekvő munkakínálatból hosszabb távon foglalkoztatás (és növekedés) lesz-e vagy – néhány kontinentális európai országhoz hasonlóan – tartósan magas munkanélküliség, az a munkaerőpiac rugalmasságától függ. A magyar munkaerőpiac sok dimenzióban rugalmasabb, mint a kontinentális európai országok munkaerőpiacai, néhány fontos dimenzióban (pl. a munkát terhelő adók mértéke) azonban elmarad azoktól. A 2004 óta az aktivitással párhuzamosan növekvő munkanélküliség a munkaerőpiac rugalmasságát illetően figyelmeztető jel.

A nemzetgazdasági beruházási ráta Magyarországon hosszabb ideje stabilan magasabb szinten van, mint a fejlett Európában. A különbség azonban nem túl nagy, így látványos felzárkózást nem, legfeljebb szolid növekedési többletet eredményezhet. Ráadásul a teljes beruházáson belül a növekedésben kiemelt szerepet játszó vállalati beruházások 2001 óta GDP-arányosan visszaestek. Ennek valószínűleg ciklikus, az európai konjunktúra visszaesésével összefüggő okai lehetnek. Az európai konjunktúra jelenleg élénkül. Ha ezt a vállalati beruházások az elkövetkező években sem követik, az már komolyabb versenyképességi problémák meglétére utalhat, amelyek lassíthatják a tőkebővülést és a felzárkózást. A 2008-tól nagyobb volumenben rendelkezésre álló európai uniós fejlesztési források nem feltétlenül járnak az állami beruházási ráta emelkedésével, legalábbis amíg a hiánycsökkentés az elsődleges cél.

Az elmúlt évtizedben a magyar növekedésben a legfontosabb szerepet a munka- és tőkebővülés által meg nem magyarázott, általában a termelékenység bővülésével összefüggésbe hozható rész játszotta. Makroadatok alapján a termelékenység növekedése (technológiai fejlődés) stabilan 2 százalékponttal járult hozzá a potenciális növekedési ütemhez. Mikroszintű, és a versenyképességben kulcsfontosságú feldolgozóiparra vonatkozó vizsgálatok szerint azonban a termelékenység növekedése a '90-es évek közepén volt igazán magas, majd jelentősen visszaesett. A makroszintű termelékenység növekedésében 2002 óta a munkaerőnek a magasabb termelékenységű ágazatok irányába történő átrendeződése is szerepet játszott. Az ebből származó növekedési többletnek azonban – adott gazdaságszerkezeti specializáció mellett – hosszabb távon van egy természetes határa. A termelékenység növekedése a jövőben továbbra is a felzárkózás legfontosabb tényezője lesz, azonban az elmúlt évtizedben tapasztaltnál valószínűleg kisebb lesz a hozzájárulása.

Külföldi tapasztalatok alapján az EU-alapoktól csak szerény növekedési hatás várható

Megvizsgáltuk az elkövetkező időszakban nagyobb volumenben rendelkezésre álló EU-fejlesztési források felzárkózásra gyakorolt várható hatását. Az áttekintett – külföldi tapasztalatokat összefoglaló – irodalom nem egységes az uniós alapok hatásának megítélésében. A legtöbb ökonometriai tanulmány alapján a strukturális és kohéziós alapok hatása, szemben az Európai Bizottság, illetve a hazai közvélemény várakozásaival, meglehetősen szerény lesz a növekedés és a felzárkózás szempontjából.

A tényleges növekedési hatás elsősorban a gazdaságpolitika függvénye

A külföldi tapasztalatok ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy a tényleges növekedési hatások erőteljesen függenek a fogadó ország gazdaságpolitikájától. A strukturális és kohéziós alapoktól várható potenciális növekedési többlettől elsősorban bizonyos gazdaságpolitikai hibák miatt maradt el a tényleges növekedési hatás. A tapasztalatok szerint ilyen hiba lehet a makrogazdasági stabilitást nem kellően támogató költségvetési és monetáris politika, a támogatásokat meggondolatlanul elaprózó vagy éppen rosszul koncentráló, a gazdaság természetes, piaci fejlődési irányával szembe menő fejlesztési stratégia, illetve az alacsony hatékonyságán nem javító állami bürokrácia.

A direkt adók emelése növekedési szempontból kedvezőtlenebb az indirekt adók emelésénél

Áttekintettük a konvergenciaprogram keretében bejelentett adóintézkedések hosszú távú növekedésre gyakorolt hatásait. Az intézkedések, mint minden adóemelés, növelik a magyar adórendszerben megjelenő torzításokat, ami az erőforrások kevésbé hatékony felhasználását eredményezi, csökkentve a potenciális növekedést. A kérdés ennek mértéke. Az adóintézkedések között nagy súlyt kapott a munkát terhelő direkt adók emelése. A nemzetközi megfigyelések szerint azonban hasonló adóbevételek mellett az indirekt adók (pl. a fogyasztást terhelő adók) emelése a megtakarításokat és így a hosszabb távú tőkefelhalmozást sem vetné vissza olyan mértékben. Ebben az esetben akár kisebb is lehetne a hosszabb távú növekedést fékező hatás.

A növekvő tőkeadók hatására csökken a beruházás, de a potenciális növekedés csak kismértékben esik vissza

A tőke adóterhelésének növelése a beruházások és a hosszabb távú növekedési ütem visszaesésével járhat. A hatás azonban kisebb lesz, mint amit a társaságiadó-emelés mértéke indokolna, mert a tőke használati költsége az amortizáció és a tőkeáttétel tompító hatása miatt ennél kisebb mértékben emelkedik majd. A potenciális növekedés becsléseink szerint emiatt csak kismértékben esik vissza. A tőke adóztatásának hatásait fékezheti, ha a stabilizáció hatására csökkenhet a kockázati prémium.

A munkát sújtó adók nem vetik vissza lényegesen a munkakínálatot, de csökkentik a fogyasztást és a munkakeresletet

A tb-járadék és az áfa emelése azt jelenti, hogy mind a munka, mind a fogyasztás adóterhelése nő. Ez azonban nagy valószínűséggel nem veti lényegesen vissza a munkakínálatot, legfeljebb bizonyos csoportok körében. A viszonylag rugalmatlan munkakínálat miatt a fogyasztás fog csökkenni. Mivel mindkét termelési tényezőt (tőkét és munkát) sújtó adó emelkedik, a tényezőkereslet csökken. Ezt azonban kiegyensúlyozza egy helyettesítési hatás is. A tőkeadók ugyanis kisebb mértékben emelkednek, mint a munkát terhelő, nemzetközi összehasonlításban már eleve magasnak számító adók. Ez fokozza a munka tőkével való helyettesítésének folyamatát, csökkenti a munkakeresletet. Emiatt, mivel a munkakínálat csak kismértékben csökken, nőhet a munkanélküliség.

Összességében lefelé mutató kockázatok a felzárkózás várható ütemében

Összefoglalva, a termelési tényezők és a termelékenység múltbeli tendenciáinak mélyebb elemzése a potenciális növekedést illetően már a konvergenciaprogram intézkedései nélkül is alapvetően lefelé mutató kockázatok-

ra hívja fel a figyelmet. A konvergenciaprogram keretében végrehajtott adó-emelések közvetlen hatása a potenciális növekedés szempontjából egyértelműen negatív. Ezt valamelyest ellensúlyozhatja, ha sikerül tartós fiskális egyensúlyt teremteni, és ennek nyomán csökken a kockázati prémium. A külföldi tapasztalatok alapján az EU-s fejlesztési forrásoktól nem várható jelentős növekedési többlet. Mindezek alapján nem zárható ki, hogy a magyar gazdaság fejlett Európához való jövedelmi felzárkózása a korábban feltételezettnél lassabban fog folytatódni.

A felzárkózás dinamizálásához az intézményi környezet reformjára van szükség

A modern növekedésemelések szerint a kevésbé fejlett országok felzárkózási folyamatában a (tágabb értelemben vett) intézményeknek és a gazdaságpolitikának kulcsszerepe van. Ezekben az országokban a felzárkózást a feltételes konvergencia jellemzi: a tőke, a munkaerő és a termelékenység bővülése lendületesen halad addig a korlátig, amit az ország intézményeinek és gazdaságpolitikájának minősége meghatároz. Az elemzésünkben bemutatott, potenciális növekedés lassulására utaló jelek és Magyarország romló teljesítménye az intézményi környezetet és a versenyképességet vizsgáló nemzetközi összehasonlításokban felvetik, hogy a magyar felzárkózás számára ezek a korlátok kezdenek effektívvé válni. Komoly reformok hiányában az intézmények és a gazdaságpolitika jelenlegi minősége akadály lehet annak, hogy a felzárkózás a jövőben dinamikusan folytatódjék.

A tervezett magyarországi költségvetési kiigazítás bizonyos elemeiben hasonlít a sikeres európai kiigazításokra, de...

Megvizsgáltuk az elmúlt két évtized sikeres (tartós és nagymértékű) költségvetési kiigazítási epizódjait Európában. Összességében számos hasonlóság és számos eltérés mutatkozik, ha a tervezett magyar kiigazítást összevetjük a korábbi sikeres kiigazításokkal. A kiigazítás tervezett nagysága, a GDP-arányos számokban mutatkozó kiadásoldali túlsúlya fontos hasonlóság, csakúgy, mint a jelenleg tapasztalható európai konjunktúra, ami kedvező környezetet teremt a hiány csökkentéséhez.

...vannak lényeges különbségek is, amelyek miatt a növekedéstől nem várhatók az Európában jellemzően tapasztalt pozitív visszacsatolások

A kiadások és még inkább a bevételek szerkezetében ugyanakkor vannak fontos különbségek. Ezen szerkezeti különbségektől nem független a talán legfontosabb eltérés: a gazdasági növekedés élénküléséből és a foglalkoztatás bővüléséből Magyarország esetében nem várható olyan mértékű pozitív visszacsatolás, ami a sikeresen kiigazító országok többségében megfigyelhető volt. Ráadásul a jelentésünkben bemutatott elemzések tanúsága szerint a potenciális növekedés alacsonyabb lehet, mint amit a konvergenciaprogram feltételez. Mindez megnehezítheti a hiánycsökkentési folyamat megvalósítását, illetve a későbbi években az elért kedvezőbb egyensúlyi helyzet fenntartását. Hozzá kell tenni, hogy Magyarországon a költségvetési kiigazítás motivációi között feltehetően a súlyos külső egyensúlytalanság kezelése is szerepet játszik, ezért a belső kereslet és a növekedés átmeneti csökkentése szinte elkerülhetetlen. A nemzetközi tapasztalatok alapján Magyarországon is hasznos lehet fiskális szabályok bevezetése, amelyek – a fiskális transzparencia megerősítésével kiegészítve – a fiskális fegyelem megtartásában is segíthetnének.

1. Konvergencia 2006-ban Magyarországon és a többi újonnan csatlakozott országban

Az alábbi fejezetben az Európai Unióhoz 2004 májusában csatlakozott tíz új tagállam nominális konvergenciafolyamatait vizsgáljuk. Mivel előző jelentésünkben részletesen és hosszabb távra visszatekintve is elemeztük a tíz tagállam

konvergenciafolyamatait és azok mozgatórugóit, a 2006-os jelentésben az elmúlt egy évben történt főbb változásokat tekintjük át.

1-1. keretes írás: A maastrichti kritériumok

A tíz új tagország a csatlakozás időpontjában a Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) tagjává is vált. A GMU-tagság azonban a maastrichti konvergenciakritériumok teljesítéséig nem teljes jogú. A teljes jogú tagság eléréséig tartó derogáció feloldásához (ami egyben lehetővé teszi az euro bevezetését) a tagállamoknak – több jogi és intézményi típusú követelmény mellett – az alábbi kritériumoknak kell eleget tenniük:

Árstabilitási kritérium: a csatlakozni kívánó ország inflációs dinamikája legyen fenntartható, és a vizsgálatot megelőző 12 hónapos referencia-időszakban nem haladhatja meg a három legalacsonyabb inflációjú EU-tagország átlagos inflációjának 1,5 százalékponttal növelt értékét.

A hosszú távú kamatra vonatkozó kritérium: akkor teljesül, ha egy tagállam a vizsgálatot megelőző egyéves időszakon keresztül az ársta-

bilitást illetően legjobb eredményt felmutató három tagállam átlagos nominális hosszú távú kamata legfeljebb 2 százalékponttal meghaladja a legmagasabb kamattal rendelkező tagállamét.

Az árfolyam-stabilitási kritérium azt jelenti, hogy egy tagállam a vizsgálatot megelőző legalább két éven keresztül komoly feszültségek nélkül az Európai Monetáris Rendszer árfolyam-mechanizmusa (ERM-II) által előírt normál ingadozási sávokon belül maradt.

Túlzott hiány elkerülésére vonatkozó kritérium: a tagállam nem állhat a Szerződés 104(6) szerinti túlzott hiány-eljárás alatt. Túlzott hiány akkor áll fenn, ha az adott évben a tagállam államháztartási hiánya meghaladja a GDP 3 százalékát, illetve ha államadósságának GDP-hez viszonyított aránya meghaladja a 60 százalékot, és nem mutat megfelelő ütemű eszkendő tendenciát.

1-1. táblázat

Összefoglaló adatok a konvergenciakritériumok teljesítéséről

Ország	Inflációs ráta (2005. X.– 2006. IX. átlaga)	Költségvetési egyenleg, 2005 (a GDP százalékában)	Bruttó államadósság, 2005 (a GDP százalékában)	Hosszú távú kamat (2005. X.– 2006. IX. átlaga)	ERM-II-belépés dátuma	Teljesülő kritériumok száma
Referenciaérték	2,8	-3,0	60,0	5,7		
Ciprus	2,3	-2,3	69,2*	4,1	2005. ápr	3(4*)
Csehország	2,4	-3,6	30,4	3,7	–	3
Észtország	4,3	2,3	4,5	4,1	2004. jún	4
Lengyelország	1,2	-4,4 (-2,5**)	47,3 (42,0**)	5,2	–	3(4**)
Lettország	6,9	0,1	12,1	3,9	2005. ápr	3
Litvánia	3,5	-0,5	18,7	3,9	2004. jún	4
Magyarország	3,2	-7,8 (-6,5**)	61,6 (57,7**)	7,0	–	0(1**)
Málta	3,2	-3,2	74,2*	4,3	2005. ápr	1(2*)
Szlovákia	4,3	-3,1	34,5	4,2	2005. nov	2
Szlovénia***	2,6	-1,4	28,0	3,8	2004. jún	5

Forrás: Eurostat.

* 60 százalék feletti államadósság-ráta esetén az adósságpálya csökkenő tendenciájának figyelembevétele esetén.

** A magán-nyugdíjpénztári befizetések költségvetésen belüli elszámolásával adódó hiány- és adósságszámok.

*** Szlovénia 2007. január 1-jétől a csatlakozik az eurozónához.

Az előző jelentésünk óta eltelt évben a tíz új tagállam nominális konvergenciafolyamataiban több változás történt. Az egyik legfontosabb ezek közül, hogy Szlovénia 2007. január 1-jétől a GMU teljes jogú tagjává válik és hivatalos fizetőeszközként bevezeti az eurót. 2006 első felében Szlovénia Litvániával együtt kérte a Bizottság és az EKB részéről a konvergenciakritériumoknak való megfelelésük értékelését, aminek a két intézmény soron kívül elkészített konvergenciajelentésében tett eleget. Az értékelés során Szlovénia az összes kritériumnak megfelelt, Litvánia esetében azonban az infláció kismértékben magasabb volt az árstabilitási kritérium referenciaértékénél, így az ország teljes jogú GMU-tagságára vonatkozó derogációt nem oldották fel (lásd az 1.3.3. keretes írásunkat). További lényeges változás, hogy Szlovákia 2005 novemberében csatlakozott az ERM-II árfolyamrendszerhez, így a tíz új tagállam közül már csak Csehország, Lengyelország és Magyarország nem lépett be az európai árfolyam-mechanizmusba.

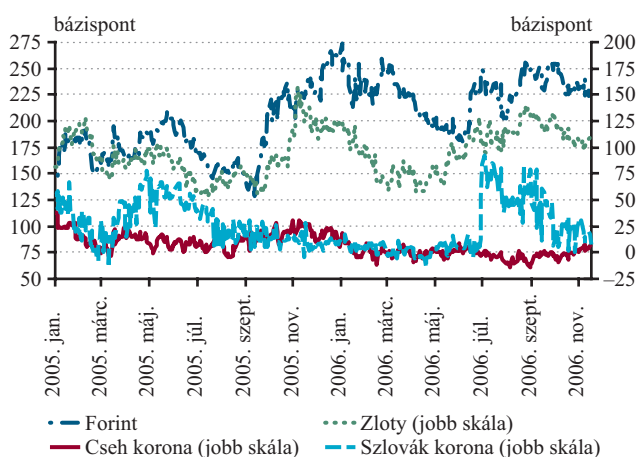
Egy másik fontos különbség, hogy az ERM-II-be 2004 júniusában belépett országok immár teljesítik az árfolyam-stabilitási kritériumot. Fontos kiemelni, hogy míg a balti országokban az árstabilitási kritérium teljesítése jelent nehézséget, addig a visegrádi országok esetében a költségvetési pozíciók alakulása jelenti a fő kihívást. Az elmúlt év során a balti országok az infláció, a visegrádi országok pedig a költségvetési folyamatok tekintetében nem kerültek közelebb a megfelelő referenciaértékekhez. Előbbiekkel összhangban az új tagállamok többségében a tervezett eurobevezetési dátumok bizonytalanná váltak, illetve kitértek. A jelentésünkben vizsgált időhorizonton teljesítettnek tekinthető kritériumok számában nem történt komolyabb változás. Magyarország továbbra sem teljesít egyetlen kritériumot sem, azonban az előző jelentéshez képest

lényegi változás, hogy az elkövetkező évekre egy valós helyzetértékelésen és rövid távon várhatóan hatásos kiigazítási programon alapuló fiskális pálya vázolható fel.

A kötvénypiaci hozamokból származtatott, euróhoz viszonyított, öt év múlva induló, ötéves lejáratú forwardhozam-különbség régiós alakulása arra utal, hogy a piacok Szlovákia és Csehország esetében számottevő valószínűséget adnak az euro öt év múlva történő bevezetésének. Jól látható, hogy Szlovákiában a nyár folyamán a forwardkülönbség jelentősen megugrott, majd fokozatosan visszatért a korábbi, nulla körüli szintjéhez. Ez arra utal, hogy a kötvénypiaci szereplők kezdetben nem látták kielégítőnek az új szlovák kormány 2009-es eurobevezetés melletti elköte-

1-1. ábra

Az öt év múlva induló ötéves forwardhozam-különbség alakulása a régióban

Forrás: Reuters.

1-2. táblázat

Tervezett ERM-II-belépés és eurobevezetési időpontok

Ország	ERM-II-belépés	Eurobevezetés tervezett dátuma
Ciprus	2005. május	2008
Csehország	nincs konkrét dátum	nincs konkrét dátum
Észtország	2004. június	2008 (felülvizsgálat alatt)
Lengyelország	nincs konkrét dátum	nincs konkrét dátum
Lettország	2005. május	nincs konkrét dátum
Litvánia	2004. június	nincs konkrét dátum
Magyarország	nincs konkrét dátum	nincs konkrét dátum
Málta	2005. május	2008
Szlovákia	2005. november	2009
Szlovénia	2004. június	2007. jan. 1.

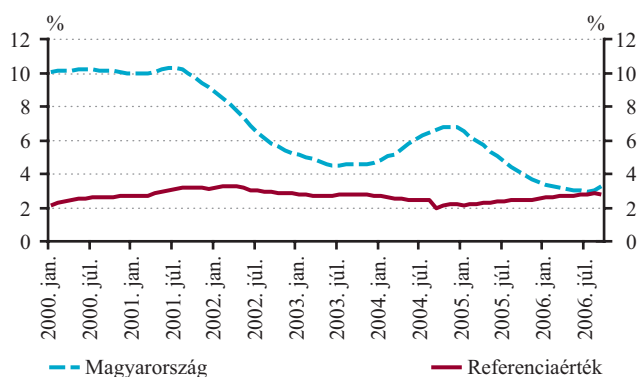
lezettségét, az elmúlt hónapokban azonban csökkent a kormány gazdaságpolitikai terveit övező bizonytalanság. A magyar és a lengyel forwardkülönbözetek az előző jelentés óta eltelt időszakban 200–250, illetve 75–125 bázispontos sávban mozogtak, ami azt tükrözi, hogy a szóban forgó országok esetében a piaci szereplők továbbra is viszonylag csekély valószínűséget tulajdonítanak annak, hogy 5 év múlva az euro bevezetésre kerül.

Árstabilitási kritérium

Magyarországon a 12 hónapra visszatekintő átlagos infláció mértéke 2006 első félévében az árstabilitási kritérium referenciaértékének közvetlen közelébe került. Az infláció kedvező dinamikája azonban csupán átmeneti, és elsősorban a 2006 januárjától hatályba lépett áfacsökkentés hatásának tudható be. 2006 második felében ugyanakkor az áfa- és szabályozótár-emelések, illetve korábbi költségsokkok elhúzódó begyűrűzésének hatására az infláció újbóli emelkedésnek indult. Az MNB 2006. novemberi feltételes inflációs előrejelzése szerint az éves átlagos infláció 2007-ben 7 százalék fölé emelkedik, majd 2008-ban 4 százalék közelébe csökken. Bár az előrejelzés – feltételessége következtében – több, az infláció jövőbeli alakulása szempontjából potenciálisan lényeges tényezőt nem vehet figyelembe, elmondható, hogy Magyarország 2007-ben biztosan nem, 2008-ban pedig nagy valószínűséggel nem fogja teljesíteni az árstabilitási kritériumot.

1-2. ábra

A 12 hónapra visszatekintő éves átlagos infláció (HICP) alakulása Magyarországon

Az újonnan csatlakozó 10 tagállam nominális konvergenciafolyamatában az előző jelentés óta eltelt egy évben az infláció emelkedése jelentette a legfőbb problémát. A 10 tagállam közül csupán négy (Ciprus, Csehország, Lengyelország, Szlovénia) esetében volt az átlagos inflációs ráta a referenciaérték alatt. Az energiaárak emelkedése mellett a szóban forgó országok majdnem mindegyikében a feldolgozótelel-

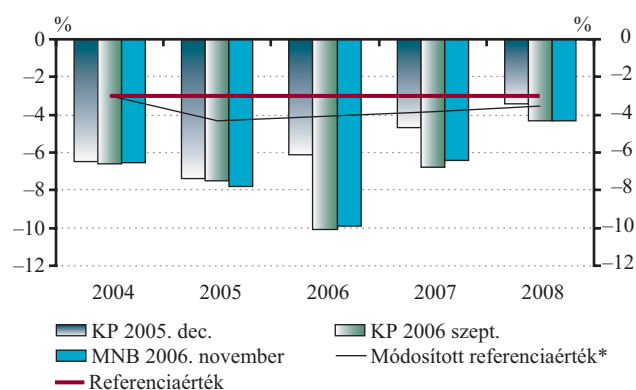
miszer- és a szabályozott árak emelkedése is hozzájárult az inflációs dinamika kedvezőtlenebbé válásához. A balti országokban – és különösen Lettországon – erősödő inflációs nyomás figyelhető meg, ami elsősorban az energiaforrások árának emelkedésével, a feszesebbé váló munkapiacokkal és a szóban forgó gazdaságok fogyasztási kereslet által vezérelt túlhevültségével magyarázható. A balti országok esetében az erőteljes inflációs dinamika részben magyarázható azzal, hogy az általuk (az ERM-II-n belül is) alkalmazott árfolyamrendszerek nem teszik lehetővé az aggregált kereslet monetáris politika útján történő menedzselését, illetve az inflációs várakozások hathatós lehorgonyzását.

Fiskális kritériumok

Magyarország esetében a költségvetés egyenlege az előző jelentés óta eltelt időszakban tovább romlott. A nyugdíjkorrekció számbavétele nélkül számolva, az államháztartási hiány mértéke 2005-ben elérte a GDP 7,8 százalékát, míg 2006-ban várhatóan 10 százalék körül alakul. Az államadósság mértéke 2005-ben átlépte a GDP 60 százalékát, és 2008-ig várhatóan növekvő tendenciát fog mutatni. Az előző évben végzett értékelésünkhöz képest számottevő változás azonban, hogy a jelenleg érvényes konvergenciaprogram a költségvetési pálya tekintetében reális helyzetértékelésen és egy konkrét lépéseket tartalmazó – bár megvalósíthatósági kockázatokkal övezett – kiigazítási terven alapul.

1-3. ábra

Költségvetésihiány-pályák Magyarországon

* A túlzottdeficit-eljárás során hiánycsökkentő tételként 2009-ig bezárólag degresszíven beszámítható nyugdíjkorrekció mértékével módosítva.

A magyar költségvetési kiigazítást övező kockázatokat egy új elemzési eszköz segítségével az eddigieknél egzaktabb módon, az inflációs előrejelzéseinkből már ismert legyezőábrához hasonlóan, kockázati eloszlások formájában is bemutatjuk (l. 1-2. keretes írásunkat).¹

¹ A módszerről és az eredményekről bővebben: Lovas Zsolt – Reppa Zoltán (2006): „Az államháztartási hiányra vonatkozó előrejelzések bizonytalansága”, kézirat, MNB.

I-2. keretes írás: Az államháztartási hiányra vonatkozó előrejelzések bizonytalansága

A költségvetési hiányt előrejelző eszköztárunk tovább bővült. Mostantól modellszámításokat is használunk a hagyományos szakértői előrejelzési rendszerek mellett, ami lehetővé teszi, hogy alap-előrejelzésünkhöz kockázati eloszlást is rendeljünk. A számítások során csak a makrogazdasági és a realizációs kockázatokat vettük figyelembe, azzal nem számoltunk, hogy a bejelentett kormányzati intézkedések esetleg megváltoznak, nem valósulnak meg, vagy újakkal bővülnek.

A makrogazdasági és a költségvetési realizációs kockázatok eloszlása esetében alapvetően különböző feltételezésből indultunk ki. A makrogazdasági kockázatok közül az infláció és a GDP esetében a legutóbbi inflációs jelentés legyezőábrájában szereplő, enyhén aszimmetrikus eloszlásokat használtuk, a többi változónál normális eloszlást tételeztünk fel, aminek várható értéke szintén az inflációs jelentés alappályája, a szórásokat pedig múltbeli hibák és idősoros módszerek segítségével határoztuk meg. A közvetlen költségvetési kockázatoknál szakértői előrejelzések alapján

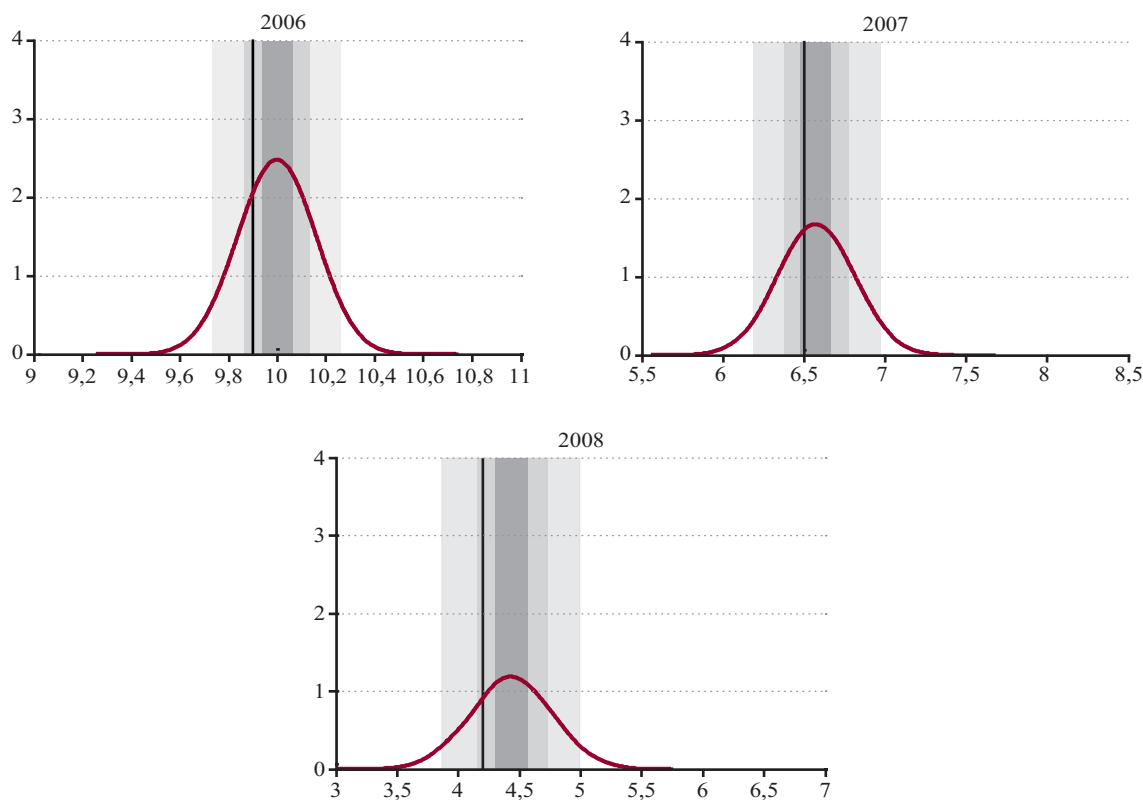
kijelöltünk egy kockázati sávot, és ebben háromszögeloszlást feltételeztünk, amelynek csúcsa (módusza) megegyezik az alap-előrejelzéssel.

A bizonytalansági eloszlás ezen input változók eloszlásainak felhasználásával, sztochasztikus szimulációk elvégzésével készült: véletlen mintát vettünk a bizonytalansági tényezők eloszlásából, kiszámoltunk az ezekhez az értékekhez tartozó hiányt, és a kapott eredményekből számítottuk ki a végső eloszlásokat.

A modellszimulációkból kapott bizonytalansági eloszlások szerint 2006-ban és 2007-ben nagy valószínűséggel teljesül a konvergenciaprogramban kitűzött hiánycél, 2008-ra a hiánycél teljesítéséhez tartozó valószínűség már jelentősen csökken, a kockázatok aszimmetriája pedig megnő a magasabb hiányszint irányába. Ezzel együtt, a hiánycélok mindhárom évben belesznek a legvalószínűbb (a teljes valószínűség-tömeg 60 százalékát reprezentáló) kimenetek tartományába. Ez a tartomány egyébként meglehetősen szűk, így ha a tényleges hiány túl is lépi a kitűzött célt, az összes bejelentett kormányzati intézkedés következetes végrehajtása esetén a túllépés valószínűleg csekély mértékű marad.

I-4. ábra

Államháztartási hiány a GDP százalékában: bizonytalansági eloszlások

Az ábrákon látható, egyre világosabb sávok rendre harminc, hatvan és kilencven százalékos valószínűséget fednek le. A függőleges vonal az MNB alap-előrejelzését mutatja.

A tíz új tagállam közül jelenleg Észtország, Lettország, Litvánia és Szlovénia nem áll a Szerződés 104. cikkelye szerinti túlzothiany-eljárás alatt. A szóban forgó országokban mind az államháztartási hiány, mind az államadósság mutatói jelentős mértékben alacsonyabbak a vonatkozó referenciaértékeknél. A túlzothiany-eljárás alatt álló új tagállamok közül 2005-ben Ciprus, Lengyelország és Málta került közelebb a 3 százalékos referenciaértékhez, Szlovákiában a deficit mértéke stagnált, míg Csehországban és Magyarországon növekedett. Az államadósság mértéke 2005-ben csupán Magyarország, Ciprus és Málta esetében haladta meg a 60 százalékos referenciaértéket, utóbbi két ország esetében azonban az eladósodottság mértéke az előző évhez képest csökkenő tendenciát mutat.

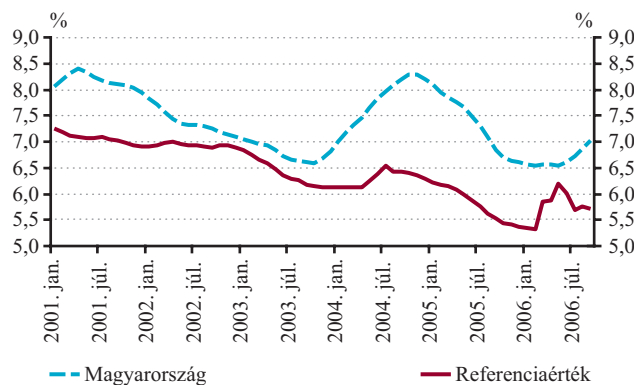
A visegrádi országok körében az elkövetkező két évben – Magyarországot leszámítva – egyik esetben sem várható jelentősebb fiskális kiigazítás. Fontos azonban megjegyezni, hogy Csehországban, Lengyelországban és Szlovákiában az államháztartásihiány-, és különösen az államadósság-mutatók számottevően kedvezőbbben alakulnak a magyar esethé.

A hosszú lejáratú kamatra vonatkozó kritérium

A hosszú lejáratú kamatokra vonatkozó kritériumnak Magyarország az elmúlt öt évben még egyszer sem felelt meg. A magyar hosszú hozamok magas szintjét elsősorban a forintbefektetésektől elvárt kockázati prémium nagysága magyarázza. Az új tagállamokhoz képest megfigyelhető számottevő prémiumtöbblet az egyszerre érvényesülő, és jelentős mértékű költségvetési, illetve külső egyensúlyi problémákra vezethető vissza.

1-5. ábra

A 10 éves hozamok 12 havi mozgóátlagának alakulása Magyarországon

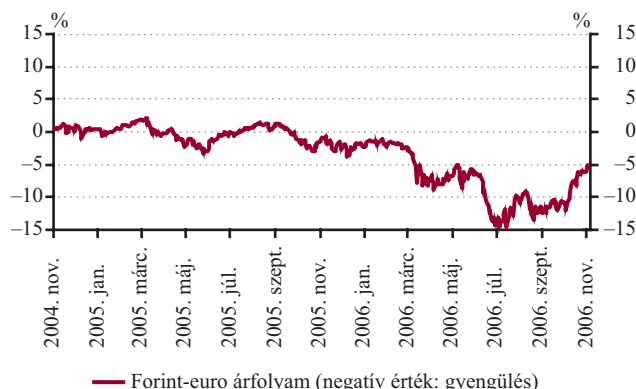
Magyarországot leszámítva a hosszú kamatok egy évre visszatekintő átlagos szintje 2006 októberében az összes újonnan csatlakozott tagállamban a referenciaérték alatt, és Lengyelország kivételével minden esetben 4 százalékos körül, az euroövezet átlagos értékének közvetlen közelében volt.

Árfolyam-stabilitási kritérium

Magyarország esetében az árfolyam-stabilitási kritérium teljesítése nem értékelhető, mivel az ország még nem vesz részt az ERM-II árfolyamrendszerben. A 2004. novemberi átlagos szinthez viszonyítva 2006 második negyedévéől kezdődően jelentős mértékű gyengülés ment végbe.

1-6. ábra

A forint-euro árfolyam százalékos eltérése a 2004. novemberi átlagos szinttől²

A nominális árfolyam a hét ERM-II-ben részt vevő tagállam mindegyikében a belépés időpontjától kezdődően vagy rendkívül stabil volt, vagy a középparitástól számottevően csupán az erősödés irányába tért el, és Szlovákia kivételével egyikük esetében sem mutatkozott olyan tényező (nagyrányú jegybanki tartalékváltozás, számottevő rövid lejáratú kamatingadozás), ami az árfolyamrendszeren belüli „komolyabb feszültség” fennállására utalt volna. A szlovák koronára 2006 közepén átmenetileg leértékelődési nyomás nehezt, amit a jegybank jelentős devizapiaci intervencióval és kamatemeléssel ellensúlyozott. Előbbiekből következően az ERM-II-ben 2004 júniusától részt vevő tagállamok maradéktalanul teljesítik az árfolyam stabilitására vonatkozó kritériumot.

Az ERM-II-ben nem részt vevő tagországok közül Csehország és Lengyelország nemzeti valutája a 2004. novemberi átlagos szinthez képest a vizsgált időhorizont egészében 5-10 százalékos felértékelődést mutatott.

² Az EKB 2006. decemberi konvergenciajelentésében az ERM-II-ben nem résztvevő tagországok esetében alkalmazott módszerrel összhangban. Az eljárás célja, hogy az összes vizsgált ország árfolyamfejleményeit azonos, 2 éves időhorizonton vizsgálja. Az ERM-II-ben nem résztvevő tagországok esetében a 2004. novemberi átlagos árfolyamhoz történő viszonyítás így szigorúan technikai jellegűnek tekintendő.

1-3. keretes írás: Litvánia esete az inflációs kritériummal

2006 márciusában Szlovénia és Litvánia jelezte, hogy meg kívánja kezdeni az euroövezeti csatlakozásról szóló tárgyalásokat. Az EKB és az Európai Bizottság 2006 májusára soron kívül elkészítette a két országról szóló konvergenciajelentését, amelyek alapján a Tanács Szlovénia esetében a teljes jogú GMU-tagságot érintő derogáció feloldásáról határozott, Litvánia esetében azonban továbbra is fenntartotta azt. A litván eurocsatlakozás megüszülését az okozta, hogy 2006 márciusában a 12 hónapra visszatekintő átlagos infláció – igaz rendkívül kis mértékben – meghaladta az árstabilitási kritérium referenciaértékét. A többi kritériumnak Litvánia maradéktalanul

megfelelt. A döntést követően Litvánia nem jelentett be új euro-bevezetési céldátumot.

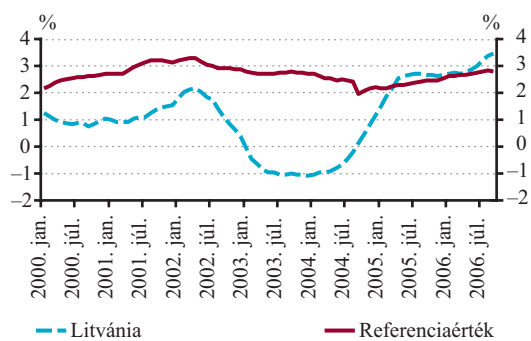
Bár a Szerződéshez fűzött, a konvergenciakritériumokról szóló jegyzőkönyv betű szerinti értelmezése szerint a referenciaértéket bármilyen kis mértékben is meghaladó infláció az árstabilitási kritérium nem teljesítéseként értékelhető, az EKB és a Bizottság azt is hangsúlyozta, hogy a referencia-időszak alacsony inflációs dinamikája a fenntarthatósági szempontból is megkérdőjelezhető. Az időközben beérkezett tényadatok, amelyek az infláció számottevő gyorsulásáról tanúskodnak, megerősítették az EKB és a Bizottság előbbi érvelésének helytállóságát.

A 12 hónapra visszatekintő átlagos infláció Litvániában az elmúlt hat év során hosszú ideig 2 százalék alatt alakult. A 2002-től 2004 közepéig tartó deflációs periódusban és a jelenlegi felfelé ívelő szakaszban a litván infláció alakulását elsősorban külső tényezők határozták meg, az elmúlt két év inflációs folyamataiban azonban növekvő szerepet játszott az aggregált kereslet dinamikus növekedése és a munkapiac szűkülése. Mivel Litvánia a valutatanács rendszer bevezetésével lemondott az önálló monetáris politikáról, az infláció referenciaérték körüli szintre történő visszatérése, illetve az inflációs várakozások lehorgonyozása nehézségekbe ütközhet.

A litván eset fontos tanulsága, hogy a számszerűen jól definiált konvergenciakritériumok esetében az egyenlő elbánás elvéből következően nincs lehetőség a Szerződés és a Szerződéshez fűzött jegyzőkönyvek rugalmas értelmezésére, illetve, hogy egy adott referenciaérték elérésén túl a megfelelés fenntarthatósága is fontos szerepet játszik az euroövezeti tagságra való érettség megítélésakor.

1-7. ábra

A 12 hónapra visszatekintő éves átlagos infláció (HICP) alakulása Litvániában

2. A felzárkózás kilátásai Magyarországon – egy termelésifüggvény-alapú megközelítés

A magyar gazdaságpolitikának az euroövezethez való csatlakozás csak közbülső célja, a végső cél a fejlett Európához való felzárkózás a versenyképesség és az egy főre jutó jövedelem terén. Ezért a maastrichti konvergenciakritériumok teljesülésének nyomán követésén túl érdemes időnként az ún. reálkonvergencia kilátásait is számba venni. Konvergenciajelentésünk e fejezetében erre teszünk kísérletet. A felzárkózási kilátások elemzéséhez az ún. termelési függvény megközelítést használjuk, ami a növekedést felbontja a termelési tényezők (munkaerő, tőke) és a termelékenység vagy technológiai fejlődés hozzájárulásaira.

Elsőként áttekintjük a növekedés közgazdasági elméletének a mai Magyarország szempontjából releváns részét. Ezután bemutatjuk a potenciális növekedésnek egy termelésifüggvény-alapú becslését. Ebből – a termelési ténye-

zők bővülésének és a technológiai fejlődésnek az ütemét egyszerűen előre vetítve – adódik egy mechanikus becslés az Európához való felzárkózás üteméről. Ez természetesen egy nagyon leegyszerűsített és optimista kép a felzárkózásról, mivel annak üteme hosszabb távon minden bizonnyal lassulni fog. Középtávon viszont megfelelő viszonyítási pont lehet. Hogy ezt az egyszerű, középtávra vonatkozó képet árnyaljuk, külön alfejezetekben megvizsgáljuk azokat a mélyebb mechanizmusokat, amelyek az elmúlt években a tőke- és munkaerő-bővülés, valamint a termelékenység növekedése mögött álltak. Igyekezünk minden esetben következtetéseket levonni a jövőre vonatkozóan is. Reményeink szerint ezzel világosabbá válhatnak azok a kockázatok és gazdaságpolitikai kihívások, amelyekkel a felzárkózás következő szakaszában a magyar gazdaságnak szembe kell néznie.

2.1. Növekedésemélet dióhéjban

A gazdasági fejlődés közgazdasági magyarázatait két fő csoportba oszthatjuk. Az *endogén növekedési modellek* azt vizsgálják, hogy a legfejlettebb országok miként képesek növekedésüket fenntartani. Az adott válaszok jellemzően az emberi tőke externális hatásait, valamint a technológiai fejlődés és a K+F kölcsönhatásait emelik ki. Az *exogén növekedési modellek* a kevésbé fejlett országok felzárkózását magyarázzák. Ezekben a fő kérdés nem a termelési lehetőségek abszolút határának a változása, hanem az, hogy a felzárkózó országok hogyan sajátítják el a jelenleg elérhető leghatékonyabb termelési módot. Miután Magyarország esetében ez utóbbi kérdés a releváns, a továbbiakban ezt fejtjük ki bővebben.

A felzárkózás kérdése szorosan kapcsolódik az országok fejlettségi szintje közötti eltérések vizsgálatához. Az exogén növekedési modellek legfontosabb predikciója a *feltételes konvergencia*, amely szerint egy ország addig bővíti fizikai és emberitőke-állományát, ameddig el nem éri az *intézményi kerete által lehetővé tett* egyensúlyi fejlettségi szintet.

Ebből adódóan az exogén növekedési modellekből *nem* következik a teljes felzárkózás a fejlett országok szintjéhez. Ez csak abban az esetben történik meg, ha a felzárkózó ország hosszú távú gazdasági teljesítményét meghatározó intézmények is elérik a fejlett országok szintjét. Bár ezek a változók a modellben exogénként jelennek meg, a gazdaságpolitika számára természetesen befolyásolhatóak.

A felzárkózási folyamatnak tehát két, alapvetően eltérő meghatározója van. Ha egy ország kezdeti fizikai és emberitőke-szintje szignifikánsan elmarad a saját egyensúlyi értékétől, akkor rövid távon a növekedését elsősorban a faktorok akkumulációja határozza meg. Amint azonban – a csökkenő hozadékok elve alapján – a tényezők szintje közelíti az adott intézményi szint mellett egyensúlyhoz, egyre fontosabbá válik ezen intézményi tényezők befolyása.

Az egyik legfontosabb kérdés mindezek alapján az, hogy az országok közötti fejlettségi különbségek – és ebből adódóan a potenciális növekedési pályák – elsősorban a tőkeállománybeli különbségekre vagy az egyensúlyi szintben meglévő eltérésekre vezethetők-e vissza. Ez utóbbi feltevés gyakran úgy fogalmazódik meg, mint a *technológiai szint* (TFP – total factor productivity) különbözősége.

Bár az irodalom nem teljesen egységes ebben a tekintetben, az újabb tanulmányok egyértelműen a technológia

domináns szerepét hangsúlyozzák. Az endogén növekedési elmélettől eltérően azonban nem azt próbálják magyarázni, hogy a leghatékonyabb termelési módszerek miként fejlődnek, hanem azt, hogy a kevésbé fejlett országok miért nem alkalmazzák ezeket a módszereket.

Egy ígéretes kutatási irány azt hangsúlyozza, hogy a technológiai transzfer legfőbb akadályai politikai természetűek. A piaci erőfölény és a verseny hiánya, különböző privilégiumok védelme egyaránt vezethet az erőforrások hatékonytalan felhasználásához. Ebben a keretben a nemzetközi gazdasági nyitottság, a különböző érdekképviseltek (pl. szakszervezetek, iparkamarák) működésének ésszerű keretek között tartása, a hatékony pénzügyi közvetítő rendszer, valamint a megfelelő adórendszer kulcsfontosságú a technológiai felzárkózás elősegítésében.

A növekedési irodalom tehát nagyrészt egyetért abban, hogy ezen és más intézményi változók (jogi és politikai rendszer, gazdaságpolitika, az adózás mértéke, az állami szerepvállalás nagysága, politikai stabilitás, gazdasági nyitottság, kulturális hagyományok stb.) szerepének megértése kulcsfontosságú a hosszú távú növekedési kilátások megítélésénél. A tényezők relatív fontosságában és a pontos hatásmechanizmusok feltárásában azonban lényegesen kevesebb előrelépés történt. Ennek fő oka a kielégítő empirikus módszertan (nagyreszt adatproblémákból fakadó) hiánya.

Az empirikus probléma két, szorosan összefüggő okra vezethető vissza. Az egyik ilyen ok az *endogeneitás*: Az intézményi változók nagy része nemcsak oka, hanem az okozata is a fejlettségnek. Egy tipikus példa a gazdasági nyitottság: a fejlettebb országok általában erősebben integrálódnak a világgazdaságba. A nyitottság és a gazdasági fejlettség tehát pozitív kapcsolatban áll egymással, de az ok-okozati kapcsolat nem egyértelmű.

A másik probléma az intézményi változók *multikollinearitása*: a különböző, fejlődést befolyásoló tényezők egymással erősen korrelálnak. Fejlett országok jellemzően minden dimenzióban jó mutatókkal rendelkeznek, míg fejletlen gazdaságoknál a mutatók nagy része rossz. Ezért empirikusan szinte lehetetlen a különböző tényezők hatásainak elkülönítése, hacsak nem találunk egy „alapvető” okot, amelyre az összes többi probléma visszavezethető.

Bár az alapvető ok egyértelmű feltárása még várat magára, a legvalószínűbb jelöltek a *gazdasági stabilitás* és a *gaz-*

dasági szabadság. E két tényező megléte együttesen azt garantálja, hogy a háztartások és vállalatok hosszú távra tudnak tervezni. Ösztönzőik nem arra irányulnak, hogy a jelenleg rendelkezésre álló javakból minél többet megszerzzenek, hanem arra, hogy minél több értéket hozzanak létre a jövőben. A gazdasági fejlődés kulcsa tehát a tágra értelmezett beruházási tevékenység elősegítése, amelynek célja egyaránt lehet a fizikai és emberi tőke, illetve a technológiai fejlődés és hatékonyság.

Az állam szerepe természetesen nem szűkül le a megfelelő jogrendszer kialakítására. A politikai bizonytalanság és a politikai válságok megelőzésének fontos eszköze a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése. Fontos azonban, hogy az állam ezt a célt elsősorban ne nagymérvű újraelosztással, hanem az esélyegyenlőség biztosításával és a hátrányos helyzetűek védelmével érje el. Szintén fontos szerepe van az államnak a közjóságok biztosításában és az infrastruktúra fejlesztésében. Ezen fejlesztések azonban nem lehetnek öncélúak, hanem a magángazdaság hatékonyabb működését kell hogy elősegítsék.

Az általános intézményi keret hozzájárulásán túl fontos kérdés az, hogy a gazdaságpolitikai környezet mennyiben határozza meg egy ország növekedési lehetőségeit. Az ún. „policy” változók közül az irodalom általában az infláció nagyságát, a gazdasági nyitottság különböző mérőszáma- it, a kormányzati fogyasztás mértékét, valamint a költségvetési hiány méretét vizsgálja. Bár a fentebb említett empirikus problémák miatt az eredmények értelmezése vitatott, néhány fontos konklúzió levonható.

Az empirikus eredmények³ azt sugallják, hogy bár a mérsékelt különbségek hatása nem mutatható ki a gazdasági

növekedésre, a felelőtlen gazdaságpolitika csökkenti azt. Azok az országok, amelyek megfelelő intézményrendszerrel rendelkeznek, de szisztematikusan rossz gazdaságpolitikát folytatnak, hamar elveszítik versenyképességüket (pl. Argentína a 20. században).

A hatás azonban aszimmetrikus – a jó gazdaságpolitika szükséges, de nem elégséges feltétele a növekedésnek. A makrogazdasági reformok önmagukban nem garantálnak tartós növekedést, ha nem kíséri őket az intézményi struktúra megfelelő átalakítása.

A „felelőtlen gazdaságpolitika” definíciója természetesen nem könnyű, de az adatok alapján a következőket mondhatjuk. Az infláció egyértelműen káros, amennyiben évi 30-35% fölé emelkedik.⁴ A költségvetési hiány mértéke akkor válik kritikussá, ha magasabb, mint évi 10-12%. A kormányzati fogyasztás mértéke önmagában nem szignifikáns, csak ha magas költségvetési hiány kíséri. A gazdasági nyitottság hatása rövid távon nem egyértelmű, de a mesterséges bezártság hosszabb távon rendkívüli mértékben visszafogja a növekedést.

Összefoglalva tehát a következőket mondhatjuk. A gazdasági felzárkózás elsődleges forrása a megfelelő intézményrendszer megléte, amely ösztönzi a produktív, jövőt építő magatartást. Emellett elengedhetetlen a prudens gazdaságpolitika, amely nem teszi tönkre a növekedés feltételeit. Az intézményi keret és a gazdaságpolitikai környezet természetesen nem független egymástól. Könnyen elképzelhető, hogy ismétlődő és újratemelő gazdaságpolitikai válságok csak a tünetei mélyebb, strukturális problémáknak, amelyek megoldása nélkül a gazdasági felzárkózás nem sikerülhet.

³ Forrás: Easterly (2005).

⁴ Természetesen ennél lényegesen alacsonyabb infláció is okozhat komoly jóléti veszteségeket, akkor is, ha a növekedést nem hátráltatja.

2.2. Felzárkózás és potenciális növekedés

A gazdasági felzárkózás hosszú távú folyamat, sebességét pedig az határozza meg, hogy a felzárkózó ország hosszú távú növekedési üteme mennyivel haladja meg annak a régióknak a növekedési ütemét, amihez az adott ország felzárkózik. A hosszú távú növekedési ütemhez nagyon közel áll a potenciális növekedés fogalma. Ha egy ország felzárkózási kilátásait vizsgáljuk, akkor általában a potenciális növekedés, illetve annak várható jövőbeli alakulása jelenti a kiindulópontot.

A legegyszerűbb értelmezések a potenciális kibocsátást a kibocsátásnak a hosszú távú trendjével azonosítják. Emögött az a feltételezés áll, hogy a gazdasági növekedés egy trend körül ingadozik. Ennek megfelelően a potenciális kibocsátás az aktuális kibocsátásnak az ingadozásoktól idősoros módszerekkel szűrt trendjével mérhető. Ebből a megközelítésből az következik, hogy a kibocsátás eltérése a potenciálistól átlagosan zéró, miközben ingadozása nagyobb, mint a potenciálisé.

A makroökonómiai elméletekből a potenciális kibocsátás további megközelítései is levezethetőek. A legelterjedtebb értelmezés a kínálati oldali tényezőktől teszi függővé a potenciális kibocsátást. Ennek megfelelően a gazdaság akkor növekszik a potenciális ütemében, amikor a termelési tényezők (munka, tőke, humán tőke) optimálisan kerülnek kihasználásra. Ebben az értelmezésben hosszú távon a kibocsátást a kínálat határozza meg, míg a kereslet változása rövid távon okozhat ingadozásokat a hosszú távú trend körül.

A fenti megközelítést termelési függvény alapúnak nevezük, mivel a potenciális kibocsátás egy termelési függvény segítségével kerül meghatározásra, a termelési tényezők teljes kapacitáskihasználtságát feltételezve. Tehát a potenciális kibocsátás szintje a termelési függvény és a termelési tényezők ismeretében számolható ki.⁵

A termelésifüggvény-alapú becslés

A termelésifüggvény-alapú becslés az egyik legelterjedtebb módszer a potenciális kibocsátás becslésére. Termelési függvénynek nevezzük azt a függvényt, amely leírja a termelési tényezők és a kibocsátás közötti kapcsolatot. Ebben a keretben potenciális kibocsátásnak nevezzük az optimálisan kihasznált tényezőkből adódó kibocsátást. A módszer előnye, hogy közgazdasági elméleten alapulva modellezi a gazdaság kínálati oldalát, továbbá hogy lehetőséget biztosít a potenciális kibocsátás és az azt meghatározó tényezők kapcsolatának vizsgálatára. Ily módon vizsgálni lehet a termelési tényezőkben bekövetkező változások hatásait a potenciális növekedésre, mint például a demográfiai folyamatok, aktivitási ráta vagy strukturális munkanélküliség változása, vagy a tőkefelhalmozás változása. A termelési tényezők kibocsátásra gyakorolt hatásán túl fontos eleme a termelési függvénynek a teljes tényező termelékenység (total factor productivity, TFP), amelyet szokás még „technológiai fejlődés”-nek is nevezni. Ennek nagysága egy Solow-típusú reziduumból van származtatva⁶, amely tulajdonképpen felölel minden olyan, a kibocsá-

2-1. keretes írás: A feltételezett termelési függvény alakja

A magyar gazdaság MNB-ben zajló modellezése során a kínálati oldal leírására a CES (konstans helyettesítési rugalmasságú) termelési függvényt találtuk legmegfelelőbbnek, melynek alakja az alábbi:

$$YP = \left\{ \alpha K^{\frac{\sigma-1}{\sigma}} + (1-\alpha) \left[\overline{LF}(1-\overline{U})T \right]^{\frac{\sigma-1}{\sigma}} \right\}^{\frac{\sigma}{\sigma-1}},$$

ahol YP a potenciális kibocsátást, K a tőkeállományt, \overline{LF} az aktívák számának, \overline{U} a munkanélküliségi rátának a trendjét és T a munkakibővítő technológiai fejlődést jelöli. δ jelöli a munka és tőke közötti helyettesítési rugalmasságot.

A technológiai fejlődést munkakibővítőnek feltételeztük, mivel vizsgálatunk azt mutatták, hogy a munka/kibocsátás arány a múltban viszonylag egyenesen csökkent, míg tőke/kibocsátás arány ingadozott.

⁵ Az említett trendszűrő és termelési függvényes becslés mellett további módszerekkel is becsülhető a potenciális kibocsátás. Ezek általában ötvözik az idősoros és a strukturális módszerekkel, továbbá azt a feltételezést használják ki, hogy a kibocsátás akkor egyezik meg annak potenciális szintjével, ha nem gerjeszt sem inflációs, sem deflációs nyomást. A potenciális kibocsátás becslésének módszereiről Benk, Jakab és Vadas (2005) tanulmánya közöl részletes leírást.

⁶ A technológiai fejlődés nagysága a következőképpen számítható: Feltételezünk egy általános, $Y = F(K, TL)$ formájú, első fokon homogén termelési függvényt, tőke (K) és effektív munka (TL) inputokkal. Teljes differenciáját véve és kihasználva a homogenitási tulajdonságokat, következik:

$\frac{dY}{Y} = \omega_K \frac{dK}{K} + \omega_L \left(\frac{dT}{T} + \frac{dL}{L} \right)$, ahol ω_K és ω_L a tőke és munka részesedését jelöli. Mivel a kibocsátás, a tőke és a munka növekedése mérhető, ebből kiszámítható a technológiai fejlődésnek nevezett reziduumból növekedésének üteme, dT/T .

tásra kifejtett hatást, amely nem feleltethető meg közvetlenül a tőke vagy a munka változásának. Így, a „technológiai fejlődés” vagy TFP elnevezés sem feltétlenül helytálló, mivel a szó szoros értelmében vett technológiai fejlődés mellett a gazdaság szerkezeti átrendeződését, specifikációs, illetve becslési hibák, illetve egyéb tényezők hatását is összesíti.

A növekedés fő tényezői a múltban

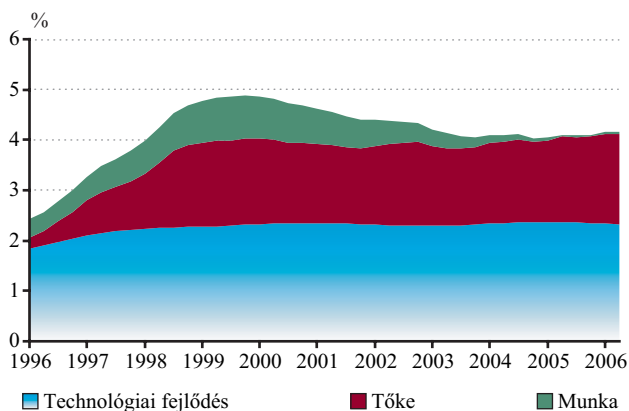
A termelési függvény segítségével meghatározható a potenciális kibocsátás múltbeli alakulása, illetve az egyes tényezők hatása. Az 2-1. ábra a potenciális növekedés alakulását mutatja 1996-tól kezdődően. Megfigyelhető, hogy 1996–1999 között a potenciális növekedés jelentősen gyorsult, 2,5% aluli értékről 4,5% fölé, majd 2000-tól kezdődően fokozatosan lassult 4% köré.

A potenciális növekedéshez a technológiai fejlődés a teljes időhorizonton közel azonos arányban, mintegy 2%-kal járult hozzá. Az 1999-ig tartó erőteljes növekedésgyorsulás elsősorban a tőkefelhalmozásnak tudható be, mely 1999-re már mintegy 1,7%-ot adott hozzá a potenciális növekedéshez. A gyors tőkefelhalmozás a termelés szektorális átrendeződésével, új tőkeintenzív iparágak megjelenésével és erőteljes külföldi működőtőke-beáramlással magyarázható. 2000 óta a tőke hozzájárulása a növekedéshez stabilizálódott.

A vizsgált időszakban a munkaerőpiacon is jelentős változások mentek végbe. A munkaerő-kínálat – részben a demográfiai folyamatok, a fiatal kohorszok munkapiaci megjelenése következtében – 2000-ig fokozatosan növekedett, mely kielégítette az új iparágak növekvő munkaerő-keresletét. Így a munka is egyre inkább hozzájárul a potenciális növekedéshez, 2000-re már mintegy 0,8%-kal. 2000 után a strukturális munkaerőhiány és a magas szinten beragadt bérinfláció következtében a munkaerő-kereslet már nem volt összhangban a tovább növekvő kínálattal, és ez nö-

2-1. ábra

A tőke, a munka és a technológiai fejlődés hozzájárulása a potenciális növekedéshez

vekvő munkanélküliséget eredményezett. Ily módon a munka hozzájárulása a növekedéshez egyre kisebb lett, 2005-re csaknem nullára csökkent.

Kilátások a jövőre nézve

A termelési tényezők és a termelékenység jövőbeli alakulásáról bizonyos feltételezésekkel élve, Benk–Jakab–Vadas (2005) bemutatott egy illusztratív előrejelítést a magyar potenciális növekedésről 2010-re. Az egyszerű feltételezések természetesen az előrejelítés horizontjára és megbízhatóságára vonatkozóan is korlátokat jelentenek, hiszen igazán hosszú (a felzárkózás szempontjából releváns) távra ezeket a tényezőket előrejelezni már csak nagyon nagy bizonytalanság mellett lehet. Az előrejelítés négyéves horizontján a munkaerő-bővülést a Habclicsek (2005) által – a várható demográfiai folyamatok alapján – készített aktivitás-előrejelzésből származtattuk, változatlan munkanélküliségi rátát feltételezve. Ezek alapján a munkaerő-bővülés enyhén pozitívan járul hozzá a növekedéshez. A tőkefelhalmozás várható ütemét egy stabil, nagyjából az elmúlt évek átlagát reprezentáló nemzetgazdasági

2-1. táblázat

A várható potenciális növekedés és annak összetevői 2010-ig: összehasonlítás⁷

	Potenciális növekedés	TFP	Tőke	Munka
MNB-becslés, 2006–2010	4,1	2,2	1,7	0,2
European Commission, 2004–2010	3,7	1,2	2,0	0,5
IMF, 2005–2009	4,1	1,6	1,9	0,6

⁷ Az MNB- és IMF-becslés a FISIM új módszertan szerinti revideált adatokon készült, míg az EC-tanulmány a revízió előtti adatokkal számol. Az MNB-becslés alapvetően Benk–Jakab–Vadas (2005) számításainak FISIM-módszertani váltással korrigált változata.

beruházási ráta mellett számoltuk. A TFP növekedését enyhén lassulónak feltételezzük, azzal számolva, hogy a TFP növekedési üteme hosszú távon az uniós átlaghoz fog közeledni.⁸

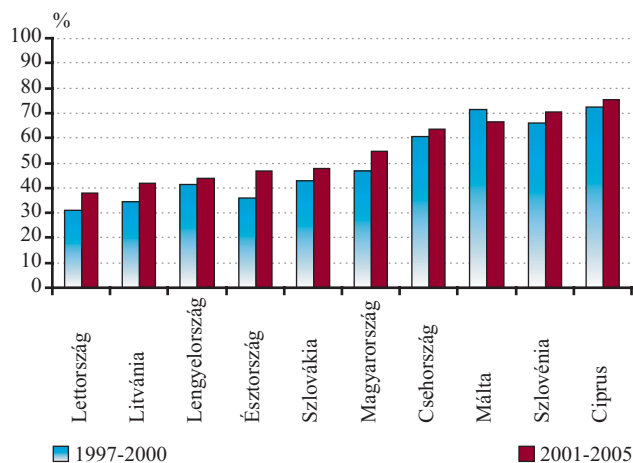
A 2-1. táblázatban bemutatott előrejelítésünk szerint a 2006-tól 2010-ig tartó időszakra egy 4,1% körüli, enyhén csökkenő trendet mutató potenciális növekedést várunk. Ugyanakkora növekedést feltételez Magyarország esetében egy nemrég készült becslésében a Nemzetközi Valutaalap is, de ők alacsonyabb TFP-növekedéssel, gyorsabb tőkefelhalmozással és munkaerő-növekedéssel számolnak. Hasonló becslés következne az Európai Bizottság számításaiból⁹ is; ők szintén nagyobb hangsúlyt helyeznek a tőkének és a munkának a növekedéshez való hozzájárulására.

Fontosabb kérdés, hogy az előrejelített növekedés mellett milyen gyorsan tudna Magyarország fölzárkózni a fejlett európai országok átlagához. Bár az elmúlt tíz évben közeledtek a magyar és az uniós jövedelmek, lemaradásunk még most is jelentős. Vásárlóerő-paritáson számítva az egy főre eső magyarországi GDP 2005-ben az EU-15 átlagának 57%-a volt, amellyel az újonnan csatlakozott országok középmezőnyéhez tartozunk (2-2. ábra). Amennyiben a jövőre nézve 2%-os növekedést feltételezünk az EU-15-re, valamint nem számolunk a magyar növekedés lassulásával, úgy 15 év alatt csökkenhetne felére a Magyarország és a régi tagországok közötti, egy főre eső jövedelmekülönbség, és 21 év alatt érnénk el az EU-15 átlagának 90%-át.

A fenti számítások azonban meglehetősen optimistának mondhatóak, mert változatlan növekedést feltételeznek a fölzárkózás teljes időtartamára, holott valószínűbb az, hogy a felzárkózás során a növekedési ütemünk csökkenni fog, közelítve a régi tagországok alacsonyabb növekedési üteméhez. Ha az előbbi számításunkkal ellentétben azt feltételezzük, hogy növekedési ütemünk a magyar és az EU-15 közötti jövedelmekülönbséggel együtt arányosan csökken, akkor már csak 20 év alatt csökkenthetnénk felére a lemaradásunkat, és 38 év alatt érnénk csak el az EU-15 egy főre eső jövedelmének 90%-át. Az, hogy a két felvázolt forgatókönyv közül melyikhez leszünk végül közelebb, a növekedés egyes tényezőinek jövőbeli alakulásától függ.

2-2. ábra

Az újonnan csatlakozott EU-tagországok egy főre eső GDP-je (EU-15=100%, PPS alapon)

Forrás: Eurostat.

Kérdéses elsősorban, hogy fenntartható lesz-e a teljes tényező termelékenység erőteljes növekedése a jövőben is. Valószínű ugyanis, hogy a hazai TFP-növekedés hátterében nagyrészt a fejlett technológiák (menedzsmentmódszerek, üzleti modellek, stb.) fokozatos átvétele áll, ennek pedig van egy természetes határa, amihez közelítve a növekedéshez való hozzájárulás egyre kevesebb lehet. A teljes tényező termelékenység gyors múltbeli növekedéséhez hozzájárulhatott az iparágak közötti, magasabb termelékenységű iparágak irányába történő átrendeződés is. Ez egy átmeneti szakaszban nyilván erősebb, ahogy azonban a gazdasági szerkezet eléri egy, a saját specializációjának megfelelő egyensúlyt, csökken a reallokáció hozzájárulása a Solow-rezidu-umhoz.

Bizonytalanság övezi továbbá a tőkefelhalmozás és a munkaerő-növekedés alakulását is. Bár a nemzetgazdasági beruházási ráta jó ideje stabil, ezen belül azonban a vállalati szektor beruházási rátája 2001–2002 óta jelentősen visszaesett, ami kérdéseket vet fel a tőkefelhalmozás hosszabb távú ütemével kapcsolatban. Ami a foglalkoztatási rátát illeti, az elmúlt években az egyik legalacsonyabb volt az újonnan csatlakozott országok között. Habár az aktivitási ráta emelkedésével számolunk, kérdéses, hogy ez milyen arányban fog növekvő foglalkoztatásban vagy emelkedő munkanélküliségi rátában lecsapódni.

⁸ A TFP-pálya előrejelítésekor azt feltételeztük, hogy a magyar gazdaság hosszú távon, a felzárkózása után az uniós átlagnak megfelelően, 2%-kal fog növekedni. Ennek megfelelően, a TFP növekedési üteme is fokozatosan csökken, mígnem eléri a 2% gazdasági növekedésnek megfelelő ütemet.

⁹ Amennyiben azt korrigálnánk az új FISIM-módszertan szerint.

A következő három fejezetben részletesebben megvizsgáljuk az egyes termelési tényezők és a termelékenység közelmúltbeli és jövőben várható alakulásának lehetséges mozgatórugóit. Célunk ezzel az, hogy a fent bemutatott egysze-

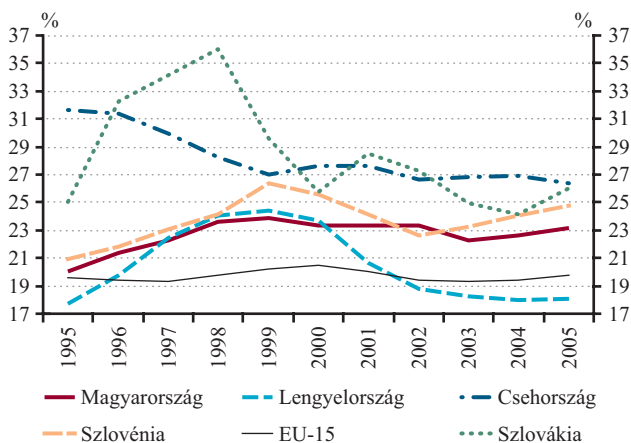
rű előrevetítés mögött álló feltételezések robusztusságát újabb kutatási eredményeink fényében megvizsgáljuk. Ennek révén feltárhatjuk, mekkora kockázata van annak, hogy a potenciális növekedés eltér a korábban feltételezettől.

2.3. Tőkebővülés

A magyar gazdaság felzárkózási folyamatában kulcssze-repe van a beruházásoknak. Az EU-átlaghoz képest a magyar gazdaság tőkeellátottsága lényegesen alacsonyabb, az egy foglalkoztatottra jutó tőkeállomány egyes becslések szerint kevesebb, mint egyharmada az euroövezetének. A kisebb tőkeellátottság viszont azt is jelenti, hogy – hasonló technológiákat átvéve – a tőke hozadéka jóval magasabb, mint a fejlett Európában. Ez elvileg ösztönzi a hazai tőkebővülést, ami magasabb potenciális növekedési jelent. A vázolt felzárkózási mechanizmus a vártnak megfelelően tükröződik is a magyar beruházási hányadban, amely 1998 óta 23% körüli szinten ingadozik, felülmúlva ezzel az euroövezet átlagát.

2-3. ábra

Beruházási ráták néhány kelet-európai országban és az EU-15-ben

Forrás: Eurostat.

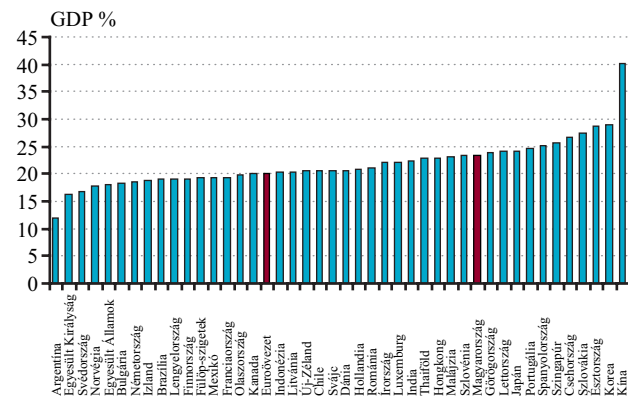
A beruházási ráta ugyanakkor más – különösen az ázsiai – feltörekvő országokkal összehasonlítva nem kimagasló, és az újonnan csatlakozott EU-tagországok körében is inkább a középmezőnyhöz tartozik.

Azt azonban, hogy a beruházási ráta kellően magas-e, célszerű nem egy abszolút sorrend alapján megítélni. Egyszerű exogén növekedési modellekben a tőkebővülés függ a tőkeállomány kiindulási szintjétől, azaz az alacsonyabb egy főre jutó tőkeállománnyal rendelkező felzárkózó gazdaságokban a tőkebővülés gyorsabb, a beruházási ráta jellemzően magasabb, mint az érett gazdaságok esetében. Ezt az összefüggést illusztrálja a 2-5. ábra. Az egy főre jutó tőkeállományt – mivel erre nagyon kevés ország esetében van összehasonlítható adat – itt az egy főre jutó GDP-vel közelítettük. Jól látható az említett negatív összefüggés, és az is, hogy a magyar beruházási ráta a fejlett-

2-4. ábra

Beruházási ráták az OECD-országokban és néhány feltörekvő országban

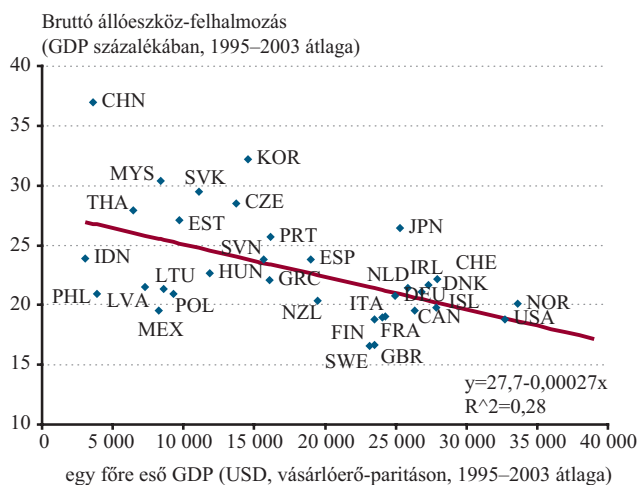
(GDP százalékában, 2002)

Forrás: WDI.

2-5. ábra

Beruházási ráta és gazdasági fejlettség

Forrás: WDI.

ségre kontrollálva sem nevezhető kiemelkedőnek nemzetközi összehasonlításban.

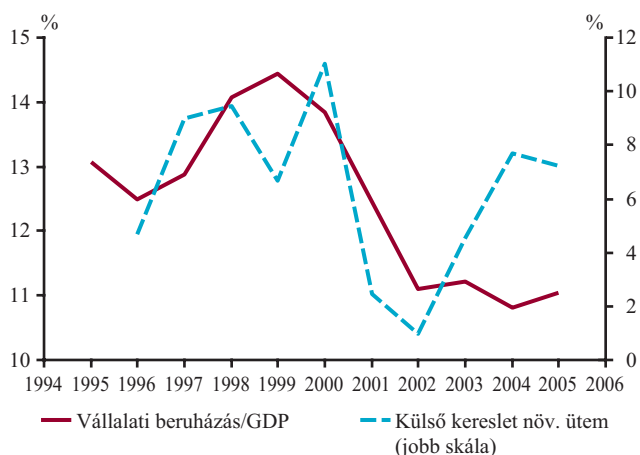
Amennyiben a jövőben ez a beruházási ráta fennmarad, akkor a tőkebővülés részéről egy szolid, nemzetközi összehasonlításban kiugróan nem nevezhető hozzájárulás várható a magyar felzárkózáshoz.

Amint azt a 2.2. fejezetben láttuk, a magyar gazdaság potenciális növekedési ütemének 1996–2000 közötti felfutása elsősorban a gyors tőkefelhalmozásnak volt köszönhető. Az erőteljes, elsősorban közvetlen külfölditőke-befekteté-

seken keresztüli beruházási boom kialakulásában szerepe lehetett az 1995-ös makrogazdasági stabilizációs csomagnak és a privatizáció felgyorsításának. 2000-től a tőkenövekedéshez való hozzájárulása stabilizálódott, ez tükröződött a nemzetgazdasági beruházási ráta 22-23% között stabilizálódó szintjében is. A stabilnak látszó teljes nemzetgazdasági beruházási ráta azonban elfedi a vállalati szektor beruházási rátájának az 1998–2000 közötti magas színtről való visszaesését. 2002 óta a vállalati beruházási hányad beragadt egy 11% körüli, az elmúlt tíz év átlagához képest alacsony szinten. Mindez azt is jelenti, hogy 2001 óta a nemzetgazdasági beruházásokat lényegében az állami és a – támogatott lakáshitelezéssel egy időben felfutó – lakossági beruházások bővülése tartotta szinten.

2-6. ábra

Vállalati beruházások és a külső kereslet*

* Magyarország külkereskedelmi partnereinek súlyozott importkereslete.
Forrás: MNB.

A magyar gazdaság EU-átlagtól elmaradó infrastrukturális fejlettsége természetesen számottevő állami beruházást indokol. A hosszabb távú növekedésre azonban az állami beruházás nem feltétlenül gyakorol pozitív hatást, ahogy ezt számos empirikus tanulmány kimutatta (Barro, 1991; Easterly–Rebelo, 1993). A felzárkózás motorja hosszabb távon a privát beruházás kell legyen, különösen a tapasztalatok szerint komoly TFP-növekedést is előidéző külföldi vállalati beruházás (Javocik, 2004). Ezért érdemes megvizsgálni, hogy átmeneti vagy tartós tényezők állnak-e a vállalati beruházási ráta 2001 óta alacsony szintje mögött, hiszen ez hosszabb távon lényegesen befolyásolja a gazdasági felzárkózás sebességét. Alapvetően három magyarázat jöhet szóba: (1) a fiskális expanzió kiszorítási hatása, (2) ciklikus hatás (európai konjunktúra visszaesése) és (3) mélyebb, versenyképességi problémák. Amennyiben az (1) vagy a (2) hatás dominál, a vállalati beruházási ráta hamarosan újra emelkedhet, a (3) hatás dominanciája eseté-

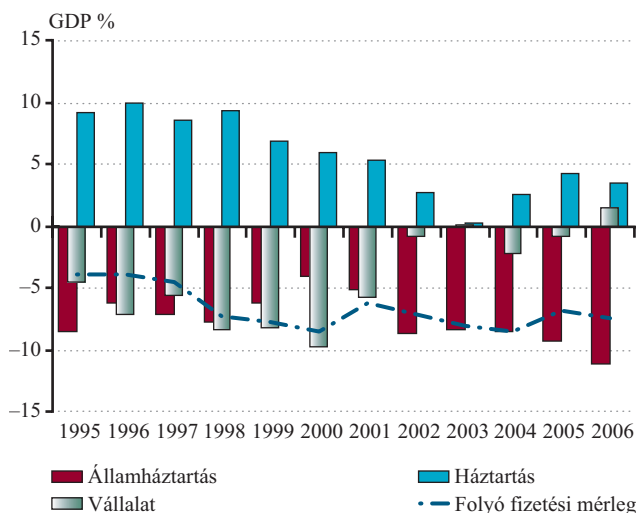
ben viszont tartós problémáról van szó, ami miatt a felzárkózás üteme alacsonyabb lehet.

Magyarországon a megtakarítási ráta a feltörekvő országokkal összevetve is alacsony, a tőkebővülés finanszírozásában így jelentős szerep hárul a külföldi forrásokra, a folyó fizetési mérleg folyamatos hiányát okozva. Fontos hangsúlyozni, hogy ez a tartós fizetésimérleg-hiány egy felzárkózó országban – bizonyos mértékig – lehet egyensúlyi jelenség, amennyiben csak a jövőbeli magasabb jövedelem terhére előrehozott fogyasztást és beruházást tükröz. A kérdés mindig a mérték, azaz, hogy a hiányt finanszírozó külföldi befektetők mit gondolnak a jövőbeli növekedésről és ennek fényében mennyire tekintik fenntarthatónak a gazdaság külső eladósodásának folyamatát. Amennyiben a folyó fizetési mérleg hiánya átlépi a befektetők által érzékelt kritikus határt, a külső finanszírozás költségei meredeken emelkedni kezdenek. Az elmúlt években a magyar gazdaság kiugróan magas folyó fizetési mérleg hiányokat mutatott, a külső finanszírozás költségei azonban csak mérsékelten emelkedtek. Ebben szerepe lehetett annak is, hogy a magyar gazdaság – nem túl kedvező – egyensúlyi kilátásaival ellentétben a befektetők által kialakított kritikus fizetésimérleg-hiány szintet kitolhatta a globális kockázati étvágy elmúlt években érezhető növekedése, illetve az ország EU-taggá válása.

Hogy a fizetési mérleg effektív korlátot jelentett-e az elmúlt években a vállalati szektor tőkebővülésében, azt nehéz megítélni. Ehhez érdemes egy pillantást vetni arra, hogy az egyes szektoroknak hogyan alakult a megtakarítási-beruházási egyenlegük, azaz hogyan járultak hozzá a teljes külső finanszírozási igényhez. A 2002 óta megfigyelhető fiská-

2-7. ábra

Szektorális megtakarítási-beruházási egyenlegek

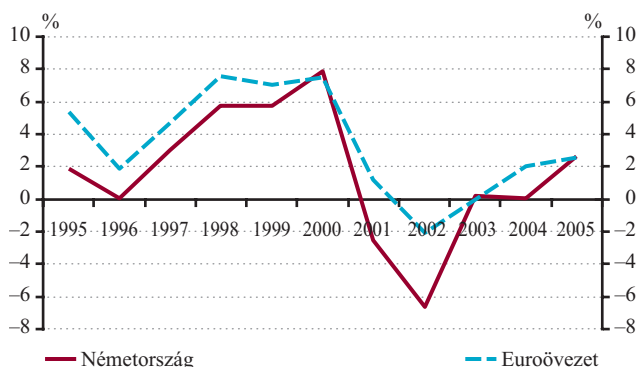
Forrás: MNB.

lis expanzió és a lakossági nettó megtakarítások ezzel párhuzamosan zajló eróziója önmagában a folyó fizetési mérleg megfigyelnél lényegesen nagyobb romlásához vezetett volna. Hogy ez nem így történt, annak az oka, hogy a vállalati szektor beruházásai ugyanebben az időszakban csökkentek, illetve növekvő mértékben kerültek saját forrásból finanszírozásra.

Bár első pillantásra mindez egyfajta kiszorítási hatást sejtet, a két tendencia között nem feltétlenül áll fenn ok-okozati kapcsolat. Sokkal valószínűbb, hogy a vállalati beruházási aktivitás lenyhülése hátterében 2001–2003-ban az európai konjunktúra visszaesése, a külső kereslet jelentős lassulása állt (l. 2-6. ábra). Meg kell jegyezni, hogy ebben az időszakban nemcsak Magyarországon, hanem globálisan is visszaestek a vállalati beruházások, sőt hosszú idő után először a vállalati szektor nettó megtakarítótá vált. Jellemző volt ez a fő kereskedelmi partnerünknek és elsődleges működőtőke-forrásnak számító fejlett európai országokban is.

2-8. ábra

Magánszektor bruttó állóeszköz-felhalmozása lakásberuházások nélkül, változatlan áras növekedési ütemek

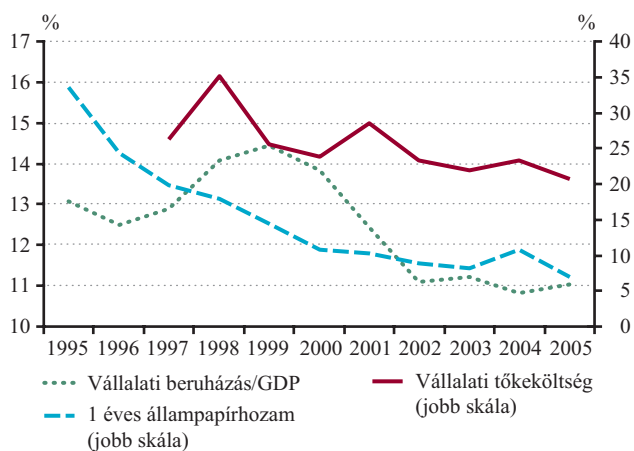

Forrás: OECD Economic Outlook.

A kiszorítási hatás ellen szól az is, hogy a finanszírozási költségek a beruházás-visszaesés idején nem emelkedtek jelentősen és tartósan a szektor számára. A vállalati tőkeköltség 2002-ben csak átmenetileg emelkedett. Ezen túl, az egész időszakot tekintve a tőkeköltség és a beruházási ráta között nem látszik szignifikáns összefüggés. A tőkeköltség komponensei közül egy esetleges kiszorítási hatás a legközvetlenebbül a piaci hozamot érintené, ami viszont egészen 2003 második feléig inkább csökkent. A devizahitelből beruházó vállalatok (a vállalati szektor többsége) számára pedig még ezt követően sem következett be emelkedés a finanszírozási költségekben. Hozzá kell tenni, hogy a vállalati szektorban a pénzügyi közvetítés mélysége eléri az európai átlagot, a vállalatok általában könnyen jutnak külső forráshoz.

2-9. ábra

Vállalati beruházási ráta, vállalati tőkeköltség* és piaci hozam

Forrás: MNB.

* A vállalati tőkeköltség itt az MNB Negyedéves Előrejelző Modelljében használt, a piaci hozamon kívül a tőkeáttételt, adózást, amortizációt, és a beruházási javak várható relatív árváltozását is tükröző mutató.

A vállalati beruházási ráta azonban egyelőre a külső kereslet 2004 óta tapasztalt újbóli felélénkülése ellenére sem emelkedett, sőt 2006 első három negyedévének adatai alapján elképzelhető, hogy tovább esik. Elképzelhető, hogy az európai konjunktúra élénkülését egyelőre átmenetinek tekintik a hazai vállalatok és/vagy a belső kereslet jelentős esésére számítanak. Azonban felmerül az a hosszabb távon súlyosabb következményeket sejtető magyarázat is, hogy a vállalati beruházások feltételei (rendelkezésre álló munkaerő költsége, minősége, szűkössége, intézményi környezet, adózás, makrogazdasági stabilitás stb.) az elmúlt években – versenytársainkhoz képest – rosszabbak lettek, mint a '90-es évek második felében. Amennyiben a fiskális konszolidáció és az európai konjunkturális élénkülés a következő években folytatódik, de a hazai vállalati beruházások ezt továbbra sem követik, számolni kell azzal, hogy mélyebb versenyképességi problémával állunk szemben.

Ezt a magyarázatot támasztja alá Magyarország visszaesése a nemzetközi intézmények által összeállított versenyképességi rangsorokban. Ezekben a felmérésekben a rangsorolás kritériumai messze túlmutatnak az egyszerű ár- vagy költségversenyképességen, és olyan intézményi tényezőket foglalnak magukban, mint a tulajdonjogok tisztelete, a korrupció mértéke, a kormányzati bürokrácia hatékonysága, makrogazdasági környezet, infrastruktúra, piaci hatékonyság, oktatás, egészségügy, innováció stb. A legismertebb ilyen felmérésben, a davosi *World Economic Forum* versenyképességi rangsorában például a 2002-es 29. helyről Magyarország 2006-ra a 41. helyre

esett vissza.¹⁰ Vannak olyan felmérések is, amelyek nem egy ország tágabb értelemben vett versenyképességét, hanem kizárólag a vállalati működés, beruházás feltételeit vizsgálják. Az ilyen típusú felmérésekben tipikusan vizsgált tényezők például az új vállalkozások elindításának, a munkaerő foglalkoztatásának, a hitelhez jutásnak a nehézsége, az adózás mértéke, a szerződések betartatása stb. A Világbank ilyen típusú, „Ease of doing business” rangsorában 2007-ben Magyarország – az elmúlt évekhez képest jócskán visszacsúszva – 135 ország közül a 66. helyen áll és az újonnan csatlakozott EU-tagországok közül csak Lengyelországot előzi meg.¹¹

A beruházások feltételeit meghatározó intézményi-gazdaságpolitikai környezet romlásának (mely nem feltétlenül je-

lent abszolút romlást, elég ha csak versenytársainkhoz képest mérve romlott a magyar gazdaság pozíciója) tehát már a múltban is szerepe lehetett a vállalati beruházási ráta csökkenésében. Ami a jövőt illeti, a konszolidációs intézkedéscsomag néhány már eldöntött lépése, főleg a tőke adóztatásának emelése, semmiképp nem javít a vállalati beruházások intézményi környezetén. A tapasztalatok szerint az európai uniós fejlesztési alapok is csak bizonyos feltételek teljesülése esetén emelik a nemzetgazdasági beruházási rátát, illetve járulnak hozzá a felzárkózáshoz. E két utóbbi kérdést jelentésünk 3. illetve 4. fejezetében részletesen is vizsgáltuk.

¹⁰ A *World Economic Forum* által vizsgált versenyképességi kritériumok részletes listája megtalálható a következő címen: http://www.weforum.org/pdf/Global_Competitiveness_Reports/Reports/gcr_2006/composition.pdf.

¹¹ A rangsorról bővebben l.: <http://www.doingbusiness.org>.

2.4. Munkaerő-bővülés

Ebben a részben a magyarországi munkaerő aktivitásának és foglalkoztatásának múltbeli és jövőben várható alakulását vizsgáljuk. Az aktivitásra különös hangsúlyt fektetünk, hiszen ez határozza meg a munkaerő, mint termelési tényező kínálatának mértékét. Amennyiben ez rendkívül alacsony (mint Magyarország esetében), gátja lehet a növekedésnek. Ugyanakkor a növekvő aktivitás még nem feltétlenül jelent növekedési többletet, hiszen a termelésifüggvény-alapú megközelítésben a növekedésre nem a munkakínálat, hanem a foglalkoztatottság bővülése hat. Ezért fontos megvizsgálni, hogy az aktivitás növekedéséből milyen feltételek mellett lehet foglalkoztatásbővülés.

A rossz ösztönzőket szülő átmenet, amelynek még ma is van hatása

1989–90-ben Magyarország a többi térségbeli országgal együtt az átmenet útjára lépett, és az átmenet lefolyása még ma is hatással van a munkaerő-piaci helyzetre. A Magyarországon végrehajtott tranzíciós reformok radikálisabbak voltak, és előbb is kezdődtek, ezért drasztikusabb változásokat okoztak, mint a környező országokban. A Cseh- és Lengyelországhoz képest hirtelen bekövetkező ipari szerkezetváltás, külkereskedelmi reorientáció és hatékonyságnövelés eredménye a szocializmusbeli teljes foglalkoztatás látványos összeomlása és egyre növekvő munkanélküliség lett. Nagyjából minden negyedik ember veszítette el állását, s ennek legnagyobb vesztesei a középkorú, vagy annál idősebb, elértéktelenedett humán tőkével rendelkező férfiak voltak (Lelkes–Scharle, 2004). Jelentősen megnőtt a munkanélküliekből lett egyéni vállalkozók száma, akik szakértelem és megfelelő befektetés híján hamarosan csődöt mondvá, utólag kényszervállalkozóknak bizonyultak. A hirtelen megugró munkanélküliség problémáját az államnak mind versenyképességi, mind pedig szociális szempontból sürgősen kezelnie kellett, amelyre hosszú távon, még ma is (negatívan) ható megoldások születtek. A felduzzadt munkanélküliség ellátására irányuló intézkedések alapvetően rossz ösztönzőket teremtettek. A leszázalékolás és nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjba vonulás folyamata egyszerű volt, ami – a nyugdíjnak kizárólag a nominális bérekhez való indexálásával együtt – a munkapiacról való kivonulást szorgalmazta. Ezáltal, a munkanélküliség növekvő trendjének visszafordulása sokáig az inaktivitásba csapódott le, annak drámai növekedését okozva.

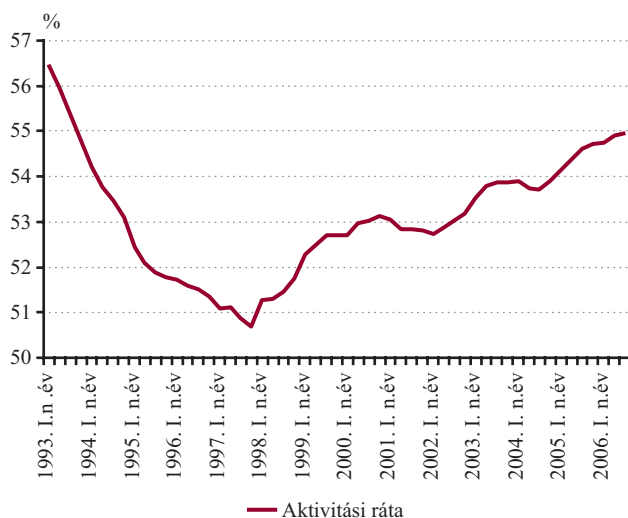
Fordulópont: demográfia, nyugdíjreform és növekvő munkakereslet

Magyarországon 1997 és 1999 között következett be fordulópontra, amikor a gazdaság versenyképessége valamelyest helyreállt, és a külföldi működőtőke-beáramlásnak egy újabb hulláma indult meg, amely növelte a munkakeresletet. Szerencsésen találkozott ezzel a munkakínálat fel lendülése: befejezte tanulmányait, és kilépett a munkaerő-piacra egy babyboom generáció, az ún. Ratkó-unokák. Ők már korszerű humán tőkével rendelkeztek, és olyan tömegeket váltottak fel még nagyobb tömegben, akiknek tudása, illetve munkavállalási hajlandósága nem volt megfelelő. Azaz egy aktívabb réteg jelent meg a munkapiacon, akik tudásuk és a külföldi beruházások miatt keresettek is voltak; megindult az aktivitás és vele együtt a foglalkoztatottság növekedése.

Ugyanakkor valamelyest kezdtek visszaszorulni a munkavállalási hajlandóságot romboló rossz ösztönzők: az 1997–98-as nyugdíjreform bevezette a svájci indexálás rendszerét, amelynek értelmében a továbbiakban a nyugdíjakat nem teljes egészében a nominálbérekhez, hanem eleinte 70-30 százalék, majd később 50-50 százalék arányban a várható nominálbérekhez, illetve a várható inflációhoz igazították, valamint szigorodtak a korai nyugdíjazás feltételei. Emellett a törvényes nyugdíjkorhatár 1997 és 2006 között

2-10. ábra

Aktivitás Magyarországon a 15–74 éves korosztályban, 1993–2006

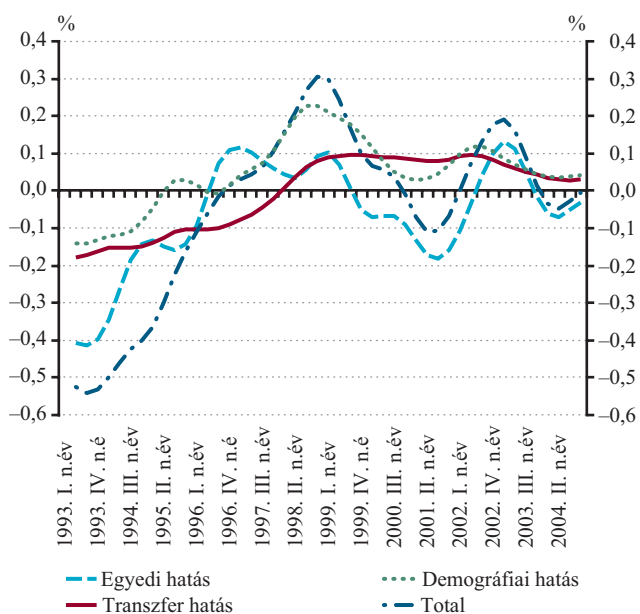
férfiaknál 60-ról 62 évre, nők esetében pedig 55-ről 60 évre emelkedett.

Az 2-10. ábra jól mutatja ezt a fordulópontot: 1997–98-tól az aktivitási ráta trendszerű növekedésnek indult, sőt az elmúlt két évben az emelkedés meghaladta Habclicsek (2005) demográfiai folyamatokat figyelembe vevő előrejelzéseit is. Az 2-11. ábra mutatja az aktivitásnövekedés felbontását a legfontosabb meghatározó tényezőkre.

A demográfiai hatás jelöli a népesség kor és nem szerinti megoszlásának változásából adódó aktivitásváltozást. Az

2-11. ábra

Aktivitás növekedési trendjének dekompozíciója a 15–64 éves korosztályban¹², 1993–2004

1996-ban kezdődő, körülbelül 5 évig intenzíven (majd lanyhábban) ható pozitív hozzájárulás pontosan lefedi a nagyszámú és már korszerű tudással rendelkező Ratkó-unokák (nagyjából az 1974 és 1977 között születettek) munkaerőpiaci belépését.

A transzferhatás a fentebb már említett ösztönzők és azok változásának szerepét reprezentálja: A rendszerváltás első éveiben – szociális okokból – a fizetésektől kevéssé elszakadó segélyezés, a megkönnyített és nagy jövedelemhelyettesítésű korai és rokkantnyugdíjak az inaktív státusba való átlépésre ösztönöztek, negatívan hatva ezzel az aktivitás növekedésére. 1997 végétől azonban ez a hatás pozitív irányban befolyásolta az aktivitást. A grafikon jól jelzi ennek a tendenciának a megfordulását, azonban, mivel túl sok hatást foglal magában (törvényes nyugdíjkorhatár változása, előnyugdíjazás feltételeinek változása, a jövedelem-helyettesítés arányának változása stb.), és ezeket a hatásokat egyelőre nem tudjuk szétválasztani, nem tudjuk bizonyosan, hogy ez a változás inkább a törvényes korhatár emelésének vagy az egyéb ösztönzők javulásának köszönhető.¹³

Bár az effektív nyugdíjkorhatár (azaz az a tapasztalati korhatár, amikor az emberek valóban nyugdíjba vonulnak¹⁴) a törvényes korhatár növekedésével ellentétben nem emelkedett (Cseres–Gergely, 2005; Orbán–Palotai, 2005),¹⁵ a transzferhatás 1997-es pozitívra fordulása mögött mégis az első, azaz az öregségi nyugdíjkorhatár felemelésének és a hozzá kötődő más ösztönzők (pl. svájci indexálás bevezetése) dominanciáját sejtjük.¹⁶

A harmadik, ún. egyedi hatás fogalmába pedig mindaz beletartozik, amelyre az első kettő nem kontrollált, így például az emberek munkavállalási kedvének változásai, az is-

¹² A számításokat az egyén szintű munkaerő-felmérés adatokon végeztük a következőképp: legyen S_j az adott negyedévben a kor/nem bontás szerinti J -edik klaszter 15–64-es populáción belül vett súlya. Minden egyes így képzett csoportot további két részre bontjuk aszerint, hogy az adott csoportba tartozó egyének kapnak-e szociális támogatást (gyes, gyed, rokkantsági vagy öregségi nyugdíj stb.) vagy sem. A „transzfer” változó tehát t , ha a megfigyelt egyén részesül támogatásban és 0 , ha nem. A kor/nem szerinti bontáson belül s_{jk} jelöli a transzferben részesülők arányát. Legyen a kor/nem/transzfer bontás szerinti jk -edik klaszter adott negyedévben megfigyelt aktivitási rátája a_{jk} . Könnyen belátható, hogy az aggregált aktivitási ráta százalékpontos változása (dA) felbontható az egyes klasztereken belüli aktivitásirata-változásra, a kor/nem J -edik csoport súlyának változására, valamint a kor/nem csoporton belüli transzferben részesülők arányának változására, vagyis:

$$dA = \sum S_{J,t} s_{Jk,t} a_{Jk,t} - \sum S_{J,t-1} s_{Jk,t-1} a_{Jk,t-1} = \underbrace{\sum \bar{S}_J \bar{s}_{Jk} d a_{Jk}}_{\text{egyedi hatás}} + \underbrace{\sum \bar{a}_{jk} \bar{s}_{Jk} d S_J}_{\text{demográfia hatás (kor/nem)}} + \underbrace{\sum \bar{a}_{jk} \bar{S}_J d s_{Jk}}_{\text{„transzfer” hatás}}$$

ahol a felülvonás a változó $t-1$ és t időszakokban megfigyelt értékeinek mértani átlagát jelöli.

¹³ Ez utóbbi relevanciája nem azt jelentené, hogy a szigorítás hatására egyesek visszatértek a munkaerőpiacra, hanem hogy azáltal, hogy onnantól kezdve szigorúbb feltételekkel lehetett elmenni nyugdíjba, csökkent az ezzel élők száma, míg a szigorítás előtt visszavonult korai és rokkantnyugdíjazottak lassan kiöregszenek. Így valójában az aktivitásnövekedésnek azt a részét is a demográfia vezérli, amely esetlegesen ebből ered.

¹⁴ Figyelembe véve például az előnyugdíjazásokat is.

¹⁵ Figyelmet érdemel továbbá, hogy a transzferhatást vezérlő pozitív fordulat jelentősége – a leginkább érintett korosztályok előregedésével természetes módon – 2004-re erőteljesen lecsökkent, és egyelőre kérdéses, mi állhat emögött. Ez azonban még túlzottan friss ahhoz, hogy a transzferhatás kifulladását vetítsük előre belőle, így a jövőben további aktivitásemelő hatását várjuk, amelyre ráerősíthet az elő-, illetve rokkantnyugdíjazás feltételeinek további szigorítása.

¹⁶ Ez irányba mutat az, hogy az aktivitás növekedését a rendelkezésre álló adatok alapján jelenleg az 55–59 éves nők csoportja, vagyis, éppen az idősebbek vezérik, valamint, hogy a nem öregségi nyugdíjjal kapcsolatos ösztönzők (pl. rokkantnyugdíjazás), ilyen irányú intézkedések bevezetése nem szigorodott jelentősen (pl. a rokkantnyugdíjasok aránya nőtt a nyugállományba vonulók körében).

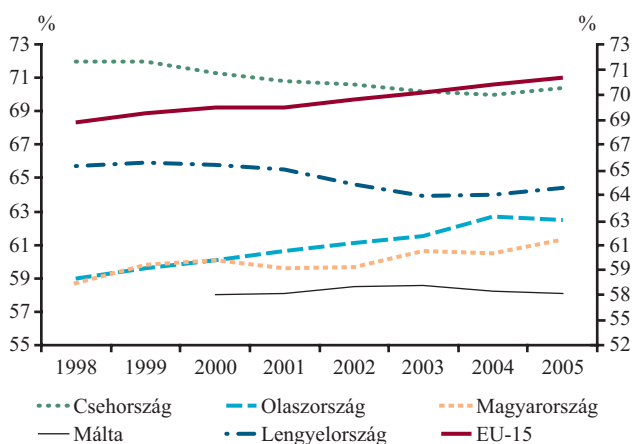
kolázottság növekedése¹⁷ stb. Az elmúlt évek sokkjai hatására bekövetkező gyors bérnövekedési ütem növelte az emberek (különösen az addig relatíve még kevésbé aktív nők) munkapiacra való belépési hajlandóságát. Ez a hatás erős, a konjunktúrával együtt mozgó ciklikusságot mutat a zéróhatás körül, amely arra enged következtetni, hogy ez az elmúlt években tartósan nem adott hozzá az aktivitás növekedéséhez, azt a demográfiai és a transzferhatás egészen pontosan magyarázza. A ciklikusság jól jelzi a konjunkturális időszakok ideiglenesen megnövekvő munkavállalási hajlandóságát (és munkakeresletét), amikor hirtelen és időlegesen nagy tömegű ember (pl. passzív munkanélküliek) lép be a munkaerőpiacra.

Megfigyelhető-e és várható-e konvergencia?

Az évek óta tartó pozitív tendencia ellenére a magyar aktivitási arány nemzetközi összehasonlításban még mindig rendkívül alacsony. Az újonnan csatlakozók közül csak Máltát előzi meg Magyarország e tekintetben, az EU-15-ből pedig egy országot sem (2-12. ábra).

2-12. ábra

Európai országok aktivitási rátája a 15–64 éves korosztályban, százalék, 1998-2005

A fejezet elején már említett okokból, mind az Európai Uniónak, mind vele összhangban Magyarországnak fontos prioritása az aktivitás (és ezen belül a foglalkoztatottság) serkentése. Az EU ennek érdekében konkrét és abszolút célt is kitűzött maga elé: a lisszaboni stratégia értelmében a jelenlegi 63 százalékos szintről 2010-re kítűzte a 70 százalékos foglalkoztatottsági ráta elérését¹⁸, amely 75–80

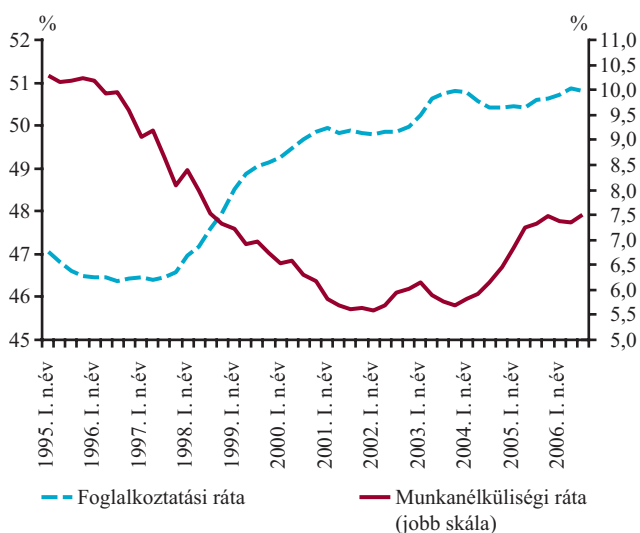
százalék körüli aktivitási aránnyal van összhangban. Magyarország számára jelenleg a cél az EU átlagához való mielőbbi közeledés. Habcsek (2005) a várható demográfiai változások, az iskolázottság eltolódása és a nyugdíjkorhatár törvényi növekedése alapján készített a népességre és az aktivitásra előre becsléseket. Konzervatívabb scenáriója szerint Magyarországon a 15–64 éves korosztály körében, 2025-re az aktivitási arány mintegy 64 százalék lesz, amely ezután visszacsökken, és stabilizálódik egy 62 százalékos szint körül – jócskán elmaradva az unió mostani szintjétől. A jelenlegi folyamatok alapján azonban optimistábbak lehetünk: bár az ösztönzők pontos hatásai még mélyrehatóbb kutatást igényelnek, az aktivitásnövekedés dekompozíciójából, a transzferhatás szerepéből intuíciót nyerhettünk arra, hogy a rendszerváltás után kialakult rossz ösztönzők leépítésével jelentős, hosszú távon kiható javulás érhető el a munkakinálat növelésében.

Foglalkoztatottság

Az aktivitás fontos, a munkakinálatot meghatározó kategória, a növekedés szempontjából ugyanakkor a foglalkoztatottság bővülése a közvetlenül releváns. Habár az utóbbi időben Magyarországon növekvő aktivitást tapasztaltunk, és az előrejelzések szerint ez a jövőben is folytatódik, korántsem biztos, hogy mindez a jövőben növekvő foglalkoz-

2-13. ábra

Foglalkoztatás és munkanélküliség Magyarországon a 15–74 éves korosztályban, 1995–2006

¹⁷ A fiatalok várt aktivitásnövekedését egyelőre nem támasztják alá egyértelműen az adatok. Ezt az magyarázhatja, hogy az átlagos iskolai végzettség emelkedése átmenetileg megrekeszti az évente a munkapiacra lépő fiatalok számát. Ezen átmenet után azonban joggal feltételezhetjük, hogy ezek a fiatalok nemcsak az aktívák számát gyarapítják majd, hanem magasabb iskolázottságuknak köszönhetően foglalkoztatási esélyeik is magasabbak lesznek.

Némi aggodalomra ad okot, hogy bár az aktivitást nem a fiatal korosztályok vezérik, a munkanélküliséget igen. Ez nem feltétlen inkonzisztens a fentiekkel; inkább az alacsonyabb iskolai végzettségűek leszakadására utaló jelzés.

¹⁸ A 15–74 éves korosztály körében.

tatást is fog eredményezni. Ha visszatekintünk a foglalkoztatottság múltbeli alakulására, nem tudunk azonosítani olyan munkapiaci jellemzőket, amelyek alapján egyértelműen a foglalkoztatottság növekedését vetíthetnénk előre.

A hazai foglalkoztatottsági ráta jelenlegi szintje, az aktivitáshoz hasonlóan, nemzetközi összehasonlításban is igen alacsony. Bár ezt az alacsony szintet a gazdasági rendszerváltásnak tulajdonítjuk, ennek némileg ellentmond az a tény, hogy a magyar foglalkoztatottság az újonnan csatlakozott országok mezőnyében is a legalacsonyabbak között van. Így feltételezhető, hogy ennek okát is lehet máshol is keresni, például a korai és a rokkantnyugdíjazási rendszer laza szabályozásában, vagy egyéb munkakínálati, illetve munkakeresleti okokban.

Az elmúlt 10-15 évben mindössze egyetlen olyan szakasz volt, amikor jelentős foglalkoztatottságbővülés volt tapasztalható (2-13. ábra).¹⁹ Ez az 1997–1999 közötti foglalkoztatás-emelkedés két okra vezethető vissza. Egyrészt, a demográfiai folyamatoknak köszönhetően nagy létszámú, jól képzett kohorszok jelentek meg a munkapiacon. Másrészt, ez a megnövekedett munkaerő-kínálat az ágazati átrendeződések és az új beruházások következtében növekvő kereslettel találkozott. 2000 után azonban a konjunktúra lassulása, a növekvő munkaerőköltség és a strukturális munkaerőhiány következtében csökkent a versenyszféra munkaerőkereslete, és ez a tovább növekvő kínálattal együtt egyre lazább munkapiacot eredményezett. 2002–2003-ban a közszféra létszámbővülése még elejét vette a munkanélküliség emelkedésének²⁰, 2004 óta azonban már egyértelműen elnyíló tendenciát tapasztalunk: az aktivitás növekedése nem párosul foglalkoztatásbővüléssel. Bár a mikroadatokon végzett kutatások az utóbbi 2-3 évben pozitív növekedéshez való hozzájárulást tulajdonítanak a létszámnövekedésnek egyes ágazatokban (l. 2.5. fejezet), mindez aggregált szinten nem járt foglalkoztatottságemelkedéssel.

A fentiek fényében a foglalkoztatás jövőbeli pályájáról alkotott képünk bizonytalan. Habár növekvő aktivitásra számíthatunk, könnyen lehet, hogy mindez növekvő munkanélküliségben csapódik le, mivel a foglalkoztatottság beragad a korábbi alacsony szinten. Az a kérdés pedig, hogy mi történik a megnövekedett munkaerő-tartalékkal hosszabb távon, alapvetően a munkaerőpiac rugalmasságától függ. Rugalmas munkaerőpiac esetén a megnövekedett munkanélküliség egy idő után béralkalmazkodáshoz vezet, az alacsonyabb bérek pedig növelik az esélyt arra, hogy a munkanélküliek foglalkoztatottá váljanak (angolszász modell). Rugalmatlan munkaerőpiac esetén a foglalkoztatottak bére és a munkanélküliség mértéke között gyenge az összefüggés, így nagy a kockázata, hogy a növekvő aktivitás tartósan magas munkanélküliséget eredményez, kialakul a kontinentális európai országok némelyikére jellemző hiszterézis.

Pula (2005) összegző tanulmányában egyfelől azt találja, hogy a mikroutatások alapján a magyar munkapiac az Európai Unióhoz viszonyítva rugalmasnak mondható: a vállalati létszámok rugalmasabban reagálnak mind a bérváltozásokra, mind pedig a konjunktúra alakulására. Lokális értelemben a munkanélküliség képes leszorítani a béreket, és vállalati szinten a rendszerváltás hozta szerkezeti átrendeződés is viszonylag kis súrlódással ment végbe. Továbbá feltehető, hogy a vállalatok létszámbeli alkalmazkodási (felvételi, illetve elbocsátási) költségei relatíve alacsonyak.

Ugyanakkor az angolszász országok viszonylatában a fent említett rugalmasságok inkább alacsonynak mondhatók. A hazai munkapiaci merevségek leginkább a bérek alacsony alkalmazkodóképességében érhetők tetten. Annak ellenére, hogy a lokális munkanélküliség és a helyi bérek között negatív kapcsolat mutatható ki, aggregált szinten a két változó kapcsolata erősen megkérdőjelezhető.

2-2. keretes írás: A magyar munkaerőpiac intézményi jellemzői

Ahogy Pula (2005) hangsúlyozza, a munkaerőpiac alkalmazkodóképességét (rugalmasságát) mindhárom oldalról (nominális bér rugalmasság, munkakínálati, illetve munkakeresleti rugalmasság) nagyban meghatározza az intézmények struktúrája. Magyarország ebből a szempontból a két ideáltípus, az angolszász, illetve az EU-orosz-

gok többsége által képviselt kontinentális modell között helyezkedik el, egyes dimenziókban az egyikhez, másokban a másikhoz áll közelebb. Az aktivitás foglalkoztatásba való minél nagyobb arányú átültetéséhez fokozottabb rugalmasságra, azaz az angolszász modellhez való közeledésre kell törekednünk. Ebben a keretes írásban az ebben releváns intézményi dimenziókat tekintjük át Pula (2005) alapján.

¹⁹ A 2-13. ábra 2003-ban mutatkozó emelkedése csupán kiugró érték, a közszférabeli foglalkoztatási expanzió okozta.

²⁰ Az állami szféra foglalkoztatása 2002-ben mintegy 43 ezer, míg 2003-ban több mint 58 ezer fővel bővült.

A nominális bérrugalmasság intézményi tényezői

Ezalatt értendő a bérszerződések gyakorisága, a bérmegállapodások centralizáltsága, a szakszervezetek ereje, valamint a minimálbérek effektív hatása. Magyarországon – az EU országaival szemben, és az angolszász országokhoz közelebb állva – a bérmegállapodás leginkább vállalati, és kevésbé ágazati, illetve nemzeti szinten történik, ezért gyakoribb. A szakszervezetek a rendszerváltással sokat veszítettek erejükből; a bérszerződéseknek kevesebb mint fele akkora részére van ráhatásuk, mint átlagosan az Európai Unióban. A minimálbérek effektív hatása (átlagbérhez mért aránya) bár – csakúgy, mint a többi átmeneti országban – az elmúlt években közeledett az EU átlagához, még mindig jócskán elmarad attól, hasonlóan az angolszász országokban tapasztaltakhoz. Az átlagbérhez mért átlagos arány mellett azonban az eloszlás is érdekes lehet, és Magyarországon a foglalkoztatottak viszonylag nagy hányada van minimálbéren bejelentve.

A munkakínálat rugalmasságának tényezői

Ide tartozik a segélyezési rendszer és az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök elterjedtsége. Bár rugalmasság szempontjából a fordított eset szerencsésebb lenne, a rendszerváltás okozta jóléti költségek enyhítése végett a segélyezés nem lényegesen, de valamelyest bőkezűbb még az EU-hoz képest is, míg aktív foglalkoztatáspolitikai programok terén hazánk jócskán elmaradt. Az idősebbek humán tőkéjének újra eladhatóvá tétele, és egy paternalista államból esélyteremtő állammá való átalakuláshoz azonban kívánatos lenne ennek az állapotnak a megfordítása.

A munkakereslet rugalmasságának tényezői

Ez foglalja magában a foglalkoztatottakat védő munkajogi szabályozásokat, amely egyelőre elmarad az EU-étól. Rugalmasság szempontjából ez mindenképpen pozitív, hiszen ez határozza meg a felvétel és az elbocsátás költségeit, amelyek így hazánkban az angolszász országokhoz hasonlóan alacsonyak. Ugyanakkor a munkakereslet rugalmasságát nagymértékben befolyásolja a munkát terhelő adók és járulékok mértéke, amely Magyarországon a kontinentális EU-val összevetve is magas, és talán a legsúlyosabb rugalmasság ellenében ható intézményi tényező.

Természetesen a felsorolt tényezők olykor másik dimenzióba is besorolhatóak (pl. az adóterhek a munkakínálat rugalmasságára is hatással vannak), azaz van átfedés és összefüggés a három dimenzió között. (A munkakereslet és a munkakínálat rugalmassága például nyilvánvalóan feltételezi a nominális bérek valamilyen mértékű rugalmasságát.)

Pula (2005) mindezek alapján azt találja, hogy számos dimenzió mentén a magyar munkaerőpiac rugalmasabbnak mondható az európainál. Felhívja azonban a figyelmet arra, hogy összességében az adóterhek mértéke, az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök elégtelensége, valamint más, a fentiekbe be nem sorolt tényezők jelentős mértékben csökkentik a munkapiac alkalmazkodási képességét. Az utóbbi tényezők közé tartozik a munkaerő alacsony kihasználtsága, a munkanélküliség strukturális jellege és a magas inaktivitás, amelyek a már sokat emlegetett ösztönzők (korai és rokkantnyugdíjazási rendszer) és az oktatás elavultságának, valamint az alacsony régiók közötti munkaerő-mobilitásnak köszönhetőek.

Összességében tehát elmondható, hogy bár a magyar munkaerőpiac Európai Unió viszonylatában relatíve rugalmas, működésében és intézményi struktúrájában inkább a kontinentális európai, mintsem az angolszász országokhoz közelebb áll (lásd a fentebbi keretes írást). Az említett makroszintű merevségek a csekély mértékű regionális mobilitással együtt egy fontos kockázatra hívják fel a figyelmet: nem zárható ki, hogy a növekvő munkakínálat a mainál jóval magasabb természetes munkanélküliséget eredményez. Különösen magas ennek a kockázata, ha az

utóbbi 2-3 évben tapasztalható tőke-munka helyettesítés elhúzódik, továbbra is gátat szabva a munkaerő-kereslet növekedésének. A magas munkanélküliség elkerülése végett a foglalkoztatáspolitikának nagyon fontos célja kell legyen a munkaerőpiac rugalmasságának növelése, a sok tekintetben rossz példának számító kontinentális európai minták elkerülése. Ebben az esetben növekszik annak az esélye, hogy a várhatóan növekvő aktivitás a foglalkoztatás növekedésén keresztül a gazdasági felzárkózáshoz is hozzájárul.

2.5. Termelékenység-növekedés

Egy ország termelékenysége alapvetően a rendelkezésére álló termelési tényezők felhasználásának hatékonyságát méri, és a termelékenység változása hosszú távon a gazdasági növekedés egyik fő meghatározója. A gazdasági felzárkózásban kulcsfontosságú nemzetközi versenyképesség szempontjából pedig az exportra termelő ágazatok (tipikusan a feldolgozóipar) termelékenysége és annak időbeli változása bír kiemelt jelentőséggel.

Attól függően, hogy mely termelési tényezőket vesszük figyelembe, többféle termelékenység mutatót különböztethetünk meg. A munkatermelékenység (munkaórában vagy alkalmazotti létszámban mérve) az egységnyi munkamennyiség által megtermelt javak értékét ragadja meg, míg az ún. teljes tényező termelékenység (total factor productivity, TFP) az összes termelési tényező (humán tőke, fizikai tőke stb.) hatását igyekszik figyelembe venni, és az ezek változása által nem magyarázott hozzáadottérték-változást tekinti termelékenységváltozásnak. A termelékenység-növekedésnek természetesen számos oka lehet (fejlett technológiák átvétele, erősebb piaci verseny, kutatás-fejlesztési tevékenység stb.), ám ezek pontos vizsgálatára jelen keretek között nem vállalkozunk.²¹ Az alábbi elemzés fókuszba elsősorban a múltbeli tendenciák részletes elemzése, a gazdaságpolitikai szempontból releváns következtetések hangsúlyozásával.

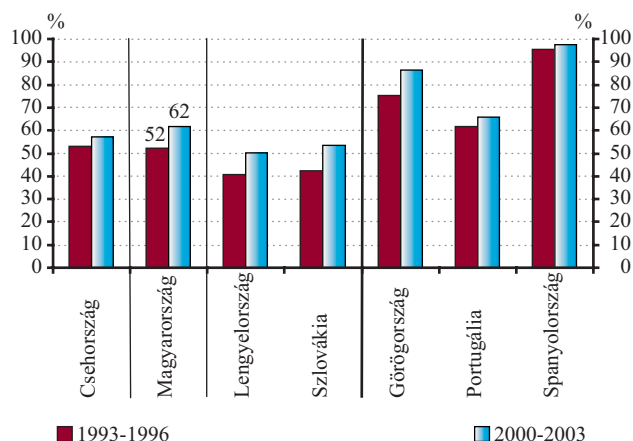
Termelékenység nemzetközi összehasonlításban

A fejlett EU-országok átlagához viszonyítva még mindig jelentős Magyarország lemaradása a munka termelékenységét tekintve (l. az 2-14. ábrát). A régi EU-tagállamok közül csak a legkevésbé fejlett Portugáliával állunk összemérhető szinten, bár a régió országaihoz képest jó teljesítményt mutatunk. Csakúgy, mint a visegrádi országok többségének, 1993 és 2003 között a régi EU-tagországok átlagához viszonyított lemaradásunknak csak kis részét sikerült ledolgoznunk.²²

A munkatermelékenységek összehasonlítása azonban elfedi azt a tényt, hogy a fejlett országok jóval nagyobb egy

2-14. ábra

Az EU-15 átlagához viszonyított munkatermelékenység az EU néhány tagállamában*

Forrás: Groningen Growth and Development Centre, 60-Industry Database, Eurostat.

* EU-15 alatt a 2004 előtti 15 EU-tagállamot értjük.

főre jutó fizikai tőkét alkalmaznak a termelésben. Bár a kevésbé fejlett országok beruházási rátája általában magasabb (l. 2.3. fejezet), az egy főre jutó tőkeállományban természetesen csak lassan zárkóznak fel a fejlettekhez. Mindez a munkatermelékenységek kezdeti különbségében és lassú közeledésében is tükröződik. Emiatt célszerűbb lenne az országok TFP-ét összehasonlítani, amivel kiszűrhetnénk a tőkeállományokban meglévő különbségek hatását is. A tőkeállományt és a TFP-szinteket azonban csak becsülni lehet, az ehhez szükséges adatok elérhetősége és minősége pedig igen korlátozott. Ráadásul maga a becslés is sokféle módszerrel történhet. Mindezek miatt a nemzetközi összehasonlítás jelentős bizonytalansággal jár. Ezzel együtt érdemes megemlíteni az IMF egy friss becslésének eredményét, amely szerint a TFP szintjében jelentős az újonnan csatlakozott országok lemaradása az Eurozóna tagállamaihoz képest. A magyar aggregált TFP e becslés szerint az euroövezetének mindössze a 44%-a, amivel az újonnan csatlakozott kelet-közép-európai országok közepmezőnyéhez tartozunk.²³

²¹ A TFP-növekedés okairól, az ezzel kapcsolatos kutatások módszertani és adatproblémáiról, valamint a nemzetközi eredményekről l. részletesen a 2.1. fejezetet.

²² Caselli-Tenreyro (2005) tanulmánya szerint mind a mezőgazdaságban, mind az iparban és mind a szolgáltatások terén jelentős és ezen szektorok mind egyikeben közel azonos Magyarország munkatermelékenység-beli lemaradása a fejlett EU-tagországokhoz képest.

²³ „Growth in the Central and Eastern European Countries of the European Union – A Regional Review”, IMF, 2006 (megjelenés alatt).

A feldolgozóipari termelékenység vizsgálata mikroszintű adatokon

A TFP tehát a termelési tényezők együttes hatékonyságát igyekszik megragadni. Egyszerre jeleníti meg a termelési technológiák, szervezeti struktúrák, illetve a menedzsment minőségének a gazdasági növekedésre gyakorolt hatásait.

Amint már említettük, a TFP nem közvetlenül megfigyelhető változó, értékeit különböző eljárásokkal tudjuk becsülni. A 2.2. fejezetben bemutatott hagyományos, aggregált termelési függvényből származó ún. Solow-reziduomot gyakran azonosítják a TFP-vel. Az így számított mutató azonban sok egyéb, a vállalati termelékenységgel nem összefüggő hatást (pl. a különböző hatékonysággal működő vállalatok, iparágak közötti erőforrás-átrendeződést) is tartalmazhat. Ez a fajta átrendeződés azonban hosszabb távon nem lehet a gazdaság potenciális növekedésének egyetlen forrása, ahhoz a *vállalati szintű* hatékonyságnak is javulnia kell. Annak érdekében, hogy pontosabb képet kapjunk az egyes vállalatok erőforrás-felhasználásának hatékonyságáról, mikroszintű adatokon végzett eredményeket vizsgálunk.

Ebben a megközelítésben a TFP-bebecslések csak az egyes vállalatok szintjén jelentkező hatékonyságjavulás növekedési hatásait jelenítik meg, az erőforrások felhasználásának növekedéséből és átrendeződéséből fakadó növekedési hatások az egyes erőforrásoknál jelennek meg. Például a munkaerőt hatékonyan felhasználó iparágakban az alkalmazotti létszám növekedése – azaz a munkaerő reallokációja ezekben az iparágakba – a munkának, mint termelési tényezőnek a növekedési hozzájárulása, és nem vállalati szintű hatékonyságjavulás, azaz nem TFP-növekedés. Tehát akár csökkenő aggregált foglalkoztatottság mellett is lehet a munkafelhasználás növekedési hatása pozitív, ha azok a vállalatok, illetve ágazatok, amelyek a munkaerőt az átlagnál hatékonyabban használják fel, növelik alkalmazottaik számát. A vállalati szintű hatékonyság azonban ettől még nem változik, csupán aggregált szinten hatékonyabban oszlik meg a rendelkezésre álló munkaerő-állomány.

A mikroszintű vizsgálat tehát az aggregált TFP-bebecsléssel szemben az egyes iparágak különböző termelési technológiáját (tőke-munka igényességét) is figyelembe veszi, és csak a tevékenységi kör alapján homogénnek tekinthető vállalatcsoportokon (iparágakon) belül feltételez azonos technológiát.

A teljes nemzetgazdaságot felölelő mikroszintű TFP-bebecslések egyelőre nem állnak rendelkezésre, így a 2.2. fejezetben bemutatott makroszintű TFP-bebecsléseinket nem tudjuk közvetlenül összehasonlítani vállalati szintű vizsgálatok eredményeivel. Az alábbiakban a nemzetközi versenyképesség szempontjából kulcsfontosságú ágazat, a feldolgozóipar²⁴ vállalatainak készült TFP-bebecsléseket elemezzük, Kátay–Wolf (2006) tanulmánya alapján.²⁵ A becslés fontos jellemzője – a mikromegközelítésen túl –, hogy a kapacitáskihasználtság figyelembevételével a keresleti hatásokat is igyekszik kiszűrni, azaz az élénkebb kereslet hatása kevésbé jelenik meg a hatékonyságot megragadni kívánó TFP-mutató növekedésében.²⁶

A tanulmány legfontosabb következtetése, hogy a *vállalati hatékonyságjavulás egyre kisebb mértékben járult hozzá a növekedéshez*. A vizsgált 10 éves periódust (1994–2004) három szakaszra osztva megállapítható, hogy kezdetben (1994–1997 között) domináns szerepet játszott a vállalati szintű termelékenységnövekedés. Az 1998-tól kezdődő időszakban viszont lényegesen lecsökkent növekedési hozzájárulása, és a legutóbbi években (2002–2004) is tovább mérséklődött a szerepe (l. 2-15. ábra)

A felzárkózás várható sebessége szempontjából tehát a 2.2. fejezetben bemutatott pályához képest jelentős lefelé irányuló kockázatokra utal, hogy az időszak elején tapasztalható lendületes termelékenységjavulást követően a feldolgozóipari vállalatok TFP-növekedésének a gazdasági növekedéshez való hozzájárulása lecsökkent. A '90-es évek elején és közepén a jogi és a piaci környezet fejlődése (csőd- és számviteli törvény bevezetése, árliberalizáció), a nagyarányú privatizáció, valamint a '95-ös stabilizáció és az azt követő, lendületes működőtőke-beáramlás mind fontos tényezői lehettek a vállalati hatékonyság ki-

²⁴ A feldolgozóipari export a nemzetgazdaság áruforgalmi exportjának több mint 95%-át fedi le, továbbá a feldolgozóipari vállalatok árbevételének több, mint fele exportértékesítésből származik. Ugyanakkor a versenyszféra a teljes foglalkoztatásnak mintegy harmadát, GDP-jének körülbelül 30%-át adja.

²⁵ Az adatok forrása a kettős könyvelést vezető feldolgozóipari vállalatok éves adóbevallásai során bejelentett adatok, 1992 és 2004 között. A megfigyelt vállalatok legalább öt főt alkalmaznak. A gépiparon belüli Iroda- és számítógép-gyártás (30-as TEAOR-kódú) ágazatban a változatlan áras adatokkal kapcsolatos jelentős mérési problémák miatt ez az ágazat kimaradt a becslésből. Az ágazat hozzáadottérték-súlya a teljes feldolgozóiparhoz képest csekély, átlagosan mintegy 2%.

A vizsgált vállalati kör adataiból számított aggregált hozzáadott érték és exportértékesítés – mindkét mutató esetében – a teljes feldolgozóipari aggregátum mintegy 80%-át fedi le. Ezt a lefedettséget csökkenti, hogy a teljes feldolgozóipari hozzáadott érték közel 10%-át kitevő, ám az állami döntések által (hatósági árszabályozás) közvetlenül és jelentősen befolyásolt Mol Nyrt. nem szerepel az itt bemutatott eredményekben, annak érdekében, hogy általánosabb, egy jelentős egyedi hatástól megtisztított képet nyerjünk a piaci folyamatokról.

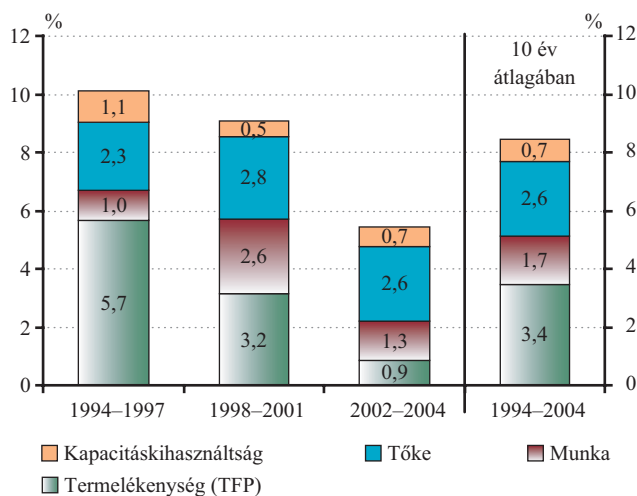
²⁶ Amint azt később látni fogjuk, a kapacitáskihasználtság mérésével kapcsolatos problémák miatt a keresleti hatásokra még így sem sikerül teljes mértékben kontrollálni, azaz az itt bemutatott TFP-bebecslések egy része keresleti hatásokat is megjeleníthet.

emelkedően gyors növekedésének.²⁷ A rendszerváltástól a '90-es évek közepéig tartó mikro- és makrogazdasági reformok hatásainak kikutásával egyre alacsonyabb TFP-növekedést tapasztalhatunk. Az 1998-tól kezdődő időszakban a még mindig jelentős működőtőke-beáramlás, ezzel együtt a fejlett technológiák folytatódó átvétele nyomán valószínűleg tovább javultak a termelési technológiák, és ennek köszönhetően a TFP még mindig viszonylag nagymértékben járult hozzá a növekedéshez. A legutóbbi időszakban azonban a korábbiakhoz képest lényegesen lassabb vállalati hatékonyságnövekedést tapasztalunk.

Összességében megállapítható, hogy – amint arra a feltörekvő országokkal foglalkozó irodalom is utal (l. 2.1. fejezet) – hazánkban elsősorban az átmenettel járó reformok, azaz az intézményi környezet megváltozása és a fejlett technológiák átvétele lehettek a vállalati hatékonyságjavulás fő meghatározói.

2-15. ábra

A termelési tényezők és a termelékenység hozzájárulása a feldolgozóipar hozzáadott értékének növekedéséhez

Megjegyzés: Az Iroda- és számítógépgyártás ágazat, valamint a Mol Nyrt. ki maradt a becslésből, ezért az ábra alapján adódó hozzáadottérték-növekedés eltérhet az aggregált adatok alapján számított feldolgozóipari növekedés dinamikájától.

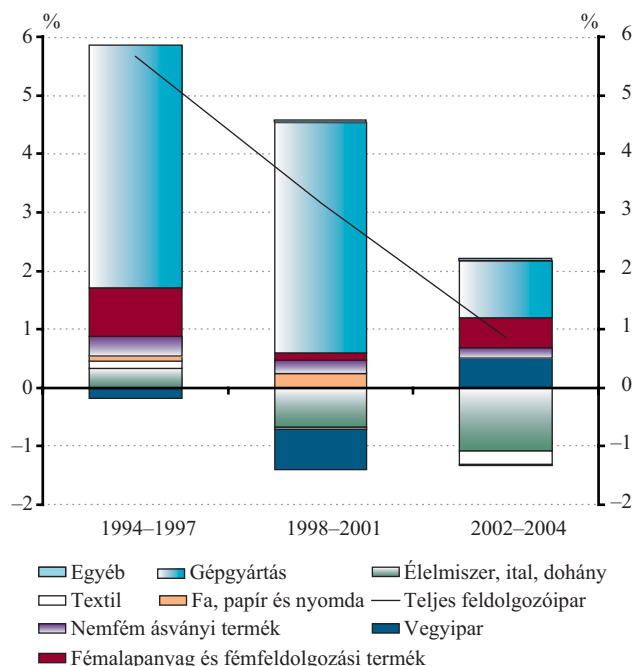
Forrás: Kátay-Wolf (2006) adatbázisa alapján végzett számítások.

Reallokációs hatások és iparági folyamatok

Melyek azok az iparágak, amelyek hatékonysága leginkább befolyásolta a növekedést? A 2-16. ábrán megállapítható, hogy a gépipar, a vegyipar és az élelmiszeripar vállalatainak termelékenysége volt a legnagyobb hatással a növekedés alakulására. A gépipar esetében ez egyaránt

2-16. ábra

A vállalati szintű TFP-növekedés megoszlása az egyes ágazatok között*

* Az egyes ágazatok vállalatainak az éves átlagos feldolgozóipari TFP-növekedéshez való hozzájárulásai

Megjegyzés: Az Iroda- és számítógépgyártás ágazat, valamint a Mol Nyrt. nélkül.

Forrás: Kátay-Wolf (2006) adatbázisa alapján végzett számítások.

adódik nagy hozzáadott érték súlyából (35-40%), másrészt jelentős termelékenységnövekedéséből. Míg a gépipar igen jelentős termelékenységnövekedést produkált szinte az időszak egészében, addig 1998–2001 között a vegyipar és az élelmiszeripar, 2002–2004 között pedig az élelmiszeripar vállalatainak TFP-je negatív növekedési hozzájárulást okozott. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a vegyipar az orosz válság okozta piacvesztés révén jelentős változásokon esett át, és az új piacokra való betörés érdekében számos beruházást hajtott végre. Ezek megtérülése – az ágazat még mindig nagy hozzáadottérték-súlya (20-23%) miatt – jelentős növekedést hozhat a későbbiekben, amelynek jelei az utolsó időszakban már megmutatkoznak. A vegyiparban zajló folyamatokat leszámítva azonban a TFP egyre lassuló növekedési hozzájárulását figyelhetjük meg, másképp fogalmazva: a vállalatok hatékonyságjavulása egyre kisebb mértékben segíti a növekedést.

Ebben a „mikroszemléletben” a termelékenységnövekedést az egyedi, vállalati szintű technológiai fejlődéssel, hatékonyságjavulással azonosítottuk. Makrogazdasági szem-

²⁷ A Magyarországon végbement gyors és nagyarányú privatizáció termelékenységnövelő hatásait mutatja ki Brown és szerzőtársai (2006) tanulmánya magyar, ukrán, román és orosz mikroszintű adatbázisokat elemezve.

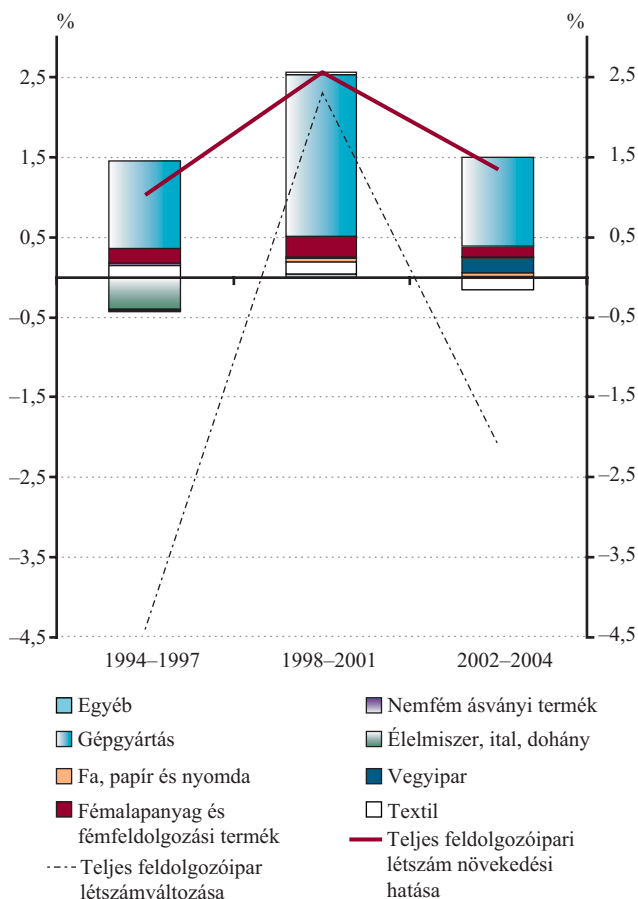
pontból további fontos kérdés, hogy a különböző termelékenységű szinttel és technológiával rendelkező vállalatok között változik-e időben az erőforrás-allokáció, és ha igen, ez hogyan befolyásolja az aggregált folyamatokat. A munkafelhasználást tekintve ez a kérdés úgy fogalmazható meg, hogy az aggregált létszám megváltozása mögött milyen átrendeződések zajlanak, és így összességében a munkafelhasználás milyen mértékben járul hozzá a növekedéshez. Például a munkaerőt hatékonyabban felhasználó vállalatok és ágazatok egységnyi foglalkoztatás-bővülése magasabb növekedési hozzájárulást eredményez, mintha a foglalkoztatás a kevésbé munkatermelékeny ágazatokban vagy vállalatokban bővült volna. Ennek eredményeképpen – amint már utaltunk rá – olyan helyzet is előállhat, hogy miközben csökken az aggregált foglalkoztatottság, a munkafelhasználás növekedési hatása pozitív. A vizsgált időszakban Magyarországon jelentős szerepe volt ennek a mechanizmusnak, amelyet a 2-17. ábrán keresztül mutatunk be.

Amint az ábra szaggatott vonala mutatja, a '90-es évek közepén a termelés racionalizálása érdekében tömeges elbocsátások zajlottak (éves átlagban 4,5%-os leépítés 1994–1997 között), amely a növekedésre nézve (folytonos vonal) még így is pozitív, bár alacsony – 1% körüli – munkaerő-hozzájárulást eredményezett. Vagyis a munkaerőt hatékonyan felhasználó vállalatok és iparágak növelték alkalmazottaik számát. A '90-es évek közepén tehát a növekedés fő motorja – amint azt a 2-15. ábra mutatja – a vállalati hatékonyság javulása, a mikroszintű TFP-növekedés volt. Ehhez képest 1998–2001 között a termelési tényezők bővülése relatíve fontosabbá vált: a beáramló működő tőke nyomán mind a tőke, valamint a foglalkoztatottság-bővülésen keresztül mind a munkaerő. A harmadik időszakban a foglalkoztatottság újra csökkent, de a szerkezeti átrendeződések ismét a munkaerő pozitív növekedési hozzájárulását eredményezték, azaz a munkaerőt hatékonyan felhasználó iparágaknál és vállalatoknál létszámbővülés következett be. Az iparágak közötti átrendeződés tipikus példája, hogy az alacsony hatékonysággal működő textiliparban elbocsátások folytak, míg a gépiparban bővülő foglalkoztatottság jelentkezett (l. 2-18. ábra), mindez az aggregált foglalkoztatottság csökkenése mellett.

A tőkeállomány tekintetében ez a fajta reallokációs hatás kevésbé szembetűnő, mivel a teljes feldolgozóipari tőkeállomány mindhárom időszakban növekedett, és növekedési hozzájárulása is végig stabilan 2% felett alakult (l. 2-15. ábra). A 2-18. ábra azonban e tekintetben is indikatív, arról tanúskodik, hogy a munkaerő átrendeződését a tőke hasonló irányban történő átrendeződése kísérte.

2-17. ábra

Az egyes iparágakban foglalkoztatottak növekedési hozzájárulása és a teljes foglalkoztatotti létszám változása a feldolgozóiparban

Megjegyzés: Az Iroda- és számítógépgyártás ágazat, valamint a Mol Nyrt. nélkül.

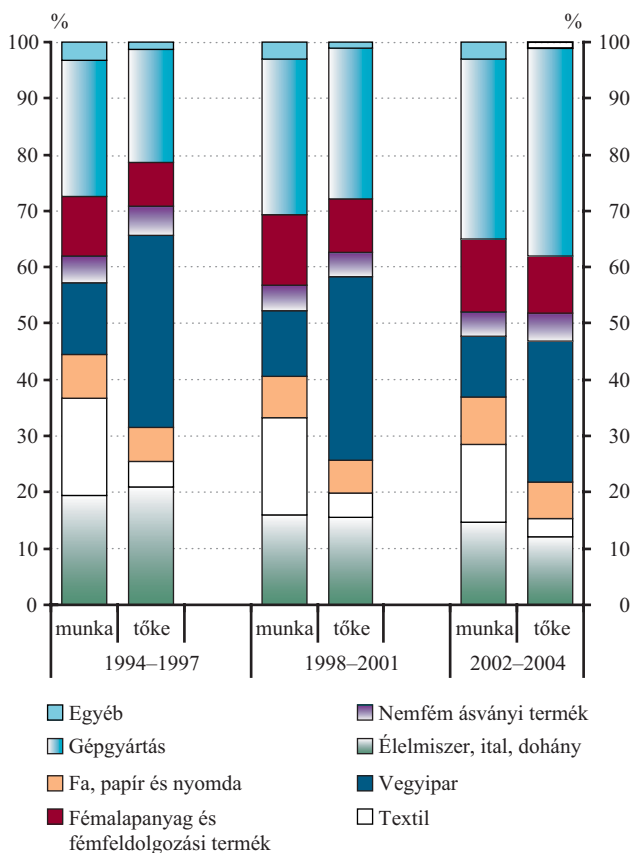
Forrás: Kátay-Wolf (2006) adatbázisa és a KSH-munkaügyi statisztikák alapján végzett számítások.

Az egyes iparágak növekedési hatása tehát az iparágon belüli TFP-növekedésen túl az iparág által felhasznált termelési tényezők bővüléséből és az iparágon belüli reallokációjából is jelentkezik. Amint láttuk, a feldolgozóiparban az utóbbi években jelentős szerepet játszott ez a fajta reallokáció, azaz az erőforrásoknak a termelékenyebb iparágakba és vállalatokba való átáramlása a kevésbé termelékeny iparágakból. Ugyanakkor belátható, hogy egy adott specializációs pályát követve pusztán a reallokációból fakadó növekedési potenciál egy idő után kimerül, azaz hosszabb távon a felzárkózásban korlátozott szerepet játszik.

Összefoglalva, a feldolgozóipart elemző mikroszintű vizsgálataink eredménye pesszimistább képet rajzol a termelékenység-növekedés múltbeli tendenciáiról, mint az aggregált termelési függvény sok tényezőt egybeemelő

2-18. ábra

A termelési tényezők megoszlása az iparágak között

Megjegyzés: Az Iroda- és számítógépgyártás ágazat nélkül.
 Forrás: Kátay-Wolf (2006) adatbázisa alapján végzett számítások.

Solow-reziduuma. Míg ez utóbbi mutató a '90-es évek közepétől nagyjából egyenletes, 2%-pontos hozzájárulást mutatott a potenciális növekedéshez, addig a mikroszintű vizsgálatok szerint a vállalati termelékenység-növekedés jelentősen veszített a tíz évvel ezelőtti lendületéből. Bár az eredmények csak a feldolgozóiparra vonatkoznak, így közvetlenül nem általánosíthatók az egész nemzetgazdaságra, ám így is figyelemre méltóak, hiszen az ágazatnak kulcsszerepe van nemzetközi versenyképességünkben.

Magyarországon – felzárkózó ország lévén – elsősorban az átmenettel járó reformok és a fejlett technológiák átvétele lehetnek a vállalati hatékonyság-javulás fő meghatározói. Távolodva a rendszerváltástól, kérdés, hogy ezen folyamatok lelassulása mennyiben természetes és mennyiben jelzi azt, hogy a növekedésnek további lendületet kellene kapnia a gazdaságpolitikától.

A vizsgálatok arra is rámutattak, hogy a termelési tényezőket hatékonyan felhasználó iparágak és vállalatok részarányának növekedése révén az ún. reallokáció pozitívan hatott az aggregált folyamatokra és segítette a gyorsabb növekedést. Adott specializációs pálya mellett azonban ennek hosszú távon valószínűleg egyre csökkenő tere marad.

Az itt tapasztalt folyamatok összességében tehát felvetik annak kockázatát, hogy hosszabb távon a gazdaságpolitikai környezet érdemi megváltozása nélkül a teljes tényező termelékenység nem fog olyan mértékben hozzájárulni a növekedéshez, mint azt a 2.2. fejezetben bemutatotthoz hasonló, egyszerű előrevetítések sugallják.

2.6. Összegzés

Összefoglalva, a termelési tényezők és a termelékenység múltbeli tendenciáinak mélyebb elemzése a potenciális növekedést illetően korábbi képünkhöz képest már a konvergenciaprogram intézkedései nélkül is alapvetően lefelé mutató kockázatokra hívja fel a figyelmet. A vállalati szektor évek óta alacsony beruházási rátája, a munkaerőpiac rugalmasságával kapcsolatos – a növekvő aktivitástól várt növekedési hatást beárnyékoló – kétségek és a termelékenység folyamatos csökkenése a gazdaság kulcsfontosságú ágazatának számító feldolgozóiparban mind olyan jel, ami felveti, hogy a gazdasági felzárkózás nem fog a korábban feltételezett ütemben folytatódni.

A modern növekedésemelvények szerint a kevésbé fejlett országok felzárkózási folyamatában a (tágabb értelemben vett) intézményeknek és a gazdaságpolitikának kulcsszerepe van. Ezekben az országokban a felzárkózást a felté-

teles konvergencia jellemzi: a tőke, munkaerő és a termelékenység bővülése lendületesen halad addig a korlátig, amit az ország intézményeinek és gazdaságpolitikájának minősége meghatároz. Az elemzésünkben bemutatott, potenciális növekedés lassulására utaló jelek és Magyarország romló teljesítménye az intézményi környezetet és a versenyképességet vizsgáló nemzetközi összehasonlításokban felvetik, hogy a magyar felzárkózás számára ezek a korlátok kezdenek effektívvé válni. Komoly reformok hiányában az intézmények és gazdaságpolitika jelenlegi minősége akadály lehet annak, hogy a felzárkózás a jövőben dinamikus folytatódjék. További kutatásokra van szükség annak megválaszolásához, hogy a növekedési potenciál csökkenése milyen mértékű, ezért pontosan mely intézményi tényezők felelősek, illetve milyen irányba lehet és érdemes ezeken változtatni a felzárkózási folyamat dinamizálására érdekében.

Hivatkozások

- BARRO, R. (1991): Economic Growth in a Cross Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 106 (May), pp. 407–43.
- BROWN, J. D.–J. S. EARLE–Á. TELEGDY (2006): The Productivity Effects of Privatization: Longitudinal Estimates from Hungary, Romania, Russia, and Ukraine. *Journal of Political Economy*, vol. 114, no. 1, pp. 61–99.
- CASELLI, F.–S. TENREYRO (2005): Is Poland the Next Spain? *NBER Working Paper No. 11045*.
- CSERES-GERGELY Zs. (2005): Inaktív középkorú emberek és háztartások: Ösztönzők és korlátok. *Kutatási füzetek*, Pénzügyminisztérium, 2005. május.
- EASTERLY, W.–S. REBELO (1993): Fiscal Policy and Economic Growth. *Journal of Monetary Economics*, Vol. 32 (December), pp. 417–58.
- EASTERLY, W. (2002): *The Elusive Quest for Growth*. The MIT Press, Cambridge MA.
- EASTERLY, W. (2005): National policies and economic growth. In: Philippe Aghion and Steven Durlauf (szerk.): *Handbook of Economic Growth*, Elsevier.
- HABLICSEK L. (2005): *Demográfiai foratókönyvek és a gazdasági aktivitás előrebecslése hosszú távú nyugdíjmodellhez*. Aktív Társadalom Alapítvány, 2005. június.
- HALL, R. E.–C. I. JONES (1999): Why do some countries produce so much more output per worker than others? *Quarterly Journal of Economics*, 114:1, pp. 83–116.
- HÁRS Á.–SIMONOVITS B.–SÍK E. (2004): Munkapiac és migráció: fenyegetés vagy lehetőség? In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport*, TÁRKI, Budapest, 272–289. o.
- IMF WORLD ECONOMIC OUTLOOK (APRIL, 2006): *Awash with cash: Why are corporate savings so high?* pp. 135–159.
- JAVOCIK, B. S. (2004): Does Foreign Direct Investment Increase the Productivity of Domestic Firms? In Search of Spillovers Through Backward Linkages. *The American Economic Review*, vol. 98, no. 3, pp. 605–627.
- KÁTAY G.–WOLF Z. (2006): Driving Factors of Growth in Hungary – a Decomposition Exercise. *MNB Working Papers*, előkészületben.
- KÁTAY, G.–Z. WOLF (2004): Investment Behavior, User Cost and Monetary Policy Transmission – the Case of Hungary. *MNB Working Papers 2004/12*.
- KÉZDI G. (2006): *A szakképzés munkapiaci értéke az átmenet után*. Előadás az MTA KTI Munkatudományi Bizottságának éves konferenciáján.
- KLENOW, P. J.–A. RODRIGUEZ-CLARE (1997): Economic growth: a review essay. *Journal of Monetary Economics*, 40, pp. 597–617.
- LELKES O.–SCHARLE Á. (2004): Miért inaktív az 50 éves magyar férfiak egyharmada? In: *Társadalmi Riport 2004*, TÁRKI.
- ORBÁN G.–PALOTAI D. (2005): A magyar nyugdíjrendszer fenntarthatósága. *MNB-tanulmányok 40*.
- PARENTE, S. L.–E. C. PRESCOTT (2005): An unified theory of the evolution of international income levels. In: Philippe Aghion & Steven Durlauf (szerk.): *Handbook of Economic Growth*, edition 1, volume 1, chapter 21, pp. 1371–1416, Elsevier.
- PULA G. (2005): Az euro bevezetésével járó strukturális politikai kihívások: munkapiac. *MNB-tanulmányok 41*, 2005.
- SÍK E. (2000): KGST-piacok és feketemunka – Magyarország 1999. In: *Elemzések a rejtett gazdaság magyarországi szerepéről* c. tanulmányosorozat, MTA KTI és TÁRKI.
- TEMPLE, J. (1999): The new growth evidence. *Journal of Economic Literature*, 37, pp. 112–156.
- WORLD BANK (2006): *Doing Business 2007 – How to reform*. www.doingbusiness.org.

3. Az európai uniós források hatása a potenciális növekedésre

A hazai közvéleményben kialakulni látszik az a nézet, miszerint az Európai Uniótól Magyarországra érkező támogatási források várhatóan jelentős növekedési többletet fognak generálni. A strukturális alapok *potenciális* hatásait számszerűsítő, az Európai Bizottság által elvégzett modellszimulációk alá is támasztják e pozitív várakozásokat. A támogatási rendszer korábbi időszakaiban az alapok *tényleges* hatását vizsgáló empirikus tanulmányok azonban meglehetősen szerény, az alapoknak tulajdonítható növekedési és felzárkózási többletről számolnak be.

A különbséget az okozza, hogy a modellszimulációk általában az alapok hatékony hasznosulását feltételezik. Ez ugyanakkor nem magától értetődő; a hatékony felhasználás feltételei a gyakorlatban nem minden esetben teljesültek, illetve teljesülnek. Ezen túl, az újonnan csatlakozott országokban az alapok befogadását végző intézményrend-

szer a korábbi kohéziós országokéhoz képest is elmaradottabb. Mindez óvatosságra int az európai uniós források várható növekedési hatásának megítélésében.

Az alapok hatékony felhasználása a hazai döntéshozókon múlik, a gazdaságpolitika minősége határozza meg, hogy az ország képes lesz-e élni az alapok nyújtotta addicionális növekedési lehetőséggel. A tapasztalatok szerint az ebből a szempontból döntő gazdaságpolitikai tényezők a makrogazdasági stabilitást támogató fiskális és monetáris politikák, a források hatékony térbeli és szektorális elosztása és az allokációt végző bürokrácia hatékonyságának növelése.

Ebben a fejezetben a téma szakirodalmába betekintve az uniós források növekedési hatásaival kapcsolatos főbb kérdéseket, problémákat részletesen is körüljárjuk.

3.1. A strukturális alapokról röviden

Az alapok célja és szerkezete

Az Európai Unió egyik legfontosabb célja tagországai harmonikus gazdasági fejlődésének elősegítése, illetve legerősebb régióinak támogatása a felzárkózásban. Ezen célok megvalósításának eszköze a strukturális és kohéziós alapok működtetése. Ebben a keretben az unió nagyarányú tőke-transzfereket hajt végre a gazdagabb tagállamokból az elmaradottabb térségek felé.

Két fő alapcsoport létezik, a strukturális alapok és a kohéziós alap. A strukturális alapok közé öt alap tartozik, melyek közül a három legfontosabb a regionális fejlesztési alap (ERDF), amely főként infrastrukturális és foglalkoztatási programokat finanszíroz; a szociális alap (ESF), amely a munkanélküliek és a hátrányos helyzetűek társadalmi integrációját segíti; és a mezőgazdasági alap (EAGGF), amely a falusi területek fejlődését mozdítja elő.²⁸

A strukturális alapoknak három célkitűzése („objective”), illetve célzott területe van. Az elsőbe tartozik azon régiók fejlesztése, amelyek egy főre jutó GDP-je nem éri el az unió átlagának 75 százalékát. Az összes uniós strukturális és kohéziós forrás több mint 60 százalékát ebben a keretben költik el. A másodikba az olyan régióknak történő segítségnyújtás tartozik, amelyek általános ipari hanyatlástól és struktúraváltási problémáktól szenvednek, illetve ide sorolnak néhány, elsősorban mezőgazdasági jellegű régiót is. Végül a harmadik célzott réteg a képzési rendszerek modernizációjával és a foglalkoztatottság növelésével kapcsolatos programokat öleli fel.

A kohéziós alap szerepe és jellege nagyon hasonló a regionális fejlesztési alapéhoz (főképp infrastrukturális fejlesztésekkel a fókuszban), de van néhány fontos különbség. A strukturális alapokat regionális alapon osztják szét, míg a kohéziós alaptól az egyes tagállamok részesülnek (amennyiben az egy főre jutó GDP-jük nem haladja meg az unió átlagának 90 százalékát). A strukturális alapok jellemzően nem finanszíroznak különálló projekteket, hanem regionális szintű, sokszor multinacionális keretű, komplex programrendszereket támogatnak. A kohéziós finanszírozás keretében lehetőség van egy-egy projekt támogatására, itt többnyire nagyobb lélegzetű infrastrukturális, esetleg környezetvédelmi projektekről van szó.

Különbség van a finanszírozás szerkezetében is. A strukturális alapok esetében nagyobb hangsúlyt kap a társfinanszírozás, tehát az az elv, miszerint a támogatásban részesülő régióknak, fogadó szervezetnek magának is hozzá kell járulnia pénzügyileg az adott programhoz. Ez a bővítés előtti rendszerben a strukturális alapoknál jellemzően 30-50, míg a kohéziós alaponál minimum 20 százalékos saját finanszírozási követelményt jelentett. A 2007–2013-as programozási periódusban ennél valamivel alacsonyabb saját részt kell felmutatniuk a fogadó államoknak: mind a strukturális alapok, mind a kohéziós alap esetében 15 százalékra csökkent a lehetséges minimális saját-rés-arány. A konkrét arányok azonban projektenként változhatnak, esetenként radikális különbségeket is felmutatva.

Végül, fontos megemlíteni az addicionalitás elvét. Ez a társfinanszírozás elvével összekapcsolódóan még azt is előírja a támogatást fogadó országnak, hogy milyen szintű, a programokon kívüli beruházásokat kell megvalósítania minimálisan.²⁹ Ez az elv azt hivatott garantálni, hogy az uniós források ne szorítsák ki az adott állam egyéb állami beruházásait. Másképp fogalmazva, a „közgazdasági” addicionalitás elve azt akarja meggátolni, hogy a fogadó ország az európai támogatásokat az államháztartási deficit finanszírozására fordítsa. A gyakorlatban egy adott hétéves programozási időszak előtti időszak megfelelő kiadásait kell a programozási időszak átlagában, reálértéken szinten tartani.

Az Európai Bizottság adatai szerint 1994–2006 között lényegében teljesült az addicionalitás elve (lásd Európai Bizottság, 2004), azonban, mint azt látni fogjuk, más empirikus kutatások kétségeket támasztanak az addicionalitás teljesülésével kapcsolatban (lásd Ederveen és szerzőtársai, 2003).

Az eltérés oka lehet egyrészt, hogy különböző időszakra vonatkozó számításokról van szó. Másrészt, míg az Európai Bizottság által közölt adatokat az Európai Unió szabályozásában lefektetett elveknek megfelelő, „jogi” addicionalitásfogalom alapján értelmezhetők, addig az Ederveen és szerzőtársai által publikált számítások inkább a „közgazdasági” addicionalitás becsléseit tükrözik, amelyet a jogi fogalom csak tökéletlenül közelít.

²⁸ Ez az alap kívül esik a közös agrárpolitikán (CAP).

²⁹ Egész pontosan nem uniós forrásból megvalósított, állami, fejlesztési jellegű kiadásokról van szó. Ezek jó része beruházási kiadás (infrastruktúra, ipar stb.), de szerepelhetnek közöttük oktatási, képzési és egyéb működési kiadások is.

Előfordulhat ugyanis olyan eset, amikor egy adott tagállam úgy csökkenti az uniós finanszírozáson kívüli beruházásait (azaz közgazdasági értelemben nem teljesíti az addicionalitás elvét), hogy közben mégis teljesíti az uniós („jogi”) addicionalitási követelményt. Ehhez az uniós finanszírozáson kívüli, kizárólag hazai forrásból megvalósított állami beruházások és egyéb programok szerkezetét kell oly módon megváltoztatni, hogy abban nagyobb arányban szerepeljenek az addicionalitási kritériumnak megfelelő beruházások, illetve kiadások. Ez a változtatás a korábbihoz képest szuboptimális irányba is módosíthatja a beruházások szerkezetét.

Az addicionalitás kezelése jelentősen szigorodik 2007-től. Ettől az évtől fogva ugyanis az addicionalitás be nem tartásához szankció is tartozik, a fogadó országnak vissza kell fizetnie a kapott uniós támogatásokat, amennyiben nem teljesíti a kitűzött addicionalis kiadási célokat. Ennek megfelelően az addicionalitást előzetes, közbenső és utólagos ellenőrzéseknek vetik alá.

A 2000–2006-os programozási periódusban mintegy 200 milliárd euro állt rendelkezésre a támogatási rendszer keretében, és ennek több mint 90 százaléka a strukturális alapokon keresztül volt elérhető.

Magyarországi keretek

Magyarország a 2007–2013-as programozási periódusban jelentős támogatásokban fog részesülni a strukturális és kohéziós alapokból. Ebben az időszakban a költségvetésben megjelenő uniós források évente átlagosan mintegy 830 milliárd forintot fognak kitenni³⁰, amihez a magyar állam évente átlagosan mintegy 180 milliárd forintot fog hozzá tenni. Ez átlagosan 18 százalékos hazai társfinanszírozást jelent, ami a korábbi magyar, illetve a korábbi kohéziós országok esetéhez viszonyítva igen kedvezőnek mondható. 2005–2006-ban például a magyar társfinanszírozás még 30 százalék fölött volt. A mellékelt két táblázatban szerepeltettük a múltbeli és a 2010-ig várható, a költségvetésben megjelenő összegeket.³¹

A csökkenés mögött részben a már említett szabályváltozások állnak, részben pedig a magyar projektek szerkezetének változása: befejeződnek a magasabb hazai társfinanszírozást megkövetelő PHARE- és SAPARD-progra-

mok. Ugyancsak javítja a finanszírozási mérleget a költségtervezés hatékonyságának kedvezőbbé válása. A korábbi, főként a 2000–2001-es ISPA-programok esetében gyakran előforduló többletköltségeket a magyar költségvetésnek kellett állnia.

A kormány által 2006-ban benyújtott, és az Európai Bizottság által elfogadott konvergenciaprogram alapján az addicionalitást tekintve kérdések merülnek fel. A konvergenciaprogram a kizárólag hazai forrásból megvalósított beruházások és egyéb kormányzati programok esetében a 2006–2009 közötti periódusra összesen 2 GDP-százaléknyi csökkenést tervez. Ugyanezen időszak alatt a GDP-arányos állami beruházások a program szerint nem nőnek, hanem körülbelül 3,6 százalékos szinten maradnak. Ezekből a tervszámokból két következtetést lehet levonni az addicionalitással kapcsolatban. Egyrészt, a terv jelentheti azt, hogy a 2006–2009-es időszakra nem teljesül a közgazdasági értelemben vett addicionalitás: az uniós forrásokból finanszírozott beruházások részben egyébként is tervezett hazai beruházásokat váltanak ki. Ez ugyanakkor kétségtelenül segít a költségvetési egyensúly helyreállításában. Ilyen feltételek mellett ahhoz, hogy a „közgazdasági” addicionalitás teljesüljön a teljes 2007–13-as időszakban, 2010 és 2013 között igen jelentős, nem EU-forrásból megvalósított kormányzati beruházást kell végrehajtani, miközben az unió stabilitási feltételeinek is meg kell felelni.

Másrészt, elképzelhető, hogy sikerül teljesíteni a „jogi” addicionalitási követelményt, még a vázolt tervszámok mellett, már a 2007–2009-es periódusban is. Ehhez a már fentebb említett módon kell megváltoztatni a kizárólag hazai forrásból megvalósított állami beruházások és egyéb programok szerkezetét. Kérdés, hogy ez közeledést vagy távolodást jelentene-e az optimális állami beruházási-kiadási szerkezettől, de ennek megítélésére nem vállalkozhatunk.

A jelenlegi, ikerdeficittel jellemezhető kiinduló állapot miatt az EU-transzfereknek lehet egy közvetett hatása is a potenciális növekedésre. Ha a közgazdasági addicionalitás nem teljesül, azaz az EU-transzferek közvetlenül nem, vagy csak részben generálnak pótlólagos beruházást, a külső finanszírozási igény csökken. Ez a hatás önmagában csökkentheti a kockázati prémiumot és növelheti a potenciális növekedést.

³⁰ A költségvetésen kívül még körülbelül évi 270 milliárd forintra lehet számítani addicionalísan.

³¹ A táblázatban található nem a strukturális alapokhoz köthető támogatási formák is. Így például a Schengen-alap transferei az új, uniós normáknak megfelelő határátkelési rendszer kifejlesztését támogatják.

3-1. táblázat

Magyarország és az Európai Unió közötti pénzügyi kapcsolatok alakulása 1998–2005 között
(folyó áron, milliárd forintban, csak a költségvetésben megjelenő uniós forrásokkal)

	1998		1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005	
	Uniós forrás	Hazai forrás	Uniós forrás	Hazai forrás	Uniós forrás	Hazai forrás	Uniós forrás	Hazai forrás	Uniós forrás	Hazai forrás	Uniós forrás	Hazai forrás	Uniós forrás	Hazai forrás	Uniós forrás	Hazai forrás
Strukturális támogatások	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3,6	2,0	85,6	37,2
Kohéziós Alap	0	0	0	0	0	0	3,8	4,5	4,6	4,5	18,7	5,3	10,5	9,2	23,4	21,0
I. Nemzeti Fejlesztési Terv	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3,6	2,0	85,6	37,2
Új Magyarország Fejlesztési Terv	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Egyéb strukturális támogatások	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vidékfejlesztési támogatások	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0	43,0	6,7
I. Nemzeti Vidékfejlesztési Terv	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	43,0	6,7
Új Magyarország Vidékfejlesztési Program	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
SAPARD	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1,1	3,8	8	7,0	21	8,3
Schengen Alap	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	2,5	0,7
PHARE/Átmeneti támogatás programjai	8,2	2,4	14,9	1,0	31,6	3,4	30,6	11,0	26,7	14,8	17,3	21,5	27,1	16,7	19,1	13,7
Egyéb európai uniós támogatások	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,2	1,8
Összesen	8,2	2,4	14,9	1,0	31,6	3,4	30,6	11,0	26,7	14,8	22,6	21,1	38,6	25,7	171,9	68,4

Forrás: Pénzügyminisztérium.

3-2. táblázat

Magyarország és az Európai Unió közötti pénzügyi kapcsolatok alakulása 2006–2010 között

(folyó áron, milliárd forintban, csak a költségvetésben megjelenő uniós forrásokkal)

	2006		2007		2008		2009		2010	
	Uniós forrás	Hazai forrás	Uniós forrás	Hazai forrás	Uniós forrás	Hazai forrás	Uniós forrás	Hazai forrás	Uniós forrás	Hazai forrás
Strukturális támogatások	232,2	122,8	322,4	125,8	565,1	163,6	694,0	173,2	869,5	173,1
<i>Kohéziós Alap</i>	50,9	36,8	90,5	61,7	65,0	50,0	70,0	76,3	85,0	72,3
<i>I. Nemzeti Fejlesztési Terv</i>	181,3	86,0	117,8	37,5	144,5	21,7	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>Új Magyarország Fejlesztési Terv</i>	0	0	100,1	22,6	340,6	87,9	609,1	94,1	770,1	98,1
<i>Egyéb strukturális támogatások</i>	0	0	14,0	4,0	15,1	4,0	14,9	2,7	14,5	2,7
Vidékfejlesztési támogatások	60,3	17,5	95,1	25,9	50,6	14,6	93,4	23,4	112,4	28,8
<i>I. Nemzeti Vidékfejlesztési Terv</i>	60,3	17,5	68,2	17,0	0	0	0	0	0	0
<i>Új Magyarország Vidékfejlesztési Program</i>	0	0	26,9	8,8	50,6	14,6	93,4	23,4	112,4	28,8
SAPARD	9	3,0	0	1,7	0	0	0	0	0	0
Schengen Alap	11,2	2,2	32,7	5,2	0	0	0	0	0	0
PHARE/Átmeneti támogatás programjai	14,8	10,5	5,2	1,7	1,0	0,9	1,0	0,9	1,0	0,3
Egyéb európai uniós támogatások	2,2	5,8	9,2	5,3	9,0	6,0	13,7	6,0	2,8	5,3
Összesen	329,6	161,8	464,5	165,6	625,7	185,1	802,1	203,5	985,8	207,5
Hazai finanszírozás százalékos aránya (strukturális támogatások esetében)	34,6		28,1		22,5		20,0		16,6	
Hazai finanszírozás százalékos aránya	32,9		26,3		22,8		20,2		17,4	

Forrás: Pénzügyminisztérium.

3.2. Elméleti megfontolások a konvergencia és a tőke-transzferek kapcsolatáról

A jelentés első részében már vázoltuk a gazdasági növekedés főbb elméleteit. Érdemes röviden áttekinteni, hogy ezekből milyen következtetések adódnak a külföldről érkező támogatások hatását illetően. Elmondható, hogy a megfelelően implementált külföldi segítség mindegyik elméleti keretben pozitívan járul hozzá a gazdasági konvergenciához, de különböző hatásmechanizmusokon keresztül.

Tőke-transzferek a növekedésméletekben

Az *exogén* (neoklasszikus) növekedésméleti keretben az elmaradottabb régióknak nyújtott tőke-transzfer egyszerű, lökészerű segítséget jelent a már egyébként is meglévő konvergenciafolyamatnak, így gyorsítva a felzárkózást. Az *endogén* növekedési modellek keretében a nemzetközi tőke-transzferek nem egyszerűen egy pluszsegítséget jelentenek a felzárkózásban, hanem egyenesen magának a konvergenciának a beindításához is szükség lehet rájuk. Ezekben a modellekben ugyanis – a technológia fejlesztésében feltételezett externáliák, illetve a növekvő mérethozadék miatt – akár bizonyos térségek és országok divergenciája, centrumtól való leszakadása is megvalósulhat. Mint azt azonban már a növekedési elméleteket ismertető részben megjegyeztük, Magyarország esetében valószínűleg inkább az *exogén* növekedési modellek kerete a releváns.

A tőke-transzferek konvergenciában játszott pozitív szerepét erősítheti meg a technológiai ugrások elmélete is, amely azzal érvel, hogy a szegényebb, fejletlenebb országok egyszerűen lemásolhatják a gazdagabbak technológiáját, és ezáltal megvalósulhat a konvergencia. Ennek feltétele a leginkább külföldi működő tőke formájában érkező fejlett technológia befogadásának a képessége. Ezek szerint tehát az uniós források hatékonyan járulhatnak hozzá a felzárkózáshoz, amennyiben növelik az ország technológiai befogadóképességét.

Új gazdasági földrajz és a régiók szerepe

A téma szempontjából vett jelentősége miatt külön is megemlítjük a növekedésméletek egy ágát, az ún. új gazdasági földrajzot. Ezen, az elmúlt másfél évtizedben megerősödött új elméletek (lásd pl. Krugman, 1991) azt hangsúlyozzák, hogy a térbeli agglomerációk mögött álló gazdasági hatóerők összjátéka különböző egyensúlyokhoz ve-

zethet. A gazdasági növekedés sosem egyenletes, a fejlettségbeli különbségek térbeli, akár az országokon belül is tapasztalható egyenletlensége nem a véletlen műve. Az irányzat a technológiák terjedésének régiók közt tapasztalható externáliáira (*technological spillovers*) épít. Egy adott agglomeráción belül erősebb lehet a növekedés, ha kellően koncentrálódnak benne a szükséges termelési tényezők. Az innováció például tipikusan kitett az extern hatásoknak: A fontos találmányok nem légtüres térben dolgozó vállalatoknál, szervezeteknél keletkeznek, hanem hatékonyan megtermékenyítő üzleti/tudományos környezetben.

Részben ezen elméletekhez kapcsolódóan két trade-offot érdemes megemlíteni. A Kuznets–Williamson hipotézis szerint egy, a gazdasági felzárkózás korai szakaszában lévő országban szükségszerűen nőnek a regionális egyenlőtlenségek, főképpen a regionális szinten jelentkező növekvő mérethozadékok miatt. A fejlődés későbbi pontján azonban már természetes módon enyhülnek a regionális egyenlőtlenségek. Ez tehát az egyenlőség kontra hatékonyság dilemmája (*equity/efficiency trade-off*). Mindezek következményeként, a régiós felzárkóztatási programok akár magát az ország szintű konvergenciát is visszavethetik. A programoknak ugyanis externális hatásai is lehetnek, amennyiben csökkentik a „természetesen” (a felzárkóztatási programok nélkül, pusztán hatékonysági, piaci alapon) gyors régióknak a gazdaság erőforrásaiból, például a humán tőkéből való részesedését.

A másik trade-off hasonló, de az iparági szerkezetben jelentkezik. Megfigyelhető, hogy a növekedés itt sem egyenletes, hanem bizonyos növekedési klaszterek, centrumok (*growth poles*) más területeknél sokkal erősebben járulnak hozzá a gazdaság fejlődéséhez. Ennek nemcsak a regionális szerkezet az oka, hanem az erősen specializált tudástőkék felhalmozódása is. A legnagyobb fejlődés a kellően nagy és megfelelően specializált tudástőkével rendelkező tevékenységi területeken jelentkezhet. Itt tehát a gazdaság szerkezeti kiegyenlítetttsége és a növekedés/konvergencia erőssége közti trade-offról van szó: az a gazdaságpolitika, amely a fejlesztési forrásait túlságosan egyenletesen osztja el, veszélyeztetheti a gazdaság felzárkózását, fejlődését azáltal, hogy szembe megy a regionalitásból következő növekvő hozadékok elvével.

Az új gazdasági földrajz szemszögéből nézve is határozottan pozitív szerepet játszhatnak a külföldi tőke-transzferek a

konvergencia elősegítésében. Az említett agglomerációs externáliák, illetve trade-offok miatt azonban óvatossá kell lenni, és figyelembe kell venni, hogy bizonyos szintű regionális, illetve szerkezeti divergencia nemhogy nem mond elment az általános felzárkózási folyamatnak, de egyenesen szükségszerű következménye annak.

Végezetül megemlíjtük az új gazdaságföldrajz egy alkalmazását, amely Európa lehetséges jövőbeli pályáit vizsgálja. Braunerhjelm és szerzőtársai (2000) az agglomerációs interakciókat modellezve három lehetséges scenáriót vázolnak fel Európa régiós fejlődésére vonatkozóan. Az első változatban a legtöbb régió sikeresen ki

tudja használni a lokális komparatív előnyöket, és így a kontinens egy kiegyensúlyozott regionális növekedési pályán fejlődik. A második scenárióban az agglomerációs előnyök jóval erősebb földrajzi gazdasági koncentrációt eredményeznek. Ha ez magas munkaerő-mobilitással párosul, akkor néhány régió erősebben is elnéptelenedhet, de az egy főre jutó jövedelmek összességében azonos szinthez konvergálnak. A harmadik scenárió annyiban különbözik a másodiktól, hogy alacsony munkaerő-mobilitást feltételez. Ebben az esetben erősen polarizálódik a fejlődés: A kontinens szétesik fejlett és elmaradott régiókra, és az egy főre jutó jövedelemszintek divergálnak.

3.3. Konvergencia a tapasztalatban

Számos tanulmány tesztelte empirikus eszközökkel a konvergencia meglétét. Az Európai Bizottság (2004) tanulmányában például több, európai adatokon elvégzett számítás eredményét is közli. Az 1960 és 2003 közötti periódusban azt találják, hogy a térségben határozott gazdasági konvergencia volt megfigyelhető mind ország-, mind régiós szinten. A korábbi kohéziós országok (Görögország, Írország, Portugália, Spanyolország) az EU átlagához történő erőteljes felzárkózást mutattak.

A konvergencia azonban erősebbnek tűnik a régiók mint az országok szintjén, sőt az országon belüli különbségek még nőttek is. Ez a Kuznets–Williamson hipotézist támasztja alá. A Bizottság finomabb statisztikai eszközökkel azt is megvizsgálta, hogy az országon belüli régiós egyenlőtlenségek a fejlettség mely szintjéig nőnek, illetve honnantól kezdenek el csökkenni. Az eredmények szerint a 2004-ben csatlakozott országok esetében a régiós egyenlőtlenségek várhatóan addig fognak nőni, amíg az

országos egy főre jutó GDP el nem éri az EU átlagának 70-75%-át. Ezt követően csökkennek az egyenlőtlenségek, éspedig erősebben, mint a megelőző növekedésük során.

Az előzőeket részben megerősítik, részben azoknak ellentmondanak az Ederveen és szerzőtársai (2003) által közölt eredmények. A szerzők, némileg különböző módszertant és rövidebb (1980–1996) idősorokat használva, azt találják, hogy nemcsak az országok között, de – Olaszország kivételével – az országokon belül is megfigyelhető a különbségek csökkenése.

A tanulmányok által becsült ország szintű konvergencia rátája 2 százalék körüli: Az országok egy főre jutó GDP-je évente átlagosan ennyivel kerül közelebb a hosszú távú egyensúlyhoz, azaz, a jövedelemszintek tényleges és hosszú távú értékei közti különbség évente átlagosan 2 százalékkal csökken.³²

³² Fontos megjegyezni, hogy ezek a számítások feltételes konvergenciát vesznek alapul (azaz nem feltétlenül konvergál minden ország ugyanahhoz a jövedelemszinthez). Ezzel szemben a 2.2. fejezetben, a magyar felzárkózás felezési idejének kiszámításakor abszolút (az EU-átlaghoz tartó) konvergenciát feltételeztünk.

3.4. Az alapok hatásának vizsgálata

Kérdés, hogy a megfigyelt konvergencia folyamatát mennyiben segítették – ha segítették – az EU strukturális alapjai. A téma nem túl bő irodalma három részre osztható az alkalmazott módszertan alapján: Főleg kérdőívekkel és informális módszerekkel dolgozó esettanulmányok, modellszimulációk, illetve ökonometriai becslések. A kirajzolódó kép nem teljesen egyértelmű, márcsak azért sem, mert a különböző módszertanoknak máshol vannak az erényei és a gyengéi, így az általuk megválaszolható konkrét kérdések sem azonosak. Az esettanulmányok például pontos képet adhatnak egy adott projekt jellemzőiről, a környezet minőségéről, a megvalósítás menetéről stb., azonban csak kevés alkalmas az alapok hatásának a számszerűsítésére, illetve aggregált, régiós vagy ország szintű következtetések levonására. Ezért a továbbiakban csak a modellszimulációkra és az ökonometriai becslésekre koncentrálunk.

Általánosságban elmondható, hogy a modellszimulációk az alapok *potenciális* hatását számszerűsítik, míg az ökonometriai tanulmányok a *tényleges* hatás becslésére alkalmasak. Ennek megfelelően a modellek szerint a strukturális támogatások szignifikánsan és pozitívan hatnak a keretbe bevont országok gazdasági növekedésére, erőteljesen segítve a konvergenciát. Az ökonometriai becslések szerint azonban az alapok hatása jó esetben is csak elhanyagolható volt a múltban, sőt nemegyszer a konvergenciára gyakorolt negatív hatást mutatnak ki.

Modellszimulációk

A modellszimulációk alapjai elméletileg konzisztens, általános egyensúlyi modellek, amelyek paramétereit részben korábbi empirikus tanulmányok eredményeire támaszkodva számszerűsítik (kalibráció), részben feltevések alapján. Az alapokat az állam vezetésével, a gazdaság különböző szektoraiban megvalósított tőkeállomány-növelő beruházásokként kezelik. Közös jellemzője a modelleknek, hogy feltételezik ezen beruházások produktivitását és hatékonyságát. Így a szimulációk az EU strukturális támogatásainak a potenciális hatását mutatják, azaz, arra a kérdésre felelnek, hogyan alakulna a gazdaság helyzete rövidebb és hosszabb távon, amennyiben a projektek allokációja, koordinációja és megvalósítása optimálisan menne végbe. Az Európai Bizottság két ilyen modellt alkalmaz, a Hermin-t és a QUEST II-t.

A Hermin egy alapvetően neo-keynesi modell némi neoklasszikus elemmel a kínálati oldalon (lásd Bradley és Morgenroth, 2004). Egy adott ország gazdaságát egy ipa-

ri és egy szolgáltató szektor alkotja. Az ipari szektor outputját a világkereslet, illetve a nemzetközi ár- és költség-versenyképesség határozza meg, míg a szolgáltató szektor kibocsátását a végső kereslet befolyásolja. A bérek kialakulását alkufolyamat határozza meg, amelyben a munkanélküliség, az adószint és a termelékenység játszik fontos szerepet. A modell figyelembe veszi a közösségi beruházások (pozitív) extern hatását a fizikai és humán infrastrukturális tőke felhalmozására. A kamatok és árfolyamok exogének, a várakozások adaptívak.

A modell ex post szimulációi alapján számszerűsíthető a már megvalósult programok potenciális hatása. Például az EU 1994–1999-es pénzügyi tervezési időszakának strukturális támogatásainak hatásai a modell alapján Spanyolország, Görögország és Írország esetén pozitívak, de viszonylag szerények voltak: Körülbelül 1-1,5%-kal emelték meg a GDP szintjét a tervezési periódusban, és 0,5-1%-kal hosszú távon, azaz tartósan. Portugáliában ezek a hatások azonban jóval nagyobbak, 3-3,5%-osnak, illetve 2%-osnak mutatkoznak.

A QUEST II egy a neoklasszikus-keynesi szintézisen alapuló, ún. sztochasztikus dinamikus általános egyensúlyi modell (*stochastic dynamic general equilibrium model, SDGE*, lásd Roeger és in't Veld, 1997). A modell mikroökonómiai megalapozású: előretékintő (racionális) várakozásokkal, intertemporálisan optimalizáló háztartásokkal, neoklasszikus termelési függvényekkel, endogén reálkamatlábakkal, és rövid távon „keynesi” nominális merevségekkel. Így a modell képes ábrázolni a strukturális alapoknak a magánberuházásokat rövid távon kiszorító hatását, illetve pozitív hosszú távú kínálati oldali hatásait.

A modellel elvégzett, a 2000–2006 közötti pénzügyi tervezési időszak alapján beállított ex post szimulációk alátámasztják a Hermin-modellnek a strukturális alapok termelői kapacitásokra és GDP szintekre való pozitív hatását mutató konklúzióját. A QUEST II modellben ezek a hatások azonban gyengébbek a hosszabb távon reálfelértékelődő valuta, illetve a megnövekvő reálkamatláb külső egyensúlyt rontó, illetve a magánberuházásokat kiszorító hatása miatt.

A számszerű eredmények így a 2000–2006 közötti periódusban összesen 0,5-1,4%-os addicionális emelkedést mutatnak a GDP-k szintjeiben (Spanyolország, Görögország, Írország és Portugália esetét vizsgálva). A kiszorítási és reálfelértékelődési hatások a modellben viszonylag

gyorsan, már a hétéves ciklus harmadik-negyedik évében jelentkeznek.

Ederveen és szerzőtársai (2003) több további, nem a Bizottsághoz kapcsolható, leginkább endogén növekedési modellekre támaszkodó szimulációra hivatkoznak. Ezek eredményei általában pozitívak a strukturális alapok hatását illetően, de gyakran megjelenik bennük az addicionalitás reálfeleértékelődés generálta ellentétes hatás is.

Ökonometriai tanulmányok

Az ökonometriai tanulmányok eredményei általában pesszimistább képet rajzolnak az alapok hatásait illetően, mint a legtöbb modellszimuláció. Az ökonometriai modellekkel a támogatások tényleges hatásait próbálják becsülni (szemben a modellszimulációk potenciális számszerűsítéseivel). Nem feltételezik a beruházások produktivitását, a kiszorítási hatás hiányát és az addicionalitás teljesülését. Ezzel tehát elkerülnek a kalibrált modellek gyaníthatóan nem teljesen életszerű feltevéseinek egy részét.

Az ökonometriai kutatások gyenge pontja az adatok szűkössége és rossz minősége. Sok esetben nem áll rendelkezésre megfelelő részletettségű, regionális szintű adatbázis. A rendelkezésre álló adatsorok viszont nem minden esetben ölelik fel megfelelően hosszú időperiódusokat, így nehezítve a strukturális alapok hosszú távú hatásainak számszerűsítését. Ezek súlyos problémák, amelyek akár teljesen is ellensúlyozhatják az előnyöket, de a kérdés jellegéből adódóan nehéz számszerűsíteni az arányokat.

Boldrin és Canova (2001) tanulmánya szerint a strukturális támogatások egyáltalán nem járultak hozzá a gazdasági növekedéshez. Az alapok lényegében olyan céloknak alárendelten működnek, amelyek inkább a mindenkori európai politikai egyensúly függvényei, és csak kevés közülük van a gazdasági növekedés élénkítéséhez. Így a szerzők a strukturális támogatások rendszerének drasztikus átalakítását szorgalmazzák, kétségeiket fejezve ki az új belépők illetően finanszírozásával kapcsolatban. Szerintük a gazdasági növekedés, illetve a konvergencia a „hagyományos” módon, a minél piacorientáltabb gazdaságpolitikai eszközök használatával ösztönözhető a legjobban.

Ederveen és szerzőtársai (2003) tanulmánya szerint a strukturális alapoknak feltételes hatása van. Azoknál az országoknál segíti elő a konvergenciát, amelyek külkereskedelmükben nyitottak, alacsonyabb a korrupciós indexük és

jobb az intézményeik minősége. Az alapok becsült hatása attól is függ, hogy az ökonometriai modellben abszolút vagy feltételes konvergenciát feltételeznek³³: abszolút konvergencia esetén a hatás negatív a gazdasági növekedésre, pozitív hatást csak a feltételes konvergencia mellett találtak. Ebben az esetben azonban az országok nem ugyanahhoz a jövedelmi szinthez konvergálnak, elképzelhető, hogy bizonyos országok életszínvonala egyáltalán nem zárkózik fel a fejlettebbekéhez.

Ederveen és szerzőtársai az addicionalitás teljesülését is vizsgálták egy régió szintű adatbázison, az 1989–93-as periódusra. A fő eredmények szerint 1 euró közösségi támogatás 17 cent olyan nemzeti regionális fejlesztési beruházást szorít ki, amely egyébként – tehát a közösségi támogatás hiányában – megvalósult volna. Megjegyezzük viszont, hogy az Európai Bizottság (2004) által közölt – a tagországok által benyújtott statisztikákra alapozott – számok szerint az 1994–2006-os periódusban teljesült az addicionalitás elve az uniós tagországok esetében.

Az eltérés oka lehet, mint azt már említettük, egyrésztől, hogy különböző időszakokra vonatkozó számításokról van szó. Másrésztől, míg az Európai Bizottság által közölt adatokat a „jogi” addicionalitásfogalom alapján értelmezhetőknek tekinthetjük, addig az Ederveen és szerzőtársai által publikált számítások inkább a „közgazdasági” addicionalitás becsléseit tükrözik.

Mint azt már fentebb említettük, előfordulhat olyan eset, amikor egy adott tagállam úgy csökkenti az uniós finanszírozáson kívüli beruházásait, hogy közben mégis teljesíti az addicionalitási követelményt. Ez az uniós finanszírozáson kívüli beruházások szerkezetének megváltoztatásával lehetséges. Érdekes megjegyezni, hogy amennyiben ez a változtatás a korábbihoz képest szuboptimális irányba módosítja a beruházások szerkezetét, úgy egyben egy lehetséges magyarázatot is találtunk arra, miért mutatnak ki az ökonometriai tanulmányok általában alacsonyabb növekedésösztönzési hatást az uniós tőkefinanszírozás esetében.

Boldrin és Canova eredményeihez hasonlóan Stoianov (2003) sem talál erős empirikus igazolást arra nézve, hogy az alapok aktuális hatása akárcsak megközelítette volna a sokak által feltételezett potenciális növekedés- és felzárkózásösztönző hatását. A számítások megerősítik Ederveen és szerzőtársai (2003) azon eredményét is, amely szerint az alapoknak akkor van leginkább hatása, ha a fogadóország külkereskedelmileg nyitott.

³³ A konvergencia fogalma alatt a jövedelmi különbségek csökkenésének tendenciáját értjük. Abszolút konvergenciának nevezzük, amikor minden gazdaság (vagy régió) ugyanahhoz a hosszú távú, egy főre jutó GDP-szinthez tart. Feltételes konvergencia alatt pedig azt értjük, amikor minden gazdaság a saját hosszú távú szintjéhez tart, amelyet befolyásolhat az adott gazdaság kiinduló állapota, technológiai szintje és demográfiája.

Mint említettük, az alapok hatékony felhasználását feltételező modellszimulációk inkább a potenciális hatást számszerűsítik, míg az ökonometriai tanulmányok a ténylegest próbálják becsülni. A kettő közötti különbséget általáno-

sabban a fogadó ország tágran értelmezett intézményrendszerének hatékonyságában kereshetjük. Ennek alapján térünk rá a Magyarország számára levonható következtetések részletezésére.

3.5. Következtetések Magyarországra vonatkozóan

A magyar eset kapcsán először ismertetjük, hogy az Európai Bizottság modelljének szimulációi szerint milyen potenciális hatása van a strukturális és kohéziós alapok forrásainak az ország főbb makroökonómiai változóira középtávon. Ezután rátérünk annak vizsgálatára, hogy a potenciális hatások milyen feltételek mellett valósulhatnak meg, illetve melyek azok a főbb kockázatok, amelyek miatt az aktuális hatások akár jelentősen is elmaradhatnak a lehetségestől.

A Hermin-modell szimulációi Magyarországra, 2007–2020

A 2004-ben rendelkezésre álló információk alapján elkészítették a Hermin-modell hatás-előrejelzéseit az EU 2007–13-as pénzügyi tervezési időszakra is (ex ante szimulációk, lásd Bradley és Morgenroth, 2004). Az eredmények minden egyes országra külön is elérhetők. A feltételezés szerint a vizsgált időszakban évente átlagosan kb. 3 milliárd euro támogatás érkezik Magyarországra. Ehhez hozzáadódik a konstans 40%-osnak feltételezett magyar állami társfinanszírozás.³⁴ Így összesen évente átlagosan a GDP több mint 6%-ának megfelelő projektet valósítanak meg.

Ennek hatását egy alapszenárióhoz hasonlítják, amelyben azt feltételezik, hogy semmilyen támogatás nem érkezik, és a magyar állam által társfinanszírozott beruházási összegeket sem költik el. Ez az összehasonlítás impliciten azt feltételezi, hogy az EU-s strukturális támogatások sem a magánszektor beruházásait nem szorítják ki, sem pedig az egyébként is megtörténő állami beruházásokat nem váltják ki (azaz az alapok nem a deficitet finanszírozzák: teljesül az addicionalitás elve).

További feltételezés, hogy a rendelkezésre álló összeget a vizsgált periódus alatt konstans arányban költik el a különböző szektorok közt. A magyar esetben ez azt jelenti, hogy az alapokat 63%-ban infrastrukturális beruházásokra, 17%-ban humántőke-beruházásokra és 20%-ban a termelő vállalatoknak adott támogatásokra költik el. Ezek az arányok nagyjából összhangban vannak a

Magyarországra áramló támogatások 2004–2006 közötti arányaival.

A szimuláció eredménye szerint 2013-ra az alapok finanszírozta projektek addicionális hatására a GDP szintje 8,4%-kal lesz magasabb. A fizikai infrastruktúra több mint 35%-kal nő, a humán tőke viszont csak 7,5%-kal. A foglalkoztatottság szintje 4,5 százalékponttal lesz magasabb a periódus végére, ami 157 ezres abszolút bővülést jelent. Ezen belül a szolgáltató szektor foglalkoztatottsági szintje jobban megemelkedik, mint az ipari szektoré. A termelékenység szintje a két szektorban azonosan átlagosan 4%-kal lesz magasabb a tervezési periódus végére a strukturális alapoknak köszönhetően. Míg a fogyasztás szintje 5,9%-kal, a beruházásé több mint 41%-kal emelkedik 2013-ra.

A szimulációban a kutatók a hosszabb távú hatásokra is kíváncsiak voltak. Azt feltételezték, hogy 2013 után, a strukturális alapokból finanszírozott beruházások megvalósítása után, semmilyen támogatás nem érkezik. Így a GDP szintje 2020-ra 4%-kal lenne magasabb, mint az alapszenárióban. A foglalkoztatottság 2013 után visszaesik az alapszenárióban vázolt szintre. A tőkeállományok és a termelékenység szintjeiben elért addicionális emelkedés megmarad. A külső egyensúly a finanszírozási program éveiben átlagosan mintegy 3%-kal rosszabb, mint a programok nélkül. 2013 után azonban a megvalósított beruházások hatására a külső egyenleg átlagosan mintegy 1,5%-kal jobb, mint az alapszenárióban. Végül, az államadósság szintje 2010-ig magasabb, majd ezután már alacsonyabb, mint a strukturális alapokkal nem számoló változatban.

Az alapok hatékony felhasználásának kritériumai

Az Európai Bizottság (2004) négy pontba szedve részletezi, hogy mely feltételek teljesülését tartja elengedhetetlennek az alapok optimális hasznosulásához. Ezek a fegyvermezett nemzeti gazdaságpolitika, a pénzügyi eszközök

³⁴ Mint fentebb említettük, a magyar állami társfinanszírozás várhatóan 18 százalék körül fog alakulni 2007–13 között. Az ebben a részben hivatkozott, 2004-es tanulmány szerzői még nem láthatták ezt pontosan. Ebből következően nagyobb beruházással számolnak, és valószínűleg nagyobb potenciális hatást mutatnak ki az alapoknak, mint amekkorát az újabb információk birtokában tettek volna. Ettől ellentétes irányba változtathatja meg az eredményeket az addicionalitás nem teljesülése. A szimulációk feltételezik a teljesülést, így a nem teljesülés esetén az alapok potenciális hatása kisebb lehet a bemutatottnál.

megfelelő koncentrációja, a helyes beruházási mix és az intézményi hatékonyság. A következőkben összefoglaljuk a Bizottság tanulmányának főbb megállapításait.

A nemzeti gazdaságpolitika szerepe

A tanulmány szerint a támogatások jó hasznosulásának elengedhetetlen feltétele a jó makroökonómiai gazdaságpolitika: a fegyelmezett, stabilitásőrző fiskális és monetáris politikák, illetve a nyitottságot szem előtt tartó külkereskedelmi politika. Az EU Bizottság tanulmánya által hivatkozott empirikus eredmények szerint csak az ilyen gazdaságpolitika mellett mutatható ki érdemleges növekedésösztönző hatás a nemzetközi tőkeátszferék esetében.

A nemzeti regionális támogatások politikáinak is fontos szerepük lehet. Ezek jellegük alapján két csoportba sorolhatók. A redisztributív támogatások a közpénzek eloszlásának regionális egyenlőtlenségeit célozzák feloldani, tehát egy vagyoni újraelosztásról van szó. Ezzel szemben a proaktív támogatások a vagyoni megtermelésére helyezik a hangsúlyt, elősegítve a szegényebb régiókban a gazdasági potenciál emelését. Bár megfigyelhető volt az elmúlt időszakban az egyes tagországok nemzeti regionális politikáinak enyhe eltolódása a vagyoni újraelosztása felől annak létrehozása felé, azok még mindig elsősorban redisztributívnak mondhatók. Ezzel szemben az EU strukturális alapjai inkább proaktív jellegűek. Az EU-s alapok hatékony felhasználása szempontjából hasznosabb lenne a nemzeti regionális támogatások további proaktív irányba való elmozdulása.

A megfelelő intézményi és adminisztrációs háttér szintén meghatározó tényező az alapok hasznosulása szempontjából. Különösen fontos ez Magyarország és az újonnan csatlakozott tagállamok esetében, ahol az államigazgatás hatékonyságának relatív gyengesége miatt addicionális európai források bevonására is szükség van (adminisztratív kapacitás építése).

A pénzügyi eszközök térbeli koncentrációja

Az EU regionális támogatási rendszerét befolyásolja a fentebb kifejtett Kuznets–Williamson hipotézis is: A felzárkózás kezdeti szakaszában a magasabb nemzeti növekedést egy ideig erősödő regionális egyenlőtlenségek kísérik. Ezért a megfelelő regionális politika a relatíve szegényebb országok esetében az ország szintű növekedést segíti, mivel a piaci erővel szembe mivve, mesterségesen próbálva kiegyensúlyozni a különböző régiók helyzetét,

hátráltatná a felzárkózás folyamatát. A felzárkózás egy magasabb pontján viszont már a regionális egyenlőtlenségek csökkentése kaphat prioritást.

Írország például a '60-as évektől kezdődően erőteljesen az országos növekedés elősegítésére használta a rendelkezésre álló forrásokat, míg a regionális egyenlőtlenségek csillapítására csak egy erőteljes konvergenciaperiódus után, a késő '90-es években kezdte támogatásait csoportosítani. Hasonló, bár nem mindig ennyire egyértelmű struktúrájú támogatáspolitikákat valósítottak és valósítanak meg Olaszország, Portugália, illetve az új tagállamok is.

Hasonló és már szintén említett dilemma a növekedési centrumok (*growth poles*) segítése, illetve a gazdasági aktivitás egyenletesebb ágazati szintű eloszlásának ösztönzése is. Ez utóbbi igen rossz eredményekhez vezethet a felzárkózás korai szakaszában, a piaci törvényszerűségekkel való ellenkezése miatt. Dél-Olaszországban a '70-es években például igen jelentős forrásokat költöttek ezen gazdaságilag elmaradottabb terület ipari bázisának kialakítására. Az erőfeszítések nem jártak sikerrel, a hagyományosan iparosodottabb északi területek agglomerációs klaszterei tovább erősödtek. Az ír és a portugál támogatási politika az olaszsal szemben a már meglévő ipari klaszterek vertikális és horizontális kapcsolataira épített.

Ezért az Európai Bizottság tanulmánya szerint a megfelelő strukturális politika nem próbál növekedési centrumokat létrehozni „a semmiből”, mesterségesen teremtve komparatív előnyöket, mivel ezzel a természetesen meglévő agglomerációs hatásokat (*spillover externalities*) gyengíti.

A megfelelő beruházási mix

A hosszú távon fenntartható növekedést elősegítendő, az EU alapjai támogatást nyújtanak a fizikai infrastruktúrába, a humán tőkébe, az üzleti környezet és a falusi területek fejlesztésébe történő befektetésekkel. A tapasztalatok szerint azokban a régiókban voltak igazán hasznosak a támogatások, amelyek e négy támogatási irány között megtalálták a megfelelő egyensúlyt: Nem nyomta el egyetlen irány sem túlzottan a többi, de nem is nivellálták mesterségesen a négy terület támogatásait.

A megfelelő fizikai, főként szállítási infrastruktúra kiépítése természetesen szükséges feltétele a gazdasági fejlődésnek, de önmagában nem oldja meg az egyes régiók felzár-

közési problémáit.³⁵ Az ilyen beruházásoknak a legnagyobb határhaszna főleg a felzárkózás kezdeti szakaszában van, a megtérülés később csökkenő. A tanulmány arra is felhívja a figyelmet, hogy az infrastruktúra fejlesztése rövidebb-hosszabb ideig akár növelheti is a regionális egyenlőtlenségeket: Egy potenciális növekedési centrumként kevésbé esélyes régiótól a javuló minőségű infrastruktúrahálózatok (általánosabban: a csökkenő interregionális tranzakciós költségek) elvonhatják a már meglévő termelési tényezőket is. A dél-olasz régiók esete erre lehet egy példa.

A humán tőke fejlesztése szintén fontos, de sok múlik a konkrét támogatási struktúrán. A tapasztalatok szerint nem helyes a minél nagyobb felsőoktatási részvétel ösztönzése az oktatásnak adott direkt támogatásokkal. Ehelyett inkább a felsőoktatásba való belépés implicit korlátait kell megpróbálni lazítani, például a hátrányos helyzetű emberek esetében. A Bizottság ajánlásai szerint növelni kell a szélesebb rétegek alapvető technológiakezelési képességét, illetve a kutatásintenzív humán tőke felhalmozását kell elősegíteni.

Az üzleti környezet segítését célul kitűző támogatásokon belül továbbra is a vállalatoknak nyújtott állami támogatások társfinanszírozása jelenti a legfontosabb felhasználását a megfelelő EU-s strukturális alapoknak. Ez azonban bizonyítottan nem hatékony formája a fejlesztéseknek a tanulmány által hivatkozott kutatások szerint. Az ilyen támogatások hátrányai közt a holtteher-veszteséget (olyan beruházás valósul meg, ami támogatás nélkül is létrejött volna), a diszlokációs hatást (a beruházás egyébként is megvalósult volna, de más régióban) és a helyettesítési hatást (támogatás nélkül egy másik vállalat valósította volna meg a projektet) találjuk. Empirikus eredmények szerint ezen a területen az állami támogatásoknak csak 10-20%-a nem generál holtteher-veszteséget.

A holtteher-veszteség a legkisebb a start-up vállalkozásoknak, kisvállalkozásoknak, technológiai váltások elősegítésére, kutatás/fejlesztésre, illetve a humán tőke tréningjét segítő projekteknek nyújtott segítség esetén. Végül, a falvak, falusi területek támogatásában az erőforrásokat egyre jobban a mezőgazdaságon kívülre kell koncentrálni.

Az Európai Bizottság valamilyen mértékben már meg is próbálta érvényesíteni ezeket az elveket az újonnan csatlakozott országokkal. A 2004–2006-os periódusra benyújtott nemzeti tervek előirányzatainak szerkezetét brüsszeli kezdeményezésre módosították. Általában növelték a humántőkét, illetve a fizikai infrastruktúrába irányuló beruházások arányát, és csökkentették az agrárprojekteket, illetve a vállalati szektornak adott támogatások súlyát. Ez utóbbiakon belül azonban növelték a kis- és közepes vállalatok felé irányított forrásokat, visszafogva a közvetlen állami támogatásokat. A regionális/lokális kulturális és sportlétesítmények beruházási terveit erősen szűkítették.

Intézményi hatékonyság

Végül az Európai Bizottság tanulmánya arra is kitér, hogy kulcsfontosságú a támogatást fogadó országoknál intézményrendszer hatékonyságának javítása. A strukturális alapok pályázati rendszere meglehetősen komplex, ami fokozott szakértelmet kíván az adott ország bürokráciájától. Bár elmondható, hogy hasznos lenne a rendszer egyszerűsítése, azonban létezik egy trade-off az egyszerűség és az elszámoltathatóság közt.

Kilátások: indokolt pesszimizmus?

Mind Boldrin és Canova (2001), mind Stoianov (2003) meglehetősen borús képet vázolnak a strukturális és kohéziós alapok várható hatásait illetően. Több tényezőt is ki lehet emelni, amelyek ronthatták és ronthatják a támogatások hatékonyságát. A források egy részét közösségi fogyasztásra fordíthatják beruházások helyett. Ez az addicionalitás elvének már említett elégtelen teljesülése esetén állhat elő, amelynek egy további megnyilvánulása, hogy a régiók és tagállamok kormányzatai elhanyagolják egyéb beruházásaikat.

Ráadásul még a szükséges beruházásoknak is többoldali hatása van. Például az infrastruktúra fejlesztése nemcsak az adott régió exportlehetőségeit növeli meg, hanem a külpiaci versenytársaknak is könnyebbé teszi az életet, és így akár csökkentheti is a helyi iparágak versenyképességét, tőkekiáramlást okozva.

³⁵ Németh (2005) magyar adatokon végzett ökonometriai tanulmányában az autópályák és a gazdasági térszerkezet kapcsolatát vizsgálja. Főbb megállapításai (177. o.) szerint „[...] az autópályák [...] korántsem elégséges feltételei az elérni kívánt növekedésnek. Egy autópálya depressziós környezetben, kedvezőtlen településstruktúra mentén, elnéptelenedő, aluliskolázott népesség által lakott régióban nem képes érdemben hozzájárulni a helyzet javulásához. Ahhoz, hogy a sztráda ki tudja fejteni gazdaságösztönző hatásait, megfelelő kiinduló állapotok, valamint más dinamizáló tényezők együttes megléte szükséges. [kiemelések a szövegben]” Ezzel szemben Békés és Muraközy (2005) nagyméretű, vállalati panelon végzett kutatásai szerint „az úthálózat sűrűsége pozitív hatással van a telephelyválasztásra és a termelékenységére is”. A különbséget az okozhatta talán, hogy az utóbbi szerzőpáros nemcsak az autópályákat, hanem a más típusú úthálózatot is bevonta az elemzésbe.

A hivatkozott szerzők szerint előfordulhat, hogy minden jó szándék ellenére sem az optimális szerkezetben történik meg a beruházási projektek kiválasztása. Komoly hátráltató tényezőt jelenthet a helyi, regionális vezetők alkalmatlansága, járatlansága a nagyobb lélegzetű projektek költség-haszon elemzésében, lebonyolításában. Ráadásul a múltban gyakran volt tapasztalható értékelési torzítás a költség-haszonelemzésekben: a régiók általában az értékelt projektek összes hasznát számításba vették, de a költségeknek csak egy részét.

Ezekon túl, gyakran érte kritika az EU-s források elosztását, miszerint az túlságosan is politikai alapon meghatározottnak tűnt. Végül, a támogatások egy káros hatása lehetett és lehet az, hogy csökkentik a munkaerő mobilitását, amennyiben ösztönzést adnak a régiók közötti elvándorlás ellen, és így növelik a bérek merevségét. Ez alapvetően gátolhatja a konvergencia folyamatát.

Érdemes még szemügyre venni az Európai Unió 2004-es bővítése előtt támogatott tagállamok (elsősorban Görögor-

szág, Spanyolország, Portugália), illetve az újonnan csatlakozott kelet-közép-európai országok közötti különbségeket. Az utóbbi térségben nagyobbak a regionális egyenlőtlenségek, a nemzeti regionális fejlesztési politikák pedig igencsak alulfejlettnek nevezhetők. Ez nagyobb tapasztalat- és végrehajtásbeli hiányosságokat okoz a helyi döntéshozók esetében a szerzők szerint.

Egy másik érdekes különbség a földrajzi elhelyezkedésből adódik. A korábbi kohéziós országok a gazdaságilag fejlettebb tagállamokhoz képest inkább periferikus, míg az újonnan csatlakozott államok központközelibb elhelyezkedésűek. Ebből következően az előbbiek esetében a nagy közlekedési infrastrukturális beruházások elsősorban a centrum gazdasági vérkeringésébe való minél erősebb bekapcsolódás lehetővé tételén keresztül hatottak. Ezzel szemben az újonnan csatlakozott országok esetében ugyanezen beruházások egyben fokozták az unió többi régiója által a térségre nehezedő kompetitív nyomást is.

3.6. Konklúzió

Az áttekintett irodalom nem egységes az uniós alapok hatásának megítélésében. A legtöbb ökonometriai tanulmány alapján a strukturális és kohéziós alapok hatása, szemben az Európai Bizottság, illetve a hazai közvélemény várakozásaival, meglehetősen szerény lesz a növekedés és a felzárkózás szempontjából, legalábbis rövidebb távon.

A külföldi tapasztalatok ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy a tényleges növekedési hatások erőteljesen függenek a fogadó ország gazdaságpolitikájától. A strukturális és kohéziós alapoktól várható potenciális növekedési többlettől elsősorban bizonyos gazdaságpolitikai hibák mi-

att marad el a tényleges növekedési hatás. Ilyen hiba lehet a makrogazdasági stabilitást nem kellően támogató költségvetési és monetáris politika, a támogatásokat meg gondolatlanul elaprózó vagy éppen rosszul koncentráló, a gazdaság természetes, piaci fejlődési irányával szembe menő fejlesztési stratégia, illetve az alacsony hatékonyságán nem javító állami bürokrácia.

Az alapok hatékony felhasználása tehát nagyban a hazai döntéshozókon múlik. Csak megfelelő gazdaságpolitika mellett gyorsíthatják fel az Európai Unióból érkező források a magyar gazdaság felzárkózási folyamatát.

Hivatkozások

- BÉKÉS, G.–MURAKÖZY B. (2005): Firm behavior and public infrastructure: The case of Hungary. *MTA KTI Műhelytanulmányok*, 2005/4.
- BOLDRIN, M.–F. CANOVA (2001): Inequality and convergence in Europe's regions: Reconsidering European regional policies. In: *Economic Policy: a European Forum*, 0(32), 205-45.
- BRADLEY, J.–E. MORGENROTH (2004): *A study of the macro-economic impact of the reform of EU cohesion policy*. The Economics and Social Research Institute.
- BRAUNERHJELM, P.–R. FAINI–V. NORMAN–F. RUANE–P. SEABRIGHT (2000): Integration and the regions of Europe: how the right policies can prevent polarisation. *Monitoring European Integration*, 10, London: CEPR.
- EDERVEEN, S.–J. GORTER–R. DE MOOIJ–R. NAHUIS (2003): Funds and Games: The Economics of European Cohesion Policy. *ENEPRI*, Occasional Paper No. 3, October 2003.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (2004): *EU Economy 2004 Review, Chapter 2: Catching-up, Growth and Convergence of the New Member States*. Elérhető: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2004/ee604ch2_en.pdf.
- KRUGMAN, P. R. (1991): Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), pp. 483–99.
- NÉMETH, N. (2005): Az autópálya-hálózat térszerkezet alakító hatásai – Magyarország esete. In: (szerk.: Fazekas Károly): *A hely és a fej. Munkapiac és regionalitás Magyarországon*. MTA KTI, 139–179. o.
- ROEGER, W., J. IN'T VELD (1997): *A multi country business cycle and growth model*.
- STOIANOV A. (2003): *Effectiveness of the EU Cohesion Policy. Implications for Central and East European Countries*. Mimeo, CEU.

4. A konvergenciaprogramban szereplő adóintézkedések hosszú távú hatásai

4.1. Adórendszer és a gazdasági szereplők viselkedése

A kormány stabilizációs intézkedéseinek rövidebb távú (2-3 éves) makrohatásait az augusztusi és a novemberi inflációs jelentésünkben részletesen is értékeltük. A legfőbb intézkedések a következők voltak: a társasági adó emelése, egyéb társasági típusú adók emelése (pl. eva emelése), áfaemelés, kormányzati bérfelfagyasztás, szabályozott árak emelése (különösen a gázárkompenzációs rendszer megváltoztatása), munkavállalói és munkaadói tb-járulék emelése, egyes transzferek reálértékének csökkentése.

Ezen lépések közül elsősorban azok hatottak a rövid és középtávú helyzetmegítélésünkre, amelyek a gazdaság aggregált keresletére, kínálatára és a szereplők árazási magatartására (bérek, árak) gyakorolnak közvetlen, illetve másodlagos hatásokat. A felsorolt intézkedések közül azonban jó néhánynak ezen az időhorizonton nem tudtuk kimutatni lényeges hatását, hiszen azok főként a munkapiaci aktivitásra és/vagy a gazdaság hosszú távú növekedési potenciáljára fejtik ki hatásukat. Ráadásul az alkalmazott előrejelző módszereink elsősorban az inflációs és az aggregált keresletre gyakorolt hatások számszerűsítésére vannak kihegyezve, és jellemzően adottnak tételezik fel a hosszabb távú növekedési potenciált.

Jelen elemzésünkben egy hosszabb időhorizontra tekintünk ki, az adóváltozások hosszabb távú, a szereplők viselkedését megváltoztató hatásaira fókuszálunk. A legtöbb olyan intézkedés, amelynek rövidebb – 2-3 éves – időtávon nagy volt a jelentősége, hosszabb távon alig vagy egyáltalán nem hat. A hosszabb távon jelentős hatások közül pedig vannak olyanok, amelyek az inflációs előrejelzés rövidebb távú szemléletéből fakadóan rövid távú jelentőség híján kimaradtak. Hosszú távú elemzésünkben döntően három adóváltozásra helyezük a hangsúlyt, a tőkét terhelő adókra (társasági adó emelése és kamatadó), a munkát terhelő és a fogyasztást terhelő adókra. Az állami létszámleépítés és bérfelfagyasztás hatásait – lévén ezeknek hatása a munkapiac mélyebb, strukturálisabb elemzése nélkül nehezen ítéltető meg – nem elemizzük.

Egy adórendszert olyan mértékben hívunk torzítónak, amilyen mértékben eltéríti a szereplők viselkedését a társadalmilag optimálistól. Egy adórendszer három célt szolgál: (1) vannak állami projektek amit finanszírozni kell, (2) jövedelmet csoportosíthat át bizonyos társadalmi csoportok között, (3) externáliák mellett a hatékonyságot növelheti.

E három funkciót adottnak véve merül fel a kérdés, hogy ezeket az adórendszer mekkora erőforrás-áldozatokkal tudja biztosítani. A jövedelmek/erőforrások átcsoportosítása miatt a legtöbb esetben jelentkezik egy össztársadalmi veszteség. Ennek vizsgálatakor természetesen felmerül, hogy azzal szemben milyen nyereség, jólétemelkedés áll. Például, könnyen elképzelhető, hogy bizonyos állami projektek nagyobb mértékben javítják a hatékonyságot vagy a jólétet (pl. környezetvédelem), mint amennyire a finanszírozáshoz szükséges adók rontják azt. Jelen elemzésünkben adottnak vesszük a kiadásokat; az adórendszert parciálisan, csak az erőforrás-veszteség alapján elemezzük, és eltekintünk a potenciális jólétemelkedés hatásaitól. Ilyen értelemben elemzésünk csak a stabilizációs intézkedések egyik oldalára; a szükséges „költségek” nagyságára irányul, és nem a várható „nyereségek” elemzésére. Ilyen például az, hogy az intézkedések egy fenntarthatóbb makropálya kialakulásának valószínűségét emelik. Szintúgy nem foglalkozunk a kiadási oldalon történő, a társadalmi elosztási viszonyok, illetve az igazságossági kérdésekkel sem, amelyek ugyancsak módosíthatják a jóléti veszteségek és nyereségek egyenlegét.

Az adók hatását illetően két fő aspektust különböztethetünk meg. Egy részük (az ún. *intertemporális* adók) a jelen és a jövő közötti döntésekre közvetlenül is kihatnak (pl. a fogyasztás/beruházás pályáját módosítják). Másik részük közvetlenül nem, csak közvetve befolyásolják a gazdaság dinamikáját, és egy adott időponton belüli tényezőkeresletre/relatív keresletre hatnak (ún. *intratemporalis* adók). Közvetett hatásaikban természetesen mindkét adótípusnak lehetnek a jövőre és az azonnali döntésekre is hatásai.

A különböző típusú veszteségeket a már tárgyaltak alapján aszerint különböztetjük meg, hogy mennyiben hatnak a jelenbeli és a jövőbeli erőforrások közötti, vagy a jöszágok egy adott időben történő elosztására. *Dinamikus torzításnak* hívjuk azt, amikor az adórendszer a jelen/jövő közötti, *statikus torzításnak* pedig amikor egy adott időponton belüli erőforrás-elosztási viszonyokban jelentkeznek a hatékonyatlanságok.

Az egyösszegű fejadók (*lump sum tax*) kivételével minden adótípus torzítást okoz, a kérdés, hogy ez milyen mértékű, milyen időzítésű és mely csoportokat terhel (ez utóbbi nem azonos azzal, hogy ki fizeti az adót). Egy adórendszer tor-

zítása (az, hogy mennyire befolyásolja a növekedést és a pillanatnyi jövedelmet) tehát két tényezőtől függ: az ún. dinamikus és a statikus torzítás mértékétől és arányától. Van olyan adórendszer, amely nagyobb mértékben torzít statikusan, de kevésbé dinamikusán és fordítva. A termelési tényezők keresletét befolyásoló direkt adók (a tőke és a munka adóztatása) esetében a közvetlen és közvetett csatornákon jelentkező dinamikus torzítás nagyobb, mint az indirekt adók (fogyasztási adó, forgalmi adó) esetében. Viszonylag erős az elméleti konszenzus azt illetően, hogy a

dinamikus torzításokat célszerű minimalizálni; míg a statikus torzításoknál ez kevésbé egyértelmű.

Az adórendszer hatásainak elemzésekor arra is figyelemmel kell lennünk, hogy azokat a szereplők mennyiben tekintik tartósnak. Ha a szereplők arra számítanak, hogy az adóemelések csak átmenetiek, akkor az általunk bemutatott hatások jóval kisebbek lesznek, bár az elmozdulások iránya hasonló. Jelen elemzésünket arra a feltevésre építjük, hogy az adóintézkedések tartósak.

4.2. Intertemporális adók: a tőke adóterhelésének emelkedése

A különböző adófajták közül a tőkeadó jár a legnagyobb mértékű dinamikus (intertemporális) torzítással. A tőke adóztatása hat a beruházási döntésekre, amely a tőkeakkumuláción keresztül közvetlenül befolyásolja a termelési lehetőségeket, és így hosszabb távon a növekedést is. Chari és Kehoe (2006) alapján lehetőleg alacsony tőkeadót érdemes meghatározni, mert ez biztosítja a lehető legmagasabb növekedést, és ez vezet hosszú távon a legkisebb mértékű dinamikus torzításhoz.

Kérdés, hogy pontosan hogyan is azonosítjuk a tőke adóját. Kézenfekvőnek tűnik, hogy azt a cégek által fizetett adókkal azonosítsuk. A társaságiadó-kulcs megváltoztatja a vállalatok tőkehasználati költségét és a tőke iránti (vállalati) keresletre hat. A társasági adók és a tőke használati költsége (*user cost*) közötti kapcsolat sem egyértelmű, mert az többek között függ a vállalatok eladósodottsági szintjétől, a tőke értékcsökkenésétől és a hosszú távú kamatoktól is. Az adókulcs megváltozása pedig nem egy az egyben feleltethető meg a tőke használati költségének megváltozásának (l. később). Léteznek más fajtái a tőkeadónak, tipikusan ilyen az osztalékot terhelő adó és a kamatadó. Ezek a (háztartások) tőkekinálatára és a tőkealternatíva költségére hatnak. A tőkekeresletet és a tőkekinálat között a pénzügyi intézményrendszer teremt kapcsolatot. Egy adott tőkeköltség sokkhatásainak elemzésekor tehát nem lehet figyelmen kívül hagyni a bankszektor esetleges alkalmazkodását sem. Az intézkedéscsomag közül a tőkealternatíva költsége is emelkedhetett, melynek oka a kamatadó megemelése.

A bejelentett intézkedések közül két adó tekinthető intertemporálisnak: a társasági adó emelése és a kamat-

adó bevezetése. Először a társasági adók, majd a kamatadó makrogazdasági hatásait tekintjük át.

Társasági adó

Az akadémiai közgazdaságtan régóta érvelt amellett, hogy a különböző adónemek a tőkeköltségen (*user cost*) keresztül jelentős hatással lehetnek a beruházásokra, ám az ökonometriai vizsgálatok ezt sokáig nem tudták teljesen megerősíteni. Mára már viszonylag erős konszenzus jött létre arról, hogy az adók fontos meghatározói a beruházásoknak. A 4-2. keretes írás röviden áttekinti, hogy mit jelent és milyen úton jött létre ez a konszenzus.

A társaságiadó-terhelés³⁶ a konvergenciaprogram szerint 4 százalékponttal emelkedik majd. Ez azonban nem egy az egyben emeli a tőkeköltséget. Az egyik ellentétes hatás abból adódik, hogy ha egy beruházást hitelből finanszíroznak, akkor a kamatfizetés csökkenti az adóalapot. Így rögzített finanszírozási összetétel mellett sem megy át teljes mértékben a társasági adó emelkedése a tőkeköltségbe (ha pl. 100 százalék a hitelfinanszírozás súlya, akkor a tőkeköltség nem változik); ráadásul még változhat is a finanszírozási összetétel. Amint az a 4-1. ábrán megfigyelhető, a magyar versenyszektorban az átlagos tőkeáttétel 50 és 60 százalék között ingadozott. Becsléseink szerint ez a tényező közel egyenyegetéssel mérsékli az adókulcs emelkedésének hatását. További csökkentő tényező a szintén adóalap-csökkentő amortizációs költség. Ez átlagosan 15 százalékra tehető, amely a tőkeáttétel hatása mellett a másik jelentős olyan tényező, amely tompítja az adókulcsok és a tőkeköltség közötti kapcsolatot. Számításaink szerint az amortizáció hatása az eredeti hatás mintegy felére tehető. (A tőkeköltség főbb meghatározó tényezőiről l. a 4-1. keretes írást.)

4-1. keretes írás: Mi határozza meg a vállalatok tőkeköltségét?

A vállalatok tőkeköltsége azt mutatja, hogy milyen diszkonttényezővel kell értékelnünk a beruházási projekteket. Egy adott beruházási projekt értékelésekor a vállalati menedzsmentnek a vállalat *összerterékét*, tehát a saját tőkével és a kötvényekkel (hitelekkel) egyszerre megvalósított érték növekedést kell maximalizálnia. (Ellenkező eset-

ben a vállalat csődbe megy és a hitelezők veszik át a vállalat irányítását.) Figyelembe kell venni azt is, hogy a tőke amortizálódik, tehát a beruházási projekteknél még ezt a veszteséget is pótolni kell. A vállalat értékének maximalizálásakor nem szabad elfeledkezni ezenkívül arról sem, hogy a beruházások pótlásának ára (költsége) az időben változik. Például abban az esetben, ha várható, hogy a beruházási javak ára emelkedik, akkor egy adott határon belül érdemes a most ki-

³⁶ Elemzésünk a november 7-i állapotból indul ki, a legfrissebb információk (pl. a K+F kiadások leírhatósága a megemelt társasági [szolidaritási] adóalaptól) hatásaival nem számolunk.

sebb megtérülésűnek tűnő beruházási projekteket is elfogadni, hiszen a vállalat később egy ugyanilyen beruházást csak drágábban lenne képes megvalósítani.

A társaságiadó-rendszer azonban a fenti egyszerűsített képet valamelyest módosítja. Az adók közvetlen hatásukban *emelik* a tőkeöltséget, hiszen a vállalat értéke az adók megfizetése után csökken. A társaságiadó-rendszer azonban *támogat* is. Miután a hitelek utáni kamatfizetések és a tőke amortizációja a vállalati (számviteli) profitból leírhatóak, ezért kisebb megtérülési projektek is megvalósíthatóvá válnak, a tőkeöltség alacsonyabb lesz. Ráadásul a társasági adók léte még úgy is csökkentheti a vállalatok tőkeöltségét, hogy a vállalatok optimálisan reagálnak, és az adók nélküli esethez képest magasabb tőkeáttétellel dolgoznak (érdemesebb a támogatott módon finanszírozni a projekteket).

Ezekon kívül még van egy (általában csak kis jelentőségű) tényező is, nevezetesen, hogy a vállalati beruházási döntéseknél figyelemmel

kell lenni arra is, hogy milyen a kibocsátás és a beruházás relatív ára: a vállalat árbevételét és a beruházás költségét is össze kell hasonlítani.

Jelen elemzésben az alábbi konkrét tőkeöltségeképletet használjuk (Kátay-Wolf [2004] alapján), amelyben a beruházási jóságok relatív árváltozásaitól eltekintünk, és a részvények elvárt hozamát az 1 éves állampapírok hozamával azonosítjuk.

$$UC_u = \frac{1}{1-u_u} \left(\left(\frac{E_u}{B_u + E_u} \right) LD_t + \left(\frac{B_u}{B_u + E_u} \right) (1-u_u) IR_t - \frac{\Delta p^t_{i,t+1}}{p^t_{i,t}} + (1-u_u) \delta_u \right),$$

ahol UC az i vállalat tőkeöltsége, u_u az i vállalat effektív adókulcsa a t évben, B_u a vállalat bankkölcsönállománya, E_u a saját források mennyisége, IR_t a bankkölcsönök átlagos kamata, LD_t az egyéves kötvénykamat, p_u a cég- (szektor-) specifikus beruházási ár, és végül δ_u az effektív amortizáció.

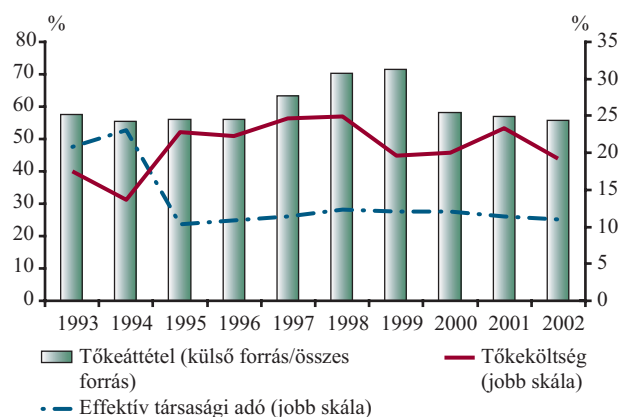
A fenti két hatás (tőkeáttétel és amortizáció) önmagában az adókulcsemelés háromnegyedét kompenzálják. Összességében a tőkeöltség várhatóan csak 0,6-1,12%-kal emelkedik, tehát a 4%-os emelkedés több mint kétharmada elnyelődik.³⁷ Ezt a növekedést még tovább ellensúlyozhatja, ha megváltozik a hitelek, illetve a részvényfinanszírozás költsége (ezeket némi egyszerűsítéssel a hosszú piaci hozammal reprezentálhatjuk), például a fiskális helyzet javulása miatt esetleg bekövetkező kockázatiprémium-csökkenés miatt.

Kátay és Wolf (2004) beruházásbecslése lehetővé teszi, hogy ennek a tőkeöltség-emelkedésnek a tőkeállományra gyakorolt részleges hatását meghatározhassuk. Ez annyiban részleges hatás, hogy az egyenletben a GDP értékét fixnek tételezzük fel, azaz a tőke csökkenését nem vezetjük vissza. A részleges hatás mellett az MNB Negyedéves Előrejelző Modelljének (NEM) segítségével figyelembe vehetjük a tovagyrűző hatásokat is, amelyek az alacsonyabb tőkeállomány kibocsátási hatásain keresztül jelentkeznek.

A 4-2. ábra mutatja a hatásokat (egy periódus egy évet jelent): a tőkeállomány eszerint mintegy tíz éven át alacsonyabb ütemben növekszik, mint intézkedések nélkül. A *részleges* számítások szerint összességében mintegy

4-1. ábra

A vállalati szektor tőkeöltségét meghatározó tényezők*

* Kátay-Wolf (2004) alapján, versenyszektor pénzügyi intézmények nélkül, súlyozatlan átlagok.

0,55-1%-kal lesz alacsonyabb. A tőkeállományra kifejtett teljes hatás pedig 0,3-0,7 százalékra tehető. Pula (2003) eredményei szerint a hazai tőkeállomány a GDP kb. másfélszerese, tehát a GDP 0,5-1 százalékának megfelelő nagyságú tőkecsökkenésre lehet számítani. Mindez középtávon mindenképpen csökkenti a magyar gazdaság potenciális növekedési ütemét. A NEM modellel végzett számításaink szerint ez kb. 0,1-0,2 százalékra tehető.^{38,39}

³⁷ A számítások Kátay és Wolf (2004) tőkeöltség képletét, valamint a feldolgozóipari cégek 2001-es, illetve 2002-es amortizációs és külső-belső finanszírozási összetételét használják.

³⁸ A hatás ennél nagyobb is lehet, hiszen a modell nem képes figyelembe venni a társasági adók összes növekedési hatását, lévén az elsősorban a rövidebb távú (2-5 éves) folyamatok és nem a hosszú távú növekedés megragadására lett kidolgozva. A hatás lényegében csak a termelési függvényből adódó változásokat szemlélte.

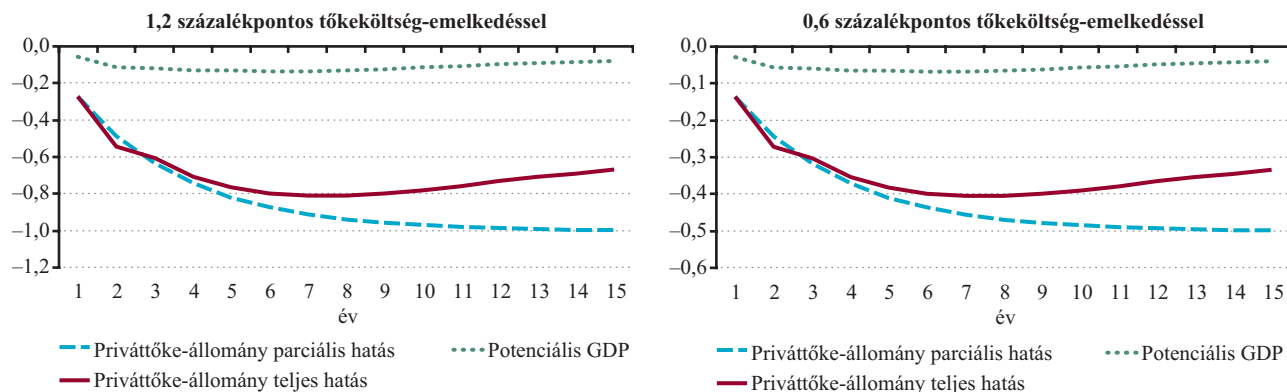
³⁹ A hosszú távú növekedésre gyakorolt hatás attól függ, hogy az endogén vagy exogén növekedési keret ragadja jobban meg a gazdaság folyamatait. Előbbinél a tőkeöltségek emelkedése a hosszú távú növekedést is csökkenti, míg az utóbbinál a növekedés állandó marad, csak a pálya szintje tolódik el lefelé.

A képet árnyalhatja, hogy a fiskális kiigazításnak mindezzel ellentétben lehetnek a fentiekkel ellentétes hatásai is. Leglátványosabb hatást a tőke kockázati prémiumának csökkenése válthat ki. Amennyiben a stabilizáció miatt a

tőke adóztatásának fokozódását kompenzálja a kockázati prémium csökkenése, akkor jóval kisebb lehet a hosszú távú növekedési áldozat, sőt akár még azt túl is kompenzálhatja ezen hatás.

4-2. ábra

A tőkeköltség hatása a tőkeállományra és a potenciális növekedésre*

* A parciális hatások Kátay és Wolf (2004) alapján, a teljes hatás a potenciális GDP-re a Negyedéves Előrejelző Modellel készített szimuláció eredménye.

4-2. keretes írás: Vállalati beruházások költségérzékenysége – empirikus vizsgálatok tapasztalatai

A beruházásokról az első fontos empirikus megfigyelés az volt, hogy igen erősen együtt mozognak a termelés változásával (az úgynevezett akcelerációs elmélet). A másik robusztus megállapítás pedig az volt, hogy a termelésnek nemcsak az aktuális, hanem nagyszámú késleltetett értéke is fontos szerephez jut. A neoklasszikus elmélet szerint a beruházási döntésnél a vállalatok azt mérlegelik, hogy az új berendezés által generált bevételek jelenértéke hogyan viszonyul a beszerzés költségéhez. Ezen utóbbit pedig egyértelműen befolyásolják az adórendszerben lévő ösztönzők.

Hall és Jorgenson (1967) ezt a megközelítést implementálta makroadatokon, és jó illeszkedést talált; bár ehhez szerepeltetnie kellett különböző késleltetett hatásokat is. Később azonban Eisner és szerzőtársai (például: Eisner, 1969) szeparálták Hall és Jorgenson egyenletében a tőkeköltség és a termelésváltozás hatását, és azt találták, hogy a becslések jósága kizárólag a termelés változásából jön (az akcelerációs nézetnek megfelelően).

A vizsgálatok ekkor jórészt a beruházások előretékintő, dinamikus természetét explicit módon figyelembe vevő modellek, valamint a vál-

lati szintű adatok felé fordultak. Abból indultak ki, hogy a beruházások költsége nem csupán a tőkejóságok beruházási ára, hanem az üzembe helyezés költségét is figyelembe kell venni. Megmutatható, hogy ekkor a beruházás kizárólag az adókkal korrigált, előretékintő tőkeköltségtől, az úgynevezett *Tobin-q*-tól függ. Bizonyos feltevésekkel élve, ennek értékét a cégek tőzsdéi mérőszámaiból ki lehet nyerni. A korai empirikus kísérletek azonban irreálisztikusan magas alkalmazkodási költségeket találtak, ami egyben azt is jelenti, hogy az adók alig hatnak a beruházásokra.

Ennél a megközelítésnél is felmerül azonban egy komoly becslési probléma⁴⁰, amiből az adóreform epizódok vizsgálata jelentheti a kiutat. Ez a megközelítés jóval nagyobb *q* együttható becsléseket eredményezett: a konszenzusos eredmény szerint az egy beruházási egységre jutó alkalmazkodási költség kb. 0,1 egység, és a beruházások tőkeköltség- rugalmassága -0,5 és -1 közé esik.

Egy másik megközelítés az alkalmazkodási költségek természetét és szerkezetét illetően indul ki más feltevésekből, de hasonló makroszintű hatásokat talál (például Caballero, Engel és Haltiwanger, 1995). Lényegesen módosíthatja a cégek beruházási viselkedését, ha hitelfelvételi korlátokat is figyelembe kell vennünk. Fazzari, Hubbard és Petersen (1988) klasszikussá vált eredményei szerint a cég likvid pénzügyi tőkéje extra magyarázó erővel bír a beruházása-

it illetően. Mivel az adók a belső forrásokat is befolyásolják, ez a megfontolás még tovább erősítheti az adók beruházásokra gyakorolt hatását.

A magyarországi beruházások költségektől való függését két, vállalati adatokra épülő kutatás is vizsgálta már az MNB-ben. Reiff (2006) el-

sősorban az alternatív alkalmazkodási költségekre fókuszált, így eredményei nem szolgáltatnak egyértelmű tőkeköltség-rugalmasságot. Kátay és Wolf (2004) megközelítése és eredményei lényegében megegyeznek a nemzetközi irodalomban találtakkal: a tőkeköltség egyszázalékos változása hosszú távon $-0,75$ százalékkal változtatja meg a beruházási rátát (*IK*).

Kamatadó

A kamatadó bevezetése elméletileg megnövelte a tőkealternatíva költségét, a lakosság magasabb (bruttó) hozamot vár el a befektetéseirel. Ez elvileg a tőke kínálatra negatívan hat, és akár hosszabb távon is ronthatja a vállalati szektor beruházásainak finanszírozási lehetőségeit. Az intézkedés értékelését megnehezítik olyan tényezők is, amelyek ellene hatnak a tőke kínálatot csökkentő hatásoknak. Ezek a hatások tipikusan valamilyen portfólióátrendeződéssel kapcsolatosak. Egy kis, nyitott gazdaságban, ahol a tőke kellően mobil, ott a vállalatok számára rendelkezésre álló források közül a külső finan-

szírozás fontos lehet, tehát még egy csökkenő tőke kínálat mellett sem feltétlenül kell csökkennie a tőke felhasználásnak. Másrészt, a kamatadó bevezetésével a lakossági portfólió is változhat, és könnyen elképzelhető, hogy összességében a tőke kínálat nem, legfeljebb annak formája változik. Harmadrészt, a kamatok megtakarításokra gyakorolt hatása – a nemzetközi megfigyelésekkel összhangban⁴¹ – a magyar adatokon is nehezen mutatható ki. A kamatadó bevezetésének hatásairól, nagy bizonytalanság mellett annyit állíthatunk, hogy az valószínűleg csak minimális hatással lesz a megtakarításokra és a tőke kínálatra. A hosszú távú növekedést visszafogó hatásai ennélfogva elhanyagolhatóak.

⁴⁰ Ha a megfigyeléseinket jellemzően a tőkeköltség (nettó reálkamat) változásai mozgatják, akkor a várt előjelű kapcsolatot láthatjuk a tőkeköltség és a beruházások között; míg ha a beruházások sokszor más okokból (például pozitív befektetői hangulattól vezérelve) élénkülnek, az felhajtja a reálkamatot, és a várthoz képest ellentétes előjelű kapcsolatot figyelhetünk meg.

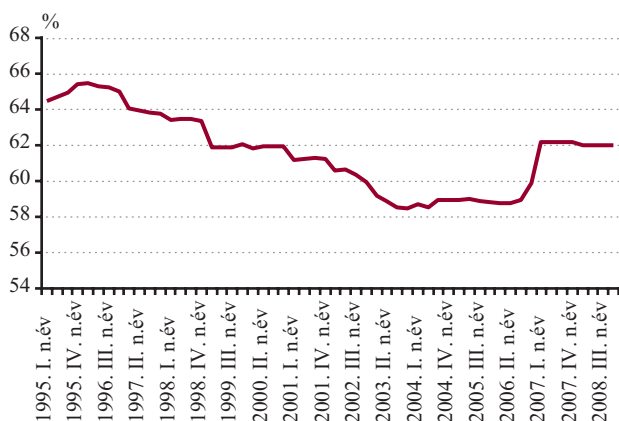
⁴¹ Lásd például Bernheim (2002).

4.3. Intratemporális – a munkakínálatot és a fogyasztást befolyásoló – adók

Az *intratemporális* adók közül a munkát terhelő adók közel 4 százalékpontos és az áfa középső kulcsának 5 százalékpontos emelkedését érdemes kiemelni.⁴² Az *intratemporális* adók döntően a fogyasztás és a szabadidő (munkakínálat) közötti választásra vannak hatással. Mindkét adótípus emelése a fogyasztás és a szabadidő határhaszonrátájára van hatással, mégpedig úgy, hogy mindkettő relatíve megdrágítja a fogyasztást a szabadidőhöz képest. A relatíve olcsóbb szabadidő pedig azt jelenti, hogy a munkavállalás relatíve megdrágul (l. Chari és Kehoe, 2006). Emiatt az adórendszer (teljes) statikus torzításának méréséhez jó mutatószám a fogyasztási és a munkát terhelő adók összege (adórés, tax wedge). A statikus torzítás alakulását Magyarországon a 4-3. ábra mutatja. Látható, hogy az adórés 1995-től 2003-ig folyamatosan és egyenletesen csökkent, azóta pedig lényegében stagnált. Előrejelzésünk szerint az adórés 2006-tól kezdve meredeken fog emelkedni, a fogyasztás szabadidőhöz viszonyított relatív ára (más feltételek változatlansága esetén) kb. 6 százalékkal nő majd. Mindez hosszabb távon a hosszú távú fogyasztást (és természetesen a jövedelmet) és a munkakínálatot is csökkentheti. A következőkben ezen tényezők valószínűségét vizsgáljuk.

4-3. ábra

Statikus adórés Magyarországon*

* Az összes fogyasztási és munkát terhelő adó alakulása.

Összes fogyasztási és munkát terhelő adóteher = $1 - (1 - \text{Összes munkát terhelő adó} / \text{összes munkaköltség}) / (1 + \text{effektív indirektadó-ráta})$, a mutató az összes intratemporális adó effektív mértékét mutatja (fogyasztási adó hiányában ekkora mértékű munkát terhelő adó járna ugyanazokkal a hatásokkal).

A munka adóterhelését illetően kb. 4 százalékpontos emelkedésre számítunk. Magyarországon a munka adóterhelése nemzetközi összehasonlításban, és a térségben is magasnak tekinthető. Kérdés, hogy ez mennyiben veti vissza a munkakínálatot (aktivitást) és a munka iránti keresletet. A 4-3. keretes írásban bemutatottak szerint, a nemzetközi irodalom azt találta, hogy a munkakínálatra az adórendszer összességében nem gyakorol jelentős hatást az *elsődleges keresők* esetében. A nem *elsődleges keresők*nél azonban számos tanulmány talált rugalmas alkalmazkodásra utaló jeleket.

Első kérdés, hogy mit mondhatunk a munkakínálat (*aktivitás*) és az adórendszer kapcsolatáról. Magyarországon az OECD (2006) és a 4-1. táblázat, illetve a 4-4. ábra szerint a munka adóterhelése 2003-ig folyamatosan csökkent, és ezzel egy időben megfigyelhető volt az aktívák számának és a privát foglalkoztatottságnak a bővülése. Az aktivitás (*munkakínálat*) változásai azonban hektikusak és a 2.4. fejezet alapján a demográfia és transzferek hatásával is összefüggésbe hozható. A legjelentősebb munkaköltségcsökkenés után (1999 után) az aktivitás korábban jelentkező bővülése lelassult, illetve bizonyos időszakokban akár meg is állt. Ezen epizód vizsgálatában tehát egyértelmű kapcsolatot nehezen lehet kimutatni a munkakínálat és az összes munkaterhelés között. A most bejelentett intézkedések munkakínálati hatásakor azonban figyelemmel kell lenni arra is, hogy a múltbeli tapasztalatainkkal ellentétben, most elsősorban a munkavállalókat terhelő adóterhelés emelkedik majd, ami lehetséges, hogy rövid távon más-ként hat, mint a munkaadói terhek múltban jelentkező hatása. (Hosszú távon a munkavállalót és a munkaadókat terhelő járulékoknak ugyanaz a hatása, rövid távon azonban nem zárható ki, hogy valamelyest eltérő viselkedést eredményeznek.) Ez a tétel már hosszabb idő óta stabilan alakult, a 2003–2006 közötti időszakban megfigyelt némi csökkenés kivételével. Ez a folyamat az aktivitásra (munkakínálatra) esetleg lehetett valamekkora pozitív hatással, de itt is figyelembe kell venni számos egyéb tényezőt (pl. demográfiai faktorok, állami béremelések, minimálbér-emelések áthúzódó hatásai stb.). A múltbeli tapasztalatok fényében nem zárhatjuk ki, hogy a munkavállalót terhelő adók csökkentése valamelyest élénkíthette a munkakínálatot,

⁴² A minimum tb-járulék emelése is munkát terhelő adónak tekinthető, elemzésünkben azzal a konzervatív feltevéssel élünk, hogy a közel 1 millió önfoglalt mintegy egynegyedét érinti.

4-1. táblázat

Munkát terhelő adórés különböző országokban

	Átlagjövedelemmel rendelkező egyedülállóknál, a teljes munkaköltség arányában	Alacsony jövedelmű egyedülállóknál		
	2003	1996	2000	2004
Csehország	43,8	41,4	41,6	41,9
Észtország	n. a.	38,5	38,2	38,9
Eurozóna	41,1	n. a.	n. a.	n. a.
Írország	24,5	n. a.	n. a.	n. a.
Lettország	n. a.	39,3	41,4	41,1
Litvánia	n. a.	37,6	42,0	40,0
Korea	14,1	n. a.	n. a.	n. a.
Magyarország	45,7	46,8	46,2	41,5
Mexikó	17,3	n. a.	n.a.	n. a.
Lengyelország	42,9	43,6	41,9	41,9
Szlovákia	41,4	40,3	39,6	38,8
Szlovénia	n. a.	40,9	41,0	39,8

Forrás: IMF (2006).

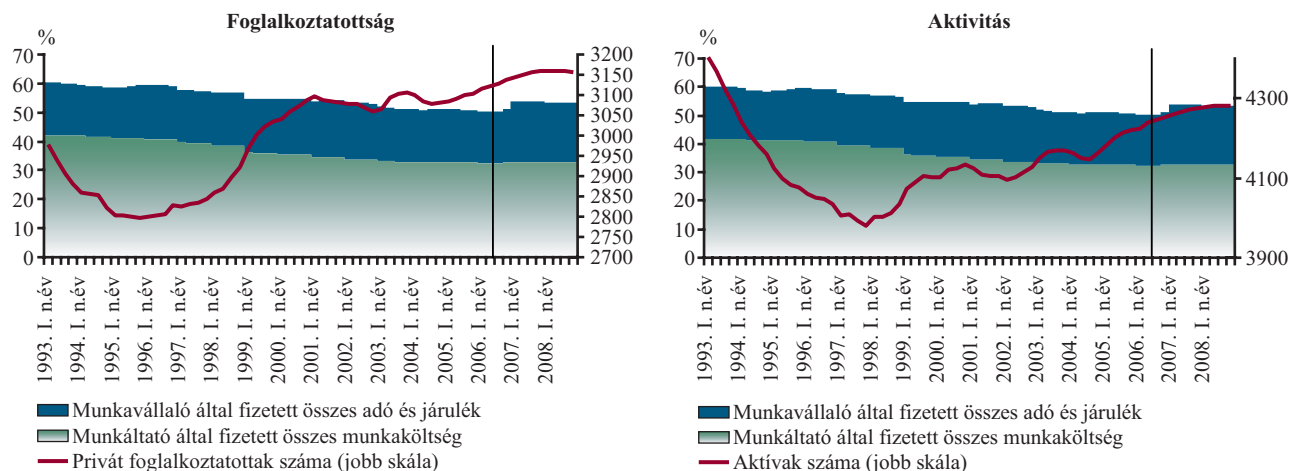
bár ennek nagyságrendje kérdéses, és valószínűleg nem számottevő.

Ami a *munkakeresletre* gyakorolt hatásokat illeti, érdemes lehet külön és együtt is vizsgálni a munkáltatókat és a munkavállalókat érintő terheket. Megállapítható, hogy az elmúlt időszakban (2005 kivételével) a munka terhelésének csökkenéséből a legnagyobb részt a munkáltatót terhelő tételek csökkentése játszotta. A privát szektor munkakereslete a teher csökkenésével párhuzamosan folyamatosan bővült. Emögött azonban számos más tényező

is szerepet játszhatott. Többek között az, hogy egy ideig a megfelelő szakértelmű munkapiaci kínálat a feldolgozóiparba beáramló friss tőkeberuházások munkakeresletével párosult. De ilyen lehetett a konjunktúra ingadozása és nem utolsósorban a szolgáltató szektor utóbbi években megfigyelt átalakulása is. Egyértelműen tehát nem mutathatjuk ki a munkáltatók által fizetett adóterhek csökkentésének foglalkoztatottságra gyakorolt pozitív hatását. Annyit állíthatunk, hogy az valószínűleg korábban hozzájárult a munkakereslet emelkedéséhez. A munkáltatókat érintő adóterhek a jelenlegi intézkedések keretében csak

4-4. ábra

Munkaterhek, privát foglalkoztatottság és aktivitás Magyarországon*

* Munkateher = Munkáltatók és munkavállalók által fizetett összes adó és járulék az összes munkaköltség arányában.

kismértékben emelkednek, ugyanakkor – ahogy azt később említjük – a munkakeresletet hosszabb távon a munkát érintő összes adóteher emelkedése csökkentheti, amennyiben megrágitja a munkaerő tőkéhez viszonyított relatív árát.

Összefoglalva, a múltbeli tapasztalataink és a nemzetközi empirikus irodalom alapján arra számíthatunk, hogy a

munkát terhelő adók emelése az *elsődleges keresők* munkakínálatát nagy valószínűséggel nem fogja lényegbevágóan visszavetni, miközben egyes speciális csoportoknál (pl. a *nem elsődleges keresők* körében) lehet munkakínálatcsökkenésre számítani. Magyarországon a múltban megfigyelt, ellenkező irányú intézkedések hatásait nehéz megítélni, de ezek alapján esetleg számíthatunk egy kis mértékű munkakínálat-fékeződésre.

4-3. keretes írás: Adórendszer és munkakínálat

A jövedelemadó-kulcsok két fő csatornán hatnak a munkakínálatra: a ledolgozott munkaórák száma és a munkapiaci aktivitás. Bár kevésbé világosan, de az összjövedelem vizsgálatával közvetett módon még a munkaintenzitásra gyakorolt hatást is vizsgálni lehet.

A hagyományos munkagazdasági irodalom (lásd pl. Pencavel, 1986) a munkaórák számát regresszálja a munkabérré és a nem munkából származó jövedelemre, és USA/adatokon az elsődleges keresőknél gyakorlatilag elhanyagolható hatást talál. Hasonló eredményekre jutott magyar adatokon Galasi (2002), illetve cseh adatokon Bicáková, Slacálek és Slavík (2006). Hausman (1981) azonban rámutat, hogy a becsléseknél az adórendszerek progresszivitását is figyelembe kell venni, ami alapján ő már igen jelentős hatást talált.⁴³ Ezt a módszert más országokra alkalmazva (Anglia, Svédország) hasonlóan jelentős hatásokat kaptak, így nem meglepő, hogy megkérdőjeleződött az eredmények, illetve a módszertan robusztussága. A végső konszenzus az

lett, hogy az adórendszer nem gyakorol jelentős hatást⁴⁴ az *elsődleges keresők* munkakínálatára.

A nem elsődleges keresőknél azonban számos tanulmány talált robusztusan jelentős hatásokat. Egy konkrét példa Eissa (1995), aki az 1986-os USA/adóreformot vizsgálva kapott jelentős nettó munkabér-rugalmasságot a jövedelemeloszlás felső 10%-ába tartozó nőknél. Ez mind a részvételi, mind pedig a munkaórák száma szerinti határon megjelenik. Míg az USA családi adórendszere miatt ezek a hatások a magas keresetű nőknél is jelentősek lehetnek, Magyarországon inkább az alacsony képzettségű, alacsony jövedelmű vagy egyéb, szociálisan viszonylag hátrányos helyzetben lévő munkavállalóknál várható nagyobb hatás. Erre nézve is találhatunk amerikai eredményeket: Eissa és Liebman (1996) szerint az amerikai adójóváírás (*earned income tax credit*) 1986-os változtatásának hatására a gyermeküket egyedül nevelő nők részvétele kb. 2,8 százalékponttal nőtt az egyedülálló, gyermektelen nőkéhez képest; ugyanakkor a már a reform előtt is aktív nők munkaóraszámja nem változott szignifikánsan.

A munkát és a fogyasztást terhelő adók emelkedése azt jelenti, hogy a szabadidő relatíve olcsóbbá válik. Az, hogy az mennyiben jelentkezik fogyasztás-, és mennyiben munkakínálat-csökkenésben, attól függ, hogy a háztartások alkalmazkodása milyen irányban rugalmasabb. A fentiekkel összhangban, úgy véljük, hogy az intézkedések nem okoznak nagymértékű munkakínálat-csökkenést. Következésképpen az adóintézkedéseknek

(rövid távon mindenképp) a fogyasztás csökkenésében kell majd megmutatkoznia. Figyelembe véve, hogy a tőkét terhelő adók emelése hosszabb-közép távon csökkenti a jövedelmet, ez a fogyasztás hosszú távú csökkenését is eredményezi. Közép-hosszú távon tehát mindenképpen egy alacsonyabb szintű fogyasztásra, illetve átmenetileg kisebb fogyasztásnövekedési ütemre lehet számítani.

⁴³ Ennek nagyságát a következő példa szemlélteti. Az 1975-ös amerikai adórendszert lecserélve egy „egykulcsos adórendszerre” (ahol egyetlen adókulcs van és nincsenek sem adókedvezmények, sem adómentes jövedelmek), egy 14,6%-os adókulcs eredményezi ugyanazt az adóbevételt. Összehasonlításként: 1974-ben a medián amerikai adózó marginális adókulcsa 20% volt, az alsó kvartilisra ez 0%, míg a felsőre 22% volt.

⁴⁴ Scharle (2005) részletesen ismerteti, hogy az effektív marginális adókulcsok igen magasak bizonyos alacsony jövedelemsávokban.

4.4. A hatások eredője

Az adórendszer változásai minden tekintetben növelték a magyar adórendszerben megjelenő torzításokat, ami az erőforrások kevésbé hatékony felhasználását eredményezi. Mindezek a hosszabb távú növekedési kilátásokat is negatív irányba mozdítják.

Részletesen áttekintve az adóintézkedések hosszú távú növekedésre gyakorolt hatásait, az alábbi állításokat fogalmazhatjuk meg. A tőke adóterhelésének növelése a tőkeállomány (és egy ideig a beruházások) és a potenciális GDP visszaesésével járhat. A hatás azonban kisebb lesz, mint amit önmagában a társaságiadó emelés mértéke indokolna, mert a tőke használati költsége ennél kisebb mértékben emelkedik majd. A másik tőkejellegű adó, a kamatadó esetében nehéz eldönteni, hogy az milyen hatással lesz a megtakarításokra és a fogyasztásra. Sőt még abban az esetben is, ha a hazai megtakarítások csökkenének, akkor sem egyértelmű, hogy az befolyásolja a vállalatok finanszírozási lehetőségeit, hiszen azok formája változhat (pl. más formát öltő vagy külföldi finanszírozás). A tőke adóztatásának hatásait fékezheti, esetleg teljes mértékben kompenzálhatja is, hogy a stabilizáció hatására csökkenhet a kamatprémium.

Mindezekkel szemben azonban nem jelentkeznek olyan statikus hatások, amelyek az adórendszer dinamikus torzításának növekedését ellensúlyoznák. A tb-járulék és az áfa emelése azt jelenti, hogy mind a munka, mind a fogyasztás adóterhelése nő. Ez azonban nagy valószínűséggel nem veti lényegesen vissza a munkakínálatot, legfeljebb bizonyos csoportok körében. A viszonylag rugalmatlan munkakínálat tehát a fogyasztás szintjének tartós csökkenésében mutatkozik majd meg.

Ami a munkakeresletet illeti, mivel mindkét termelési tényezőt (tőkét és munkát) sújtó adó emelkedik, a teljes tényezőkereslet – így a munkakereslet is – várhatóan csökkenni fog. Ezt azonban kiegészíti egy helyettesítési hatás is. Ahhoz, hogy meghatározzuk az összes intézkedés teljes munkakeresleti hatását, figyelembe kell venni azt is, hogy a tőkeadók kisebb mértékben emelkednek, mint a munkát terhelő adók. Az utóbbi években számos jel mutat arra, hogy a magyar gazdaságban fokozatosan megváltozott a termelési technológia. Ezt nevezzük a munka tőkével való

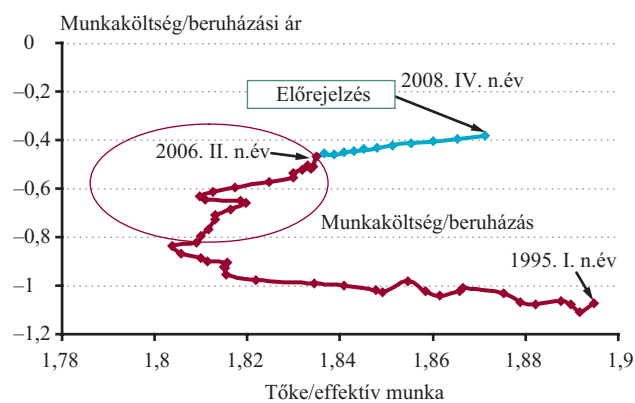
helyettesítésének.⁴⁵ Az 4-5. ábra tanúsága szerint a tőke és a munka relatív árában jelentkező csökkenésre a gazdaság reakciója az volt, hogy egyre tőkeintenzívebbé vált és a foglalkoztatottság jóval kisebb ütemben emelkedett, mint ami a termelékenységnövekedés által indokolt lett volna. A tőkeintenzitás emelkedése döntően a munkaintenzívebb iparágak leépülése és a tőkeintenzívebb iparágak gyors fejlődése mellett ment végbe.

A munkakereslet csökkenése a munkakínálat nem kellő mértékű alkalmazkodása (csökkenése) mellett egy átmenetileg emelkedő munkanélküliséghez vezet. Hosszabb távon az egyensúly úgy valósulhat meg, hogy a reálbéreknek a tőke árához képest csökkennie kell. Ez pedig hosszabb távon azt is előrevetíti, hogy a reálbérek a termelékenység által indokoltól elmaradóan fognak nőni. Mindez szektorálisan a munkaintenzívebb ágazatok relatív helyzetének romlását is előrevetíti.

Amennyiben a reálbérek alkalmazkodása valamilyen okból – például a munkapiac rugalmatlanságából fakadóan – nem valósulna meg, akkor viszont akár tartósan magasabb munkanélküliség, alacsonyabb foglalkoztatottság és potenciális kibocsátás alakulhat ki.

4-5. ábra

Tőke-munka arány* és relatív munka-tőke költség**

* Privát tőkeállomány/effektív (termelékenységgel korrigált) privát foglalkoztatottság.

** Egy foglalkoztatottra jutó összes munkaköltség/beruházási árindex, az adatok logaritmizáltak.

Forrás: Negyedéves Előrejelző Modell (NEM) adatbázisa.

⁴⁵ Pontosan ez az a tényező, ami megnehezíti az elmúlt időszak munkakereslet-alakulásának az értelmezését.

Fontos ezenkívül még azt is megemlíteni, hogy a jelenlegi intézkedések közül a munkát direkt terhelő adók emelésén van a hangsúly. Nemzetközi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy az intratemporális adók közül az indirekt adókra (főképpen az áfa) lehet érdemes elsősorban támaszkodni, hiszen azok kevésbé vetik vissza a megterheléseket (a generációk hasonló adóterhelése miatt), mint a direkt adók. Ennek kapcsán az indirekt adókra való hagyatkozás a direkt adóknál hosszabb távon kisebb mértékben érintené a potenciális növekedést is. Következésképpen a mostani intézkedések közül az, hogy a di-

rekt adókon van a hangsúly, nem optimális növekedési szempontból.

Végezetül meg kell jegyezni, hogy a bejelentett adóintézkedések a gazdasági szereplőknek az adórendszer stabilitásával kapcsolatos várakozásait is kedvezőtlenebb irányba változtathatták. Ha az adórendszer „játékszabályai” gyakran változnak, az növeli bizonytalanságot, lerövidíti a beruházási döntések horizontját, összességében csökkentheti a beruházásokat és a foglalkoztatást.

Hivatkozások

- BERNHEIM, D.: Taxation and Saving. In: A. Auerbach and M. Feldstein (szerk.): *Handbook of Public Economics*, Volume 3, Amsterdam, North Holland, 2002.
- BICÁKOVÁ, A.–J. SLACÁLEK–M. SLAVÍK: How much can income tax cuts stimulate economic activity? *CNB kézirat*, 2006.
- CABALLERO, R. J.–E. M. R. A. ENGEL–J. C. HALTIWANGER: Plant-level adjustment and aggregate investment dynamics. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1995:2, pp. 1–54.
- CHARI, V. V.–P. J. KEHOE–E. MCGRATTAN: The poverty of nations: a quantitative investigation. *Research Department Staff Report* Federal Reserve Bank of Minneapolis, 204, 1997.
- CHARI, V. V.–P. J. KEHOE: Modern macroeconomics in practice: How theory is shaping policy? *Research Department Staff Report* Federal Reserve Bank of Minneapolis, 376, 2006.
- EISNER, R.: Tax policy and investment behavior: comment. *American Economic Review*, 59 (1969), pp. 379–388.
- EISSA, N.–J. LIEBMAN: Labor supply response to the Earned Income Tax Credit. *Quarterly Journal of Economics*, 111 (1996), pp. 605–637.
- EISSA, N.: Taxation and labor supply of married women: the Tax Reform Act of 1986 as a natural experiment. *NBER Working Paper* 5023, 1995.
- FAZZARI, S. M.–R. G. HUBBARD–B. C. PETERSEN: Financing constraints and corporate investment. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1988:1, pp. 141–206.
- GALASI, P.: Munkakínálati becslések: fizetett/nem fizetett munka és jövedelem. *Munkaerőpiaci Tükör*, 2002, 101–104. o.
- HALL, R. E.–D. W. JORGENSON: Tax policy and investment behavior. *American Economic Review*, 57 (1967), no. 3, pp. 391–414.
- HASSET, K.–R. G. HUBBARD: Tax policy and business investment. In: A. Auerbach and M. Feldstein (szerk.): *Handbook of Public Economics*, Volume 3, Amsterdam, North Holland, 2002.
- HAUSMAN, J. A.: Labor supply. In: H. Aaron és J. Pechman (szerk.): *How Taxes Effect Economic Activity*, 1981, Washington D.C.
- IMF (2006): Article IV. for Hungary, Selected issues.
- KÁTAY, G.–WOLF Z.: Beruházások, tőke költség és monetáris transzmisszió Magyarországon. *MNB Füzetek* 2004/12.
- OECD (2006): Going for Growth: Overview and Country Priorities. *ECO/CPE/WP1(2006)12*.
- PENCAVEL, J.: Labor supply of men: a survey. In: O. Ashenfelter és R. Layard (szerk.): *Handbook of Labor Economics*, vol 1, Amsterdam, North-Holland, 1986.
- PULA GÁBOR: A tőkeállomány becslése Magyarországon a PIM módszerrel. Módszertani leírás és eredmények. *MNB Füzetek* 2003/7.
- REIFF, Á.: Firm-level adjustment costs and aggregate investment dynamics: estimation on Hungarian data. *MNB Working Papers*, megjelenés alatt, 2006.
- SCHARLE, Á.: Az adó- és a jóléti rendszer hatása a munkakínálatra: amit az effektív marginális adókulcs mutat. In: Hárs Á., Landau E. és Nagy K. (szerk.): *Európai Foglalkoztatási Stratégia: Lehetőségek és korlátok az új tagállamok számára*, KOPINT-DATORG, Budapest, 2005.
- VIDOR, A.: A megtakarításösztönzők hatása: magyarországi tapasztalatok. *PM Kutatási Füzetek*, 2005/15.

5. A magyar konvergenciaprogram a sikeres költségvetési kiigazítások tapasztalatainak tükrében

A magyar gazdaságpolitika 2006 nyarán jelentős költségvetési kiigazítást kezdett el. A következő évek gazdasági folyamatainak egyik legfontosabb kérdése, hogy mennyire lesz a költségvetésihiány-csökkentés sikeres, vagyis sikerül-e tartósan és jelentős mértékben csökkenteni az államháztartás hiányát. Egyértelmű választ persze előzetesen nehéz adni. Különösen így van ez azért, mert a múltban költségvetési kiigazítást végrehajtó országok kiinduló helyzete és a hiánycsökkentést kísérő gazdaságpolitikai lépések nagyon különbözőek. Mégis érdemes megnézni, hogy mi történt más, sikeres kiigazítást végrehajtó országokban, és az idén nyáron meghirdetett magyar kiigazítás sajátosságait összevetni a fiskális helyzetüket sikeresen konszolidáló országok vonásaival.⁴⁶ Természetesen fiskális konszolidációra számtalan országban sor került, azonban jelen elemzésünkben csak a Magyarország esetében relevánsabbnak tekintett európai kiigazítási periódusokat vizsgáltuk.⁴⁷

A sikeresség megítélése természetesen szubjektív. Elemzésünkben, figyelembe véve a kiinduló magyar helyzetet, azt tekintettük sikeres kiigazításnak, ami jelentős, tartós és folyamatos volt, vagyis ahol:

1. A kiigazítási/kiigazodási periódus első négy évében összesen legalább 4 százalékponttal javult mind a ciklikusan igazított, mind az igazítatlan elsődleges egyenleg (nagyság).⁴⁸
2. A kiigazítási/kiigazodási periódus legalább 4 évig tartott (tartósság).
3. A fiskális konszolidáció alatt az egyszeri tényezőktől megtisztított elsődleges egyenlegben csak átmenetileg fordulhatt elő kismértékű visszaesés, és ez nem volt több, mint a GDP mintegy 0,5 százaléka (folyamatosság).

Az elemzésünk alapvetően leíró jellegű, ezért nem célja annak vizsgálata, hogy milyen tényezők által lesz egy fiskális konszolidáció sikeres. Arra törekedtünk, hogy bemutassuk, hogy a sikeres országokban milyen makrogazdasági folya-

matok és költségvetési szerkezeti változások játszódtak le a konszolidációs időszak alatt. Tehát eleve csak a sikeresen kiigazító országokat vizsgáltuk, és azokból az epizódokból igyekeztünk Magyarország számára is értékes tapasztalatokat gyűjteni. Elemzésünkben elsősorban nem oksági viszonyokat próbálunk keresni, hiszen az nem is állapítható meg mindig egyértelműen, hanem csak az egyes makrogazdasági és fiskális változók együttmozgását vizsgáljuk a sikeres kiigazítási periódusok alatt. Az ok-okozati kapcsolatok vizsgálatának hiányában nem adható válasz arra, hogy a kiigazítás milyen mértékben járult hozzá a gazdasági növekedés élénküléséhez, illetve mennyiben a gazdasági növekedés okozta a hiánycsökkenést, vagyis a kiigazodást.

Számos ország esetében a hiánycsökkentés jelentős szerkezeti változásokkal (munkaerő-piaci reformok, piaci liberalizáció, privatizáció stb.) járt együtt. Így a makrogazdasági változók alakulása nem csak a költségvetési intézkedések hatását tükrözi. A szerkezeti reformok részletes tárgyalása azonban meghaladja a jelen elemzés kereteit, így csak annak fontosságára tudunk utalni.

A fenti kritériumok által sikeresnek tekintett országokat három fő dimenzió mentén vizsgáljuk:

1. egyrészt bemutatjuk a konszolidációs periódusok legfontosabb alapjellemzőit, a kiigazítás nagyságát, hosszát és lefutását;
2. másrészt számba vesszük a főbb makrogazdasági mutatókat – növekedés, növekedés szerkezete, infláció, monetáris kondíciók, foglalkoztatottság, külső egyensúly;
3. harmadrészt áttekintjük a költségvetés szerkezetének, bevételi és kiadási oldalának főbb változásait.

A fenti három dimenzió mentén megnézzük, hogy a magyar kiigazítás és az azt körülvevő környezet miben hasonlít és miben tér el a sikeres, vagyis jelentős és tartós kiigazítást végrehajtó országok mutatóitól.⁴⁹

⁴⁶ A fiskális kiigazítások nemzetközi irodalmát jól bemutatja például P. Kiss Gábor–Karádi Péter–Krekó Judit: Az euro bevezetésével járó strukturális politikai kihívások: költségvetési politika, MNB HT 2005/1.

⁴⁷ Az Európán kívüli kiigazításokról jó áttekintést ad például Schadler (ed.) IMF Conditionality: Experience Under Stand-by and Extended Arrangements, IMF, 1995 című tanulmánya. Ebben a tanulmányban a nyolcvanas évek végének és a kilencvenes évek elejének IMF által is támogatott gazdasági konszolidációinak leírása és értékelése található meg. A tanulmány főként fejlődő országok tapasztalatait összegezve megállapítja, hogy a vizsgált országok mintegy felében volt sikeres a konszolidáció fiskális oldala. A vizsgált Európán kívüli sikeresen kiigazító országok, illetve a jelen elemzésben vizsgált országcsoport között hasonló vonások is megfigyelhetők, ilyen például a kiigazítások kiadásiorientált szerkezete.

⁴⁸ Elemzésünkben egyaránt vizsgáljuk a ciklikusan igazított és igazítatlan elsődleges egyenlegek alakulását. A ciklikus igazítás a gazdasági teljesítmény ingadozása hatásának kiszűréséhez szükséges, a kamategyenleg leválasztása pedig jobban mutatja a fiskális politikai intézkedések tényleges hatását, mint a teljes egyenleg. Az elemzésünkben felhasznált adatok elsősorban az Eurostat adatbázisából származnak, ahol nem állt rendelkezésre adat, ott főként az OECD, illetve az IMF adatbázisára támaszkodtunk. Emellett az OECD adatbázisa alapján azonosítottuk az egyedi tételeket, amelyek kiszűrésével kapott idősor jobban mutatja a hosszabb távú gazdaságpolitikai döntések valódi hatását. Néhány epizódnál a konszolidációs szakasz kezdete, illetve hossza eltérő attól függően, hogy az igazított vagy az igazítatlan adatokat vizsgáljuk, azonban ez az értékelést csak kismértékben befolyásolja, a mögöttes folyamatok hasonló képet mutatnak. Nagyobb eltérés csak Luxemburg esetében áll fenn.

⁴⁹ Magyarország esetében azt feltételeztük, hogy a kiigazítás – a legalább négyéves kritérium miatt – 2010-ig tart.

5.1. A sikeres kiigazítást végrehajtó országok

A legtöbb költségvetési kiigazítás Európában a kilencvenes években zajlott le, főként az EMU-csatlakozást megelőzően. A konvergencia szempontjából a Magyarország számára fontos tanulságok is főként ebből az időszakból származnak, azonban néhány ország már a nyolcvanas években hozzáfogott a fiskális konszolidációhoz. A vizsgált országok több szempont szerint is csoportosíthatók: a kilencvenes években a legtöbb ország a monetáris unióhoz való csatlakozást megelőzően ment át fiskális konszolidációra, míg a nyolcvanas évek kiigazításai/kiigazodásai alapvetően a piaci liberalizációhoz kötődnek,

akárcsak Észtország 2000 körüli epizódja. Egy másik csoportosítás szerint egyes országokban a kiigazítás alatt vagy azt megelőzően az 1992–93-as válság is szerepet játszott a konszolidáció megindulásában (válságközelepi epizódok), míg más országokban válságközelepi helyzettől függetlenül is sor került a hiány csökken(t)ésére (válság nélküli epizódok).

A fenti kritériumok alapján összesen 11 fiskális epizódot tudunk azonosítani, mint sikeres költségvetési konszolidációt. Ezek főbb jellemzőit az alábbi táblázat mutatja:

5-1. táblázat

A sikeres kiigazítást végrehajtó országok összefoglaló adatai (a GDP százalékában)

	Ciklikusan igazított elsődleges egyenleg			Elsődleges egyenleg					
	T(0)	T(i)	ΔCAPB	T(0)	T(i)	PB(0)	PB(i)	ΔPB	átlagos ΔPB
1 Hollandia	1995	2000	4,1	1995	2000	0,4	5,8	5,4	1,1
2 Észtország	1999	2003	4,9	1999	2003	-3,4	2,6	6,0	1,53
3 Franciaország	1992	1998	5,1	1993	2001	-2,6	1,5	4,1	0,5
4 Írország	1985	1988	5,3	1986	1990	-1,5	5,1	6,5	1,6
5 Luxemburg	1992	1997	6,0	1996	2000	1,5	6,2	4,7	1,2
6 Finnország	1992	1998	6,7	1993	2000	-3,9	9,4	13,3	1,9
7 Olaszország	1990	1998	7,6	1990	1997	-1,2	5,2	6,4	0,9
8 Nagy-Britannia	1993	1999	7,8	1993	2000	-4,8	4,3	9,1	1,3
9 Belgium	1983	1990	8,8	1983	1990	-4,9	5,1	10,0	1,4
10 Svédország	1992	2000	10,0	1993	2000	-5,2	9,0	14,2	2,0
11 Dánia	1982	1987	10,0	1982	1986	-4,2	10,6	14,8	3,7
Teljes minta									
átlag			6,9			-2,7	5,9	8,6	1,6
minimum			4,1			-5,2	1,5	4,1	0,5
maximum			10,0			1,5	10,6	14,8	3,7
Magyarország (várható)	2006	2010	7,2	2006	2010	-5,5	1,0	6,5	1,6

T(0): a kiigazítás kezdő éve; T(i): a kiigazítás vége; PB: egyedi tételektől megszárt elsődleges egyenleg; CAPB: egyedi tételektől megszárt és ciklikusan igazított elsődleges egyenleg. A Magyarországra vonatkozó adatok 2008-ig az MNB Inflációs jelentésben szereplő előrejelzése alapján készültek. 2009–2010-re a konvergenciaprogram egyelőre intézkedésekkel alá nem támasztott számaikat vettük irányadónak.

5-1. keretes írás: Olaszország

A sikeresen kiigazító országok közül Olaszország ugyan teljesítette a sikeresség kritériumait, azonban a vizsgált makrogazdasági és fiskális

jellemzőit tekintve nagymértékben eltér a többi esettől, ezért elemzésünkben általában külön kezeljük. Miközben a kilencvenes évek elején az ország jelentősen tudta csökkenteni elsődleges egyenlegét, addig a kamategyenleg hét éven keresztül magas, 10-12 százalékos szinten

mozgott, így a teljes hiány is csak kisebb mértékben csökkent, az adósságráta pedig ezalatt több mint 20 százalékponttal 120 százalék fölé emelkedett. Olaszország a kilencvenes évek elejének recesszióját sem kerülte el, a növekedés jelentősen lelassult, sőt visszaesett a konszolidációt megelőző időszakhoz képest. A növekedés lassulásában leginkább a magánfogyasztás visszaesése játszott szerepet. Az infláció a többi esethez képest viszonylag magas, 4-6 százalékos szinten állandósult. A vizsgált országok közül egyedülként Olaszország nem tudta növelni a foglalkoztatottság szintjét a konszolidációs periódus végére.

Ugyancsak eltérés a többi országhoz képest, hogy a költségvetés szerkezetét tekintve, a hiánycsökkentés a bevételek és a kiadások jelentős emelkedése mellett ment végbe, azaz növekedett az állam centralizációs és újraelosztó szerepe. Az állami bérkiadások és a szociális kiadások egyaránt emelkedtek. Olaszországban a vizsgált periódust követően teljesen leállt, sőt megfordult a fiskális konszolidáció folyamata. Az ezredforduló környékén megfigyelt fiskális teljesítmény miatt az olasz kiigazítást a szakirodalom éppen ezért sokszor a sikertelen kiigazítások közé sorolja.

5.2. A sikeres kiigazítások alapjellemezői – nagyság és dinamika

A konszolidációs időszakok hossza átlagosan 5,7 év, terjedelmük 4 és 8 év között helyezkedik el. A sikeres kiigazítások jellemzője az enyhén „orrtól” lefutás. Az általunk vizsgált országok konszolidációs időszakaiban viszonylag egyenletesen oszlanak el a kiigazítás terhei az időszak első és második fele között, azonban némi eltolódás látszik a kiigazítási időszak első fele irányába. A teljes mintán belül a kiigazítási igény 59 százaléka valósult meg a konszolidációs periódus első felében, és csak három országban marad el az 50 százaléktól. Az első „félidő” túlsúlya 6 ország eseté-

ben hangsúlyos, ezeknél a kiigazítás több mint 60 százaléka valósult meg az időszak első felében (5-2. táblázat).⁵⁰

A sikeres hiánycsökkentőknél a kiigazításnak jellemzően 50 százalék alatti része valósult meg az első évben, főként a rövid ideig tartó kiigazítást végrehajtó országok esetében volt gyorsabb a kiigazítás dinamikája az első évben. Az első évet tekintve mindössze két ország (Finnország⁵¹, Franciaország) maradt el jelentősen az időarányosan adódó kiigazítási mértéktől, azonban a 11 elemű mintából 5 ország

5-2. táblázat

A kiigazítások lefutásának jellemzői

	Kiigazítás az első évben (%)	Kiigazítás a periódus felénél (%)	Első évi és időarányos kiigazítás aránya	Félidei és időarányos kiigazítás aránya
1 Hollandia	54	65	2,7	1,3
2 Észtország	52	65	2,1	1,3
3 Franciaország	5	61	0,4	1,2
4 Írország	33	87	1,3	1,7
5 Luxemburg	51	45	2,0	0,9
6 Finnország	1	41	0,1	0,8
7 Olaszország	20	45	1,4	0,9
8 Nagy-Britannia	15	55	1,1	1,1
9 Belgium	40	65	2,8	1,3
10 Svédország	15	66	1,0	1,3
11 Dánia	26	58	1,0	1,2
Teljes minta				
átlag	28	59	1,4	1,2
minimum	1	41	0,1	0,8
maximum	54	87	2,8	1,7
Magyarország (előrejelzés)	60	86	2,4	1,7

Az első két oszlop a teljes kiigazítás százalékában mutatja az egyes időszakokban teljesített kiigazítás arányát. A harmadik és a negyedik oszlop azt mutatja, hogy az egyenletes kiigazítást feltételező fiskális pályához képest mennyivel gyorsabban történt meg a kiigazítás. Amennyiben ez az érték 1-nél nagyobb, akkor az időarányosnál gyorsabban, míg ha 1-nél kisebb, akkor az időarányosnál lassabban történt a konszolidáció.

⁵⁰ A viszonylag egyenletes lefutás egyik lehetséges magyarázata, hogy a sikeres kiigazítók esetében a hiánycsökkentés jelentős része a hatásukat több év alatt kifejtő strukturális átalakításokból és fiskális szabályok érvényesítéséből fakadt. Ezen hipotézis igazolása azonban további részletes vizsgálatokat igényel. Az egyes országoknál tapasztalt kezdeti erőteljesebb hiánycsökkentésben nyilvánvalóan szerepet játszik az is, hogy a kiigazítás kezdetén egy lokális minimumból kiindulva vizsgáljuk a hiány alakulását.

⁵¹ Finnország esetében meg kell jegyeznünk, hogy a kiigazítási periódus ugyan 1993-tól kezdődik, azonban a valódi, lendületesebb hiánycsökkentés csak 1995-től veszi kezdetét. Amennyiben csak 1995-től mérnénk a fiskális politika teljesítményét, akkor az első évi és a teljes kiigazítás aránya a 1 százalékkal szemben 22 százalékkal lenne, ami már kismértékben meghaladná az időarányos mértéket. Finnország példája jól mutatja, hogy a kezdőpont kiválasztása is befolyásolhatja az értékelést. Ez a kiválasztási torzítás természetesen nemcsak ebben a dimenzióban, hanem más változók esetében is fennállhat, a bemutatott eredmények kiválasztásra való érzékenysége további robusztussági ellenőrzéseket igényelne.

is az időarányosat jóval meghaladó kiigazítást hajtott végre az első évben.⁵² Az első év egyenletesnél szignifikánsan nagyobb mértékű kiigazítását követően ugyanakkor a kezdeti magasabb ütem fokozatosan kismértékben átlag feletti szintre lassult (5-2. táblázat).

A 2006–2010-es magyar kiigazítás a tervezett nagyság alapján teljesíti a sikerességi kritériumot és a sikeres kiigazítást végrehajtó országoknál erőteljesebben „orrnehez”. Ha 2009-ig az MNB előrejelzéseit vesszük alapul, 2010-re pedig elfogadjuk a konvergenciaprogramban szereplő tervezett, vagyis intézkedésekkel egyelőre nem alátámasztott egyensúlyjavulást, akkor a 4 éves kiigazítási időszakban a ciklikusan igazított és az egyedi tényezőktől megtisztított elsődleges egyenleg összességében valamivel több mint 7 százalékponttal mérséklődhet

2006-hoz képest. Ez éves átlagban 1,8 százalékpontos egyensúlyjavulásnak felel meg, míg az igazítás nélküli elsődleges egyenleg átlagos javulása 1,6 százalékpont körül alakulhat. Ez a nagyság és az átlagos dinamika szempontjából is lényegében a sikeres országok átlagának felel meg. Magyarországon az egyensúlyjavulás mintegy 60 százaléka az első évben, 85 százaléka pedig a 4 éves kiigazítási időszak első felében valósul meg. Ezek alapján a magyar kiigazítás, amennyiben a tervek szerint valósul meg, jóval gyorsabbnak, a sikeres országoknál erőteljesebben orrneheznek tűnik. Ebben azonban nyilvánvalóan szerepet játszik az is, hogy Magyarországon az adóemelés nagyobb szerepet játszik a kiigazítási periódus elején a hiánycsökkentésben, ami könnyebbé teszi a dinamikusabb kiigazítást, mint a nagyobb időigényű kiadáscsökkenés.

⁵² Négy ország esetében megközelítőleg az időarányos szint közelében alakult az első évi kiigazítás nagysága.

5.3. A sikeresen kiigazító országok makrogazdasági jellemzői

Növekedés⁵³

A GDP növekedési üteme szignifikánsan emelkedett a vizsgált országokban⁵⁴ a kiigazítást megelőző évek átlagához képest, és a magasabb növekedési ütem viszonylag tartósan fenn is tudott maradni. A vizsgált országok közül a túlnyomó többség jelentősen javított a konszolidáció előtti, általában igen szerény növekedést mutató helyzetén (5-1. ábra). Ebben azonban szerepet játszik az is, hogy a viszonyítási pont sok ország esetében éppen az 1992–93-as ERM-válság időszakának alacsony növekedésű időszaka. Vannak olyan országok, amelyekben a kiigazítás elején átmenetileg visszaesett a növekedés (ilyen például Észtország vagy Franciaország), de az országok többségében a gazdasági növekedés üteme egyenletesen emelkedett.

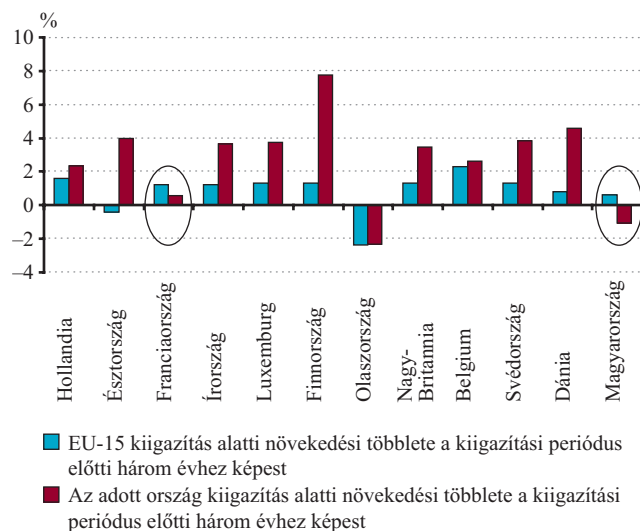
A hiány csökkenését a legtöbb esetben segítette a kedvező külső konjunktúra, az európai növekedési ütem ugyanis emelkedett a kiigazítások előtti időszakokhoz képest. A vizsgált országok azonban az EU-növekedési üteménél is nagyobb mértékben dinamizálódtak, vagyis növekedésük Franciaország kivételével jobban gyorsult (illetve Olaszország esetében némileg kevésbé lassult), mint az EU-15-ök átlaga. A hiánycsökkenés időszakában tehát a sikeres hiánycsökkentők döntő többségénél az EU átlagánál nagyobb mértékben gyorsult a gazdasági növekedés, vagy – Olaszország esetében – kevésbé esett vissza.

Az érdemben 2007-től kezdődő, és a feltételezéseink szerint 2010-ig tartó magyar kiigazítás időszakában a sikeres kiigazítást végrehajtó országok tapasztalatától eltérően nem várható a gazdasági növekedés gyorsulása, sőt a növekedési ütem számottevő lassulására lehet számítani. Az MNB előrejelzése szerint a 2006-os 3,9 százalékos növekedési ütem után elsősorban a reáljövedelmek és a lakossági fogyasztás visszaesése miatt a gazdasági növekedés 2007-ben 2,5, 2008-ban pedig 2,4 százalékra lassul, azt követően pedig fokozatosan visszatérhet a 4 százalék körüli potenciális növekedési ütemhez. A 2007–2008-ashoz hasonló mértékű (–1,5 százalékpont) és tartósságú (2 év) növekedés visszaesés kedvező külső konjunktúra mellett a

sikeresen kiigazító országok egyikében sem fordult elő a kiigazítást követően. A kiigazításhoz kedvező külső környezetet biztosít a 2006–2008-ban várhatóan átlagosan 2 százalékos feletti európai növekedés, a magyar gazdaság európai átlaghoz mért növekedési többlete azonban a 2005-ös 2,5 százalékponttól, 2007–2008-ban a jelenlegi előrejelzés szerint nulla környékére mérséklődik.

5-1. ábra

Az egyes országok, illetve az EU-15 tagállamok átlagos növekedési ütemének változása a kiigazítást megelőző évekhez képest (százalék)⁵⁵

Magyarország esetében 2007–2008-as előrejelzést ábrázolunk.

A növekedés szerkezete

A növekedés sikeresen kiigazító országok esetében tapasztalt gyorsulása mellett érdemes megvizsgálni a növekedés belső szerkezetét is. Ehhez a GDP komponenseinek (magán- és közösségi fogyasztás, beruházások, nettó export) reálnövekedéshez való hozzájárulását vizsgáltuk. A kiigazítást megelőző három évben a sikeresen kiigazító országok esetében felerészben a lakossági fogyasztás, felerészben pedig a nettó export határozta meg a reálnövekedést. A beruházá-

⁵³ Hangsúlyoznunk kell, hogy a növekedés és a fiskális kiigazítás kapcsolatában nem kívánunk semmilyen oksági viszonyt feltételezni, egyszerűen csak a folyamatok együttmozgását vizsgáljuk. A fiskális konszolidáció növekedésre gyakorolt keynesi és nem-keynesi hatásaival jelen elemzés nem foglalkozik. Erről bővebben lásd például: Horváth–Jakab M.–P. Kiss–Párkányi: Fiskális kiigazítások makrohatásai Magyarországon, MNB-tanulmányok, 2005.

⁵⁴ Ebben a tekintetben Olaszország újfent kivételnek számít.

⁵⁵ Ha nem az EU átlagához, hanem csak a nem kiigazító országok átlagához viszonyítanánk, akkor a növekedés gyorsulásában tapasztalt különbség még nagyobb lenne.

sok ebben az időszakban csökkentek, azaz a növekedéshez való hozzájárulásuk negatív volt, amit nagyjából kompenzált a közösségi fogyasztás. A kiigazítást követő két évben (de a konszolidációs időszakok teljes hosszában is) a magánfogyasztás növekedéshez való hozzájárulása arányában a körülbelül 50 százalékos szinten maradt, a fogyasztás hozzájárulásának mértéke ugyanakkor érzékelhetően nőtt. Ezzel szemben a nettó export hozzájárulása gyakorlatilag nullára csökkent,⁵⁶ akárcsak a közösségi fogyasztás hozzájárulása. A nettó export visszaesése az exportnál nagyobb ütemben bővülő import miatt következett be, ami valószínűleg a beruházások megnövekvő importigényével állhat kapcsolatban. A kieső külkereskedelmi többletet a kiigazítást követően a beruházások jelentős emelkedése ellensúlyozta. A közösségi fogyasztás a hozzájárulást tekintve ugyan csökkent, de szintjében közel változatlan maradt.

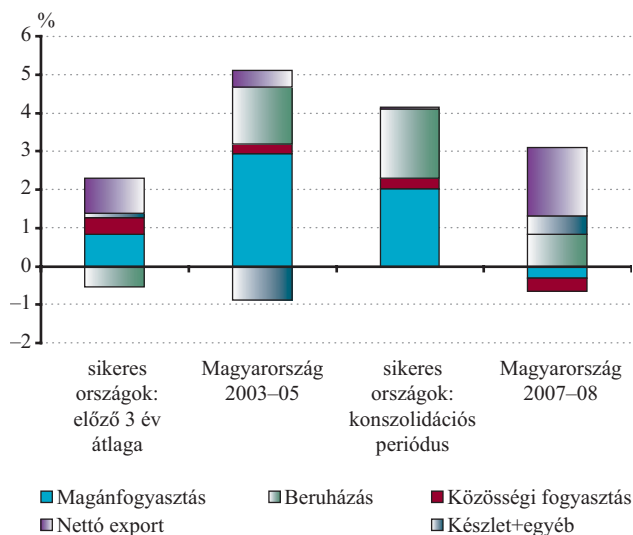
A sikeresen kiigazító országok tapasztalataihoz hasonlóan Magyarországon a kiigazítást megelőző három évben (2003-2005) a növekedés fő hajtóereje ugyancsak a magánfogyasztás volt, azonban a nettó export hozzájárulása sokkal kisebb volt. A nemzetközi tapasztalatokkal ellentétben a magyar beruházások nem estek vissza a konszolidáció előtti években. Ugyancsak a sikeres országokkal ellentétben a kiigazítást követően – a jelenlegi előrejelzés szerint – a növekedéshez a legnagyobb hozzájárulás a nettó exporttól, és kisebb mértékben a beruházásoktól várható, miközben a magán- és a közösségi fogyasztás egyaránt negatívan járul hozzá a reálnövekedéshez. Ez markáns különbség a sikeresen kiigazító országokhoz képest, ahol arányában a háztartási fogyasztás hozzájárulása szinten maradt, sőt szintjében még emelkedett is. A nettó export növekedéshez való hozzájárulásának emelkedése Magyarországon elsősorban az export növekedéséhez köthető, miközben az import várhatóan közel változatlan szinten marad.

A növekedés gyorsulásának összetevőit tekintve, a sikeresen kiigazító országoknál alapvetően a fogyasztás és a beruházások vezérelték a reálnövekedés gyorsulását, amit csak részben kompenzált a közösségi fogyasztás és a nettó export hozzájárulásának visszaesése. Magyarországon a kiigazítást megelőző évekhez képest a jelenlegi előrejelzésünk szerint közel 2 százalékponttal esik vissza a GDP növekedési üteme. Ez főként a magánfogyasztás reáljövedelmek csökkenésével összefüggésben álló jelentős esésének köszönhető, ami a beruházások és kisebb mértékben a közösségi fogyasztás visszaeséssel is párosul, miközben növekedés csak az importnál jobban bővülő export miatt várható.

5-2. ábra

A GDP egyes komponenseinek növekedéshez való hozzájárulása

(százalék)

5-3. táblázat

A GDP komponenseinek szintváltozása a sikeresen kiigazító országokban és Magyarországon⁵⁷

Szintváltozás	Sikeres országok átlaga	Magyarország	Hasonlóság
GDP	↑↑	↓↓	nem
Magánfogyasztás	↑	↓↓↓	nem
Közösségi fogyasztás	–	↓	kismértékben
Beruházás	↑↑	↓	nem
Nettó export	↓	↑	nem
Export	↑	↑	igen
Import	↑↑	–	nem

⁵⁶ A beruházások emelkedése valószínűleg a javuló gazdasági környezet miatt élenkülő külföldi befektetésekkel (FDI), illetve a kamatkonvergencia miatt csökkenő tőkeköltéssel állhat kapcsolatban. Ennek a kérdésnek a tisztázása azonban további vizsgálatokat igényelne.

⁵⁷ Az egyes jelek a szintváltozás abszolút értékének megfelelően jelzik az elmozdulás erősségét. 0–0,5 közötti elmozdulás: – , 0,5–1,5: egy nyíl, 1,5–2,5: két nyíl, 2,5–3,5: három nyíl. Magyarország esetében a GDP növekedés komponensekre való bontását illetően előrefelé csak 2008-ig rendelkezünk számításokkal.

5-4. táblázat

A GDP egyes komponenseinek hozzájárulása a GDP növekedéséhez⁵⁸

	Előző 3 év átlaga					Kiigazítás alatt (kezdeti év után)						
	GDP	1. Magán-fogyasztás	2. Közösségi fogyasztás	3. Bruttó felhalmozás	Ebből: beruházás	4. Nettó export	GDP	1. Magán-fogyasztás	2. Közösségi fogyasztás	3. Bruttó felhalmozás	Ebből: beruházás	4. Nettó export
1 Hollandia	1,7	0,4	0,5	-0,2	-0,3	1,0	4,0	2,2	0,4	1,4	1,4	0,0
2 Észtország	6,6	5,1	-0,2	4,8	4,1	-3,1	8,4	4,8	0,4	6,4	5,7	-3,2
3 Franciaország	1,9	0,8	0,7	0,0	0,0	0,4	2,5	1,3	0,2	0,9	0,9	0,1
4 Luxemburg	8,0	1,8	0,6	0,7	0,7	4,9	7,3	1,9	0,7	2,4	2,4	2,3
5 Finnország	-3,3	-1,5	0,2	-3,4	-3,7	1,5	4,5	1,9	0,4	1,2	1,7	1,06
6 Olaszország	3,6	2,3	0,6	1,1	1,1	-0,5	1,3	0,7	-0,1	0,1	0,1	0,6
7 Nagy-Britannia	-0,1	0,0	0,4	-1,0	-0,9	0,5	3,3	2,3	0,3	1,2	1,1	-0,5
8 Belgium	0,2	0,8	0,3	-2,6	-2,6	1,7	2,8	1,3	0,2	1,4	1,5	-0,2
9 Svédország	-0,4	-0,1	0,7	-1,5	-1,4	0,5	3,4	1,3	0,1	1,0	1,1	1,0
10 Dánia	-0,6	-1,2	0,7	-2,3	-2,3	2,2	3,9	2,3	0,1	2,1	2,1	-0,7
minimum	-3,3	-1,5	-0,2	-3,4	-3,7	-3,1	1,3	0,7	-0,1	0,1	0,1	-3,2
maximum	8,0	5,1	0,7	4,8	4,1	4,9	8,4	4,8	0,7	6,4	5,7	2,3
átlag	1,8	0,8	0,4	-0,4	-0,5	0,9	4,2	2,0	0,3	1,8	1,8	0,1
hozzájárulás		47%	26%	-25%	-31%	52%		49%	7%	43%	43%	1%
Magyarország	4,2	2,9	0,3	0,6	1,5	0,4	2,4	-0,3	-0,3	1,3	0,8	1,8
		69%	6%	14%	35%	11%		-12%	-14%	54%	34%	72%

⁵⁸ A GDP komponensei közül a bruttó felhalmozás alapvetően a beruházásokból, illetve a készlefelhalmozásból és egyéb felhasználásból tevődik össze. A vizsgált országokban az utóbbi tétel általában lényegesen kisebb, a GDP alakulását kevésbé befolyásoló nagyságrendű, azonban Magyarországon ennek a tételnek is jelentős szerepe van a reálnövekedés alakulásában.

Infláció

Az infláció szintje a kiigazítás előtt a legtöbb országban általában alacsony volt és a konszolidációs periódus alatt sem volt számottevő változás megfigyelhető. Néhány országban, jellemzően a nyolcvanas évek dán, ír és belga kiigazításainál, az infláció a kiigazítás előtt elkezdett csökkenni, és ez a folyamat a konszolidációs periódus alatt is folytatódott.⁵⁹ Az infláció a kiigazítási periódus alatt és a legtöbb országban azt követően is alacsony, 4 százalék alatti szinten mozgott.⁶⁰ Ez azt jelenti, hogy a vizsgált kiigazítások során nem került sor a kiadások elinflálására, ami más országokban, például az 1995-ös magyar kiigazítási csomagban jelentős szerepet játszott. Természetesen a kilencvenes évek kiigazításait tekintve nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a konvergenciakritériumok teljesítése nem is igazán engedte volna meg az infláció növekedésével járó kiigazítást.

Magyarországon a viszonyítási csoporttól eltérően átmenetileg az infláció érzékelhető emelkedésére lehet számítani.⁶¹ Az éves infláció a kiigazítást megelőző 2005-ös év 3,6 százalékos szintjéről a jegybank előrejelzése szerint 2007-re 6,9 százalékra emelkedik, és csak 2009-re tér vissza az árstabilitásnak megfelelő 3 százalékos szint környékére. A kiigazítási időszak elején a magyar infláció tehát magasabb lesz, mint a sikeres kiigazítást végrehajtó országok döntő többségéé volt, és az infláció átmeneti felgyorsulása a többi országtól eltérően Magyarországon szerepet ját-

szik a reálkiadások visszafogásában (részletesebben lásd később). Mindemellett hangsúlyoznunk kell, hogy az infláció emelkedése átmeneti és mértékében nem hasonlít például az infláció 1995–1996-os növekedéséhez.

Monetáris kondíciók

Nominális és reáleffektív árfolyam

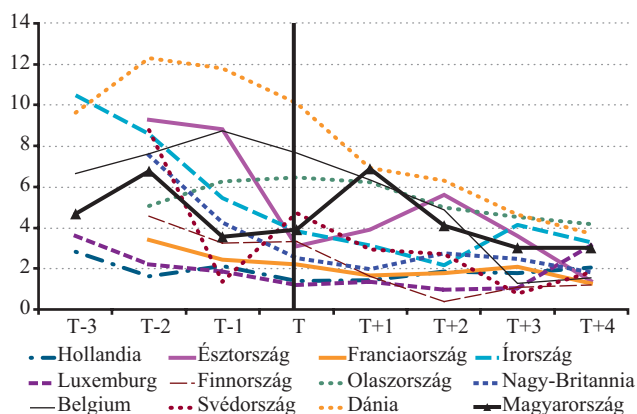
Mivel számos országban árfolyamválságot követően került sor a fiskális kiigazításra, így nem meglepő, hogy a kiigazítást megelőző három évhez képest gyakorlatilag minden országban (a vizsgált 11 epizódból 8-ban) leértékelődött a nominális árfolyam. A legnagyobb mértékű leértékelődésre Olaszország mellett Finnországban és Svédországban került sor. Ugyanakkor a leértékelődő árfolyam Olaszország kivételével nem vezetett az infláció megemelkedéséhez, tehát a reálárfolyamban is reálleértékelődést láthatunk szinte minden vizsgált országban (10 értékelte epizódból 9-ben).⁶²

A vizsgált sikeresen kiigazító országok legtöbbje az ERM európai árfolyamrendszer tagja volt, ezért a befektetői bizalom megingása a középárfolyam megváltoztatását, és ezzel az árfolyam tartós leértékelését tette szükségessé. Magyarországon a forint árfolyama 30%-os sávon belül ingadozhat. Bár a kedvezőtlen makrogazdasági helyzettel összhangban a forint árfolyama 2006 elejétől kezdődően leértékelődött, az árfolyam-ingadozás mértéke nem haladta meg a jelenlegi rendszer által lehetővé tett mértéket. Hosszabb távon az inflációs célok teljesítése korlátozza a nominális árfolyam leértékelődésének mértékét.

5-3. ábra

Az infláció alakulása

(éves százalékos változás)

Hozamalakulás

A monetáris politika által erősebben befolyásolt rövid hozamok és a hosszú hozamok a vizsgált országok mindegyikében egyaránt jelentősen mérséklődtek a konszolidációs periódusban a kiigazítást megelőző évekhez képest. Természetesen a kilencvenes években történt kiigazítások esetében a hozamok mérséklődése a maastrichti hozamkonvergencia-kritérium teljesítéséhez is szükséges volt. A rövid hozamokban átlagosan 5 százalékpontos, míg a hosszú hozamok esetében átlagosan 3,5 százalékpontos csökkenés volt megfigyelhető a konszolidációs periódus alatt. Átmeneti hozamemelkedésre csak néhány országban került sor.

⁵⁹ Ezekben az esetekben nyilvánvalóan a nyolcvanas évek elejének olajárrobbanását követő korrekcióról van szó az infláció tekintetében. Emellett a piaci liberalizációval párhuzamosan zajló dezinfláció is hozzájárult az infláció csökkenéséhez.

⁶⁰ Ebben is kivételt jelent Olaszország, ahol az infláció ennél magasabb, jellemzően 5-6 százalékos tartományban ingadozott.

⁶¹ Meg kell jegyezni, hogy az infláció 2007-es emelkedésében alapvetően a szabályozott árak területén az elmúlt években felhalmozódott feszültségek szándékolt enyhítése játszik szerepet.

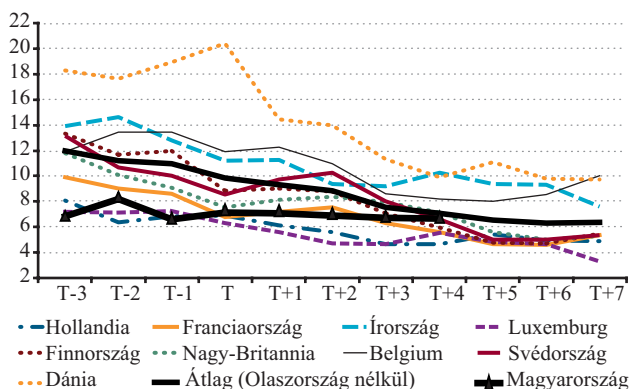
⁶² Fontos megjegyezni, hogy a leértékelődés a sikeresen kiigazító országokban nem járt együtt az infláció felpörgésével.

Az állampapír-piaci hozamok mellett megvizsgáltuk a vállalkozásoknak nyújtott banki hitelek kamatainak alakulását is. Itt az éven belüli és éven túli kamatok esetében ugyancsak jelentős csökkenés volt tapasztalható, ami vélhetően hozzájárult a nemzetgazdasági beruházások jelentős emelkedéséhez.

Magyarországon a hozamok alakulására csak a jelenlegi forward hozamgörbe alapján tudunk következtetni. Ennek alapján a jelenlegi hozamszintről a rövid és a hosszú hozamok csökkenése várható. A csökkenés mértéke a hozamgörbe alapján a rövid hozamok esetében jelentősebb, míg a hosszabb hozamok esetében csak mérsékeltebb lesz (a 2006. december eleji hozamszinthez képest 2010-ig mintegy 1,5, illetve 0,6 százalékpontos csökkenés várható a rövid és a hosszú hozamokban), azonban mindkét esetben számottevően elmarad a sikeresen kiigazító országokban tapasztaltaktól. A kisebb mértékű hozamcsökkenés fő oka, hogy a vizsgált országokban a hozamok szintje átlagosan magasabb volt, mint amilyen szinten a jelenlegi magyar hozamok találhatóak, ezért ezekben az országokban nagyobb tér is nyílt a hozamok jelentősebb csökkenésének. Emellett fontos megemlíteni, hogy a gazdaságpolitikai hitelesség jövőbeli alakulása nagymértékben hozzájárulhat mind a jelenlegi forwardhozamgörbébe foglaltnál kedvezőbb, mind annál kedvezőtlenebb hozamalakulásra is.

5-4. ábra

Hosszú, 10 éves lejáratú hozamok alakulása egyes országokban

Magyarország esetében a 2007–2010-es időszakra a 2006. novemberi forward hozamgörbe alapján várható hozamalakulást ábrázoltuk.

Foglalkoztatás

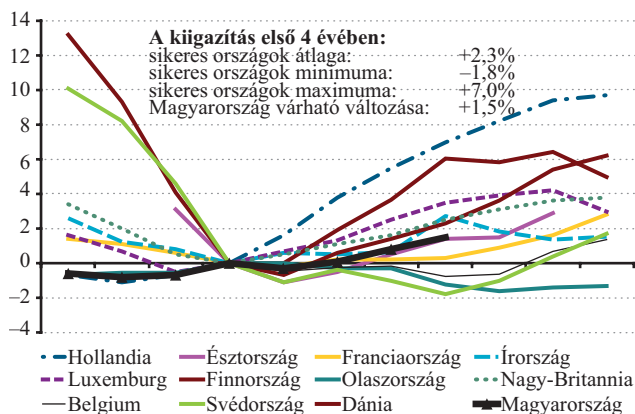
A költségvetési hiány csökkentését a munkapiaci folyamatok is támogathatják, hiszen a foglalkoztatottság növeke-

dése egyfelől több adó- és járulékbévételel, másfelől kevesebb eltartottat, vagyis csökkenő szociális kiadásokat eredményezhet. A sikeres kiigazítást végrehajtó országok között a foglalkoztatottság az országok többségében visszaesett a kiigazítás előtt, majd növekedett a kiigazítás kezdeti évéhez viszonyítva (5-4. ábra). A foglalkoztatottság visszaesése főként Finnországban és Svédországban volt jelentős, azonban a konszolidációs periódus alatt Finnország nagyrészt képes volt visszaállítani a visszaesés előtti szintet, míg Svédország esetében tartósabban alacsony maradt a foglalkoztatottság.⁶³ Egyes országokban – Dánia, Írország, Hollandia, Finnország – az átlagot jelentősen meghaladó mértékben növekedett a foglalkoztatottság a kiigazítási időszakban. A teljes, napjainkig terjedő időszakot vizsgálva egyedül Olaszországban volt megfigyelhető a foglalkoztatottság stagnálása, illetve kismértékű visszaesése. A sikeres kiigazítást végrehajtó országok többségében a kedvező európai foglalkoztatási trendek és a sok esetben azt is meghaladó foglalkoztatásbővülés számottevő mértékben segíthette a költségvetési hiány mérséklésének folyamatát.

5-5. ábra

A foglalkoztatottság szintjének változása a kiigazítási kezdeti évéhez viszonyítva

(százalékban)

Magyarország esetében a foglalkoztatás bővülése vélhetően kismértékben elmarad attól a dinamikától, amit a sikeresen kiigazító országok többségében tapasztalhattunk. Magyarországon a konvergenciaprogram sem számol a foglalkoztatás érzékelhető bővülésével a kiigazítási időszak első felében. 2007–2008-ra a konvergenciaprogram a foglalkoztatás összességében 0,3 százalékos bővülését prognosztizálja, míg az MNB előrejelzése 0,1 százalékos növekedéssel számol. A 2008 utáni időszakra a jegybanknak nincsen előrejelzése, míg a konvergenciaprogram egy

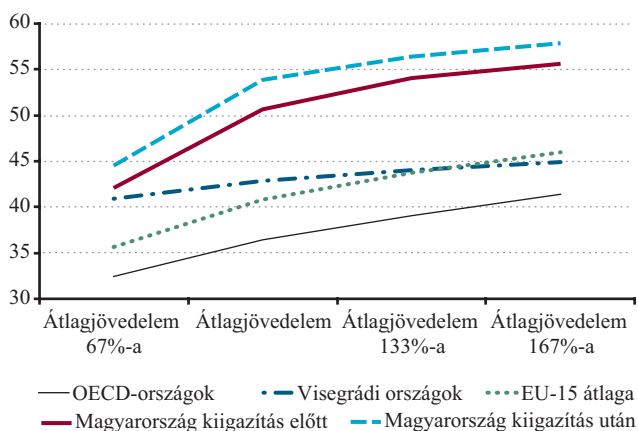
⁶³ Fontos megemlíteni, hogy Svédországban a visszaesés után is az unió Dánia utáni második legmagasabb, 70 százalék feletti foglalkoztatottsági szintjét regisztrálták.

gyorsabb ütemű, két év alatt 1,4 százalékos növekedéssel számol, azonban ezen feltételezett foglalkoztatásbővülés megalapozottsága egyelőre kérdéses. A konvergenciaprogramban foglaltak és az azóta tett kormányzati bejelentések ugyanakkor egyelőre nem teljesen konkretizált formában tartalmazznak olyan intézkedéseket – például a nyugdíjbavonulás időpontjának kitolását célzó lépések – amelyek megalapozhatnak egy gyorsabb foglalkoztatásbővülést. Ezzel együtt Magyarország esetében a foglalkoztatásbővülése nagy valószínűséggel jóval kisebb mértékben fogja támogatni a hiánycsökkentés folyamatát, mint azt a sikeres országok döntő többségében tette.

Magyarországon a 2006 nyarán bejelentett és a konvergenciaprogramban is szereplő konszolidációs intézkedések hatására a nemzetközi összehasonlításban jelenleg is magasnak számító adóék a jelenlegi tervek szerint tovább növekszik a következő években, ami várhatóan nem segíti elő az európai viszonylatban egyik legalacsonyabbnak számító magyar foglalkoztatási ráta emelkedését.

5-6. ábra

Az adóék alakulása egyes országcsoportokban, illetve Magyarországon⁶⁴

Forrás: Világbank. A nemzetközi összehasonlító adatok 2002-ből származnak, míg Magyarország esetében a 2006-os járulékemelések előtti és utáni helyzetet vizsgáljuk.

Külső egyensúly

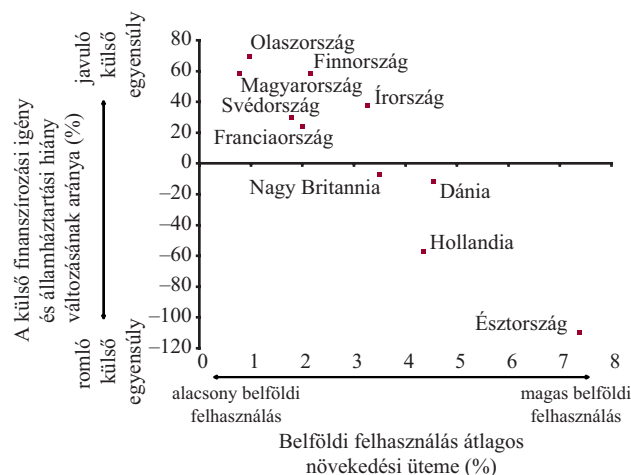
Magyarországon a költségvetési intézkedések hatására a külső egyensúlytalanság jelentős mértékben csökkenhet. Előrejelzésünk szerint a fiskális keresletszűkítés közel kétharmada külső egyensúlyjavulást eredményezhet. A sikeres költségvetési kiigazítást végrehajtó országok nemzetközi tapasztalatait vizsgálva kiderül, hogy az általunk előrejelzett külső finanszírozási igény-csökkenés megha-

ladja a fenti országokban tapasztalt átlagos értéket. A vizsgált 9 országból összesen 5 esetben a költségvetési hiány-csökkentést a külső finanszírozási képesség növekedése kísérte.

A vizsgált országokban a kiigazítás időszakában a külső egyensúlyi folyamatokat a belső konjunktúra alakulása határozta meg. A tapasztalatok így alátámasztják az elmélet által sugalltatott. Amennyiben a költségvetési kiigazítás a belföldi felhasználás lassulása nélkül valósult meg, akkor a kiigazítás során az államháztartás egyenlegjavulásának csak kisebb része jelent meg a külső egyensúlyi helyzetben, sőt az esetek jelentős részében a folyamatot a külső finanszírozási igény növekedése kísérte. Ha azonban a kiigazítás a belföldi felhasználás lassabb bővülésével párosulva valósult meg, akkor a fogyasztás és a beruházás importszükségletén keresztül a külső forrásokra való ráutaltság is markánsan csökkent. A növekedési áldozat és a külső egyensúly javulása között tehát egyértelmű trade-off van.

5-7. ábra

Nettó finanszírozási képesség és a belföldi felhasználás alakulása a kiigazítási periódusban

* A számítások során az Inflációs jelentésben a 2006–2008-as időszakra megadott előrejelzéseket vettük alapul.

A sikeres kiigazítást megvalósító országok körében ez a trade-off kimutatható. Az 5-7. ábrán a kiigazítási periódusban átlagosan jellemző belső felhasználásnövekedés függvényében ábrázoltuk, hogy a kiigazítás hány százaléka jelent meg a külső egyensúly javulásában. A vizsgált országok egy részében a fiskális konszolidáció éveiben a külső finanszírozási igény még növekedett is, ám ezen országok körében is megfigyelhető a belső felhasználás növekedési üte-

⁶⁴ A munkát terhelő adókról és a foglalkoztatottságról bővebb elemzés található például a Világbank tanulmányában: Special Topic: Labor Taxes And Employment In The EU8, World Bank Quarterly Economic Report, April 2005.

mével való negatív kapcsolat. Érdemes hangsúlyozni, hogy a vizsgált országok esetében a belföldi felhasználás, illetve külső egyensúly alakulása nem függött a külső/belső egyensúlytalanság kiinduló szintjétől. Az elemzett országok közül kettőt, Dániát és Észtországot jellemezte a kiigazítást megelőzően ikerdeficit. Mindkét ország esetében a külső finanszírozási igény a kiigazítás időszakában emelkedett.

A fenti összefüggés alapján az MNB által a magyarországi kiigazítási periódusra előrejelzett növekedési és külső egyensúlyi mutatók konzisztensek a mintában megfigyelhető tendenciával. A fiskális konszolidáció nagyfokú külső egyensúlyjavító hatását tehát a belföldi felhasználás nemzetközi összehasonlításban igen jelentős visszaesése indokolhatja.

5.4. A költségvetés szerkezete⁶⁵

Kiadás versus bevétel⁶⁶

GDP-arányos számokat elemezve a sikeresen kiigazító országokban a kiadások csökkenése dominálta a fiskális konszolidációt. A GDP-arányos kiadások a sikeres kiigazítást végrehajtó országok mindegyikében számottevően csökkentek. A legkisebb csökkenés 2,8 százalékpontos, az átlagos 8,4, a legnagyobb pedig 16,4 százalékpontos volt. Az összes országot – Olaszország kivételével – tekintve a kiadáscsökkenés a teljes hiánycsökkenés 92 százalékát tette ki. Egyes országokban – Írország, Hollandia, Finnország, Belgium – a bevételek még csökken-

tek is, vagyis a kiadások GDP-arányosan a hiánycsökkentést meghaladó mértékben csökkentek. A sikeres országok közül – Olaszországon kívül – egyedül Nagy-Britanniában és Dániában növekedett számottevően a bevételek aránya, ezekben az országokban a teljes kiigazítás harmada, illetve fele valósult meg a bevételi oldalon, szemben a többi ország szinte teljes kiadási oldali konszolidációjával. A költségvetés szerkezetének szempontjából is kivételnek számít Olaszország, amely esetében a hiánycsökkenés a bevételi oldal mintegy 15, míg a kiadási oldal közel 9 százalékpontos emelkedése mellett ment végbe.

5-5. táblázat

Az államháztartási bevételek és kiadások alakulása a kiigazítási időszakban
(a GDP százalékában)

	Centralizáció (bevételek)			Újraelosztás (kiadások)			Kiadás aránya a teljes kiigazításban*
	Kezdeti bevételi szint	Záró bevételi szint	Változás	Kezdeti kiadási szint	Záró kiadási szint	Változás	
1 Hollandia	46,8	45,7	-1,1	51,3	43,6	-7,7	117
2 Észtország	39,1	39,1	0,0	42,8	36,7	-6,1	100
3 Franciaország	48,5	50,0	1,5	54,4	51,6	-2,8	65
4 Írország	42,9	40,5	-2,4	53,5	43,1	-10,5	130
5 Luxemburg	42,3	44,1	1,8	41,2	38,2	-3,0	62
6 Finnország	56,4	55,2	-1,2	64,7	48,3	-16,4	108
7 Olaszország	32,6	47,4	14,8	41,6	50,1	8,5	-135
8 Nagy-Britannia	38,1	41,3	3,2	46,1	39,8	-6,3	66
9 Belgium	49,0	46,8	-2,2	63,8	53,7	-10,1	128
10 Svédország	61,1	61,8	0,7	72,4	56,8	-15,6	96
11 Dánia	48,5	54,9	6,5	58,3	52,6	-5,6	47
Teljes minta							
átlag (Olaszország nélkül)	47,3	47,9	0,7	54,9	46,4	-8,4	92
minimum (Olaszország nélkül)	38,1	39,1	-2,4	41,2	36,7	-16,4	47
maximum (Olaszország nélkül)	61,1	61,8	6,5	72,4	56,8	-2,8	130
Magyarország	41,9	42,8	0,9	52,0	45,5	-6,5	88

* A 100-nál nagyobb arányszám azt jelenti, hogy a kiigazítás közben a GDP-arányos bevételek csökkentek. Magyarországon a kiindulópont 2006, a záró időpont 2010.

⁶⁵ Az átlagostól gyakorlatilag minden mutatóban eltérő Olaszországot nem vettük figyelembe a csoportátlagok képzésekor. Ennek oka elsősorban a minta többi elemétől tendenciájában is eltérő folyamatok (lásd 5-1. keretes írás).

⁶⁶ Itt mindenképpen utalnunk kell a rendelkezésre álló adatok megbízhatóságára, illetve egységességére. Annak ellenére, hogy a felhasznált adatokat igyekeztünk egységes adatbázisból összegyűjteni, előfordulhatnak inkonzisztenciák.

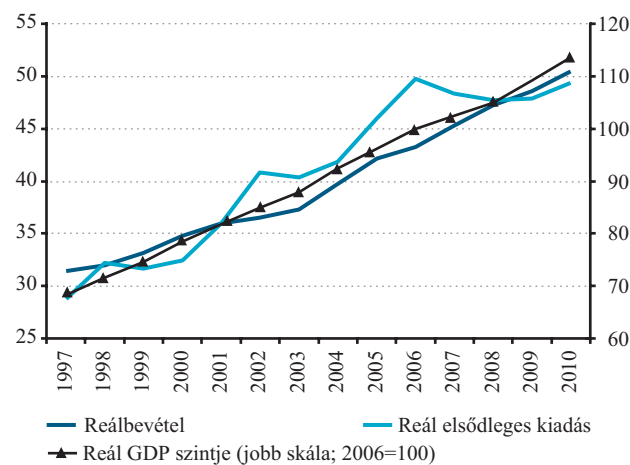
A GDP-arányos számokat vizsgálva a 2006–2010-es magyar kiigazítás esetében is a kiadáscsökkentés a meghatározóbb, arányában hasonló mértékben, mint a vizsgált országok többségében. Ha figyelembe vesszük, hogy a magyar kiadáscsökkentésben mintegy 0,7 százalékpontos szerepet játszik a 2006-os egyedi kiadási tételek kiesése, akkor a kiadások 4 év alatt 5,8 százalékponttal csökkennek. Így a tervezett kiadáscsökkenés a 4 év alatt bekövetkező hiánycsökkenés közel 90 százalékát teszi ki. Összességében az mondható el, hogy a 2009-re várt enyhén 3 százalék feletti államháztartási hiány a 2000-es 3 százalékos hiányhoz viszonyítva kismértékben alacsonyabb kiadási és bevételi szintek, azaz kisebb állami jövedelemcentralizációs és újraelosztási arányok mellett alakul ki.

A sikeres kiigazítást végrehajtó országok többségének úgy sikerült csökkentenie a hiányt, hogy kiadásait a kiigazítási időszakban reálértelemben közel szinten tartotta, miközben a reálértelemben vett bevételek a gazdasági növekedésnek nagyjából megfelelő mértékben bővültek. Írország és Belgium '80-as évek végi és Svédország '90-es évekbeli kiigazításától eltekintve nem került sor a kiadások reálértelemben vett csökkenésére. Ahol a gazdaság növekedési üteme nagyon dinamikus volt, ott a reálkiadások mérsékeltebb növekedése mellett is megvalósulhatott egy jelentős hiánycsökkentés, mivel a reálbevételek igen gyorsan nőttek.

Magyarországon a reálértelemben vett elsődleges kiadások szintje 2001 óta meghaladja a reálértelemben vett bevételek szintjét és a konvergenciaprogram alapján ebben

5-8. ábra

Az elsődleges reálkiadások, a reálbevételek és a reálnövekedés szintjének alakulása Magyarországon

2008-ig nem lesz változás. 2007–2008-ban az elsődleges reálkiadások mintegy 4 százalékkal csökkennek, miközben a reálbevételek a két év alatt mintegy 5 százalékos gazdasági növekedéssel közel azonos ütemben bővülnek. A 2007–2010 közötti 4 éves időszak egészét tekintve lényegében közel szinten maradó reálkiadásokról és a GDP-nek megfelelő ütemben bővülő reálbevételekről lehet beszélni. Mindez visszatükrözi azt a hiánycsökkentés dinamikájánál tett megállapításunkat, hogy az első két év hiánycsökkentése igen feszített, hiszen a reálkiadások érzékelhető csökkentését és a hiánycsökkentés döntő részét kell ebben az időszakban végrehajtani.

5-2. keretes írás: Fiskális szabályok⁶⁷

A sikeresen kiigazító országok közül gyakorlatilag mindegyikben léteznek fiskális szabályok. Ezekben az országokban a fiskális szabályok bevezetése és alkalmazása szintén szerepet játszhatott a reálkiadások szinten tartásában. A fiskális szabályok elsősorban a költségvetés kiadási oldalához vagy egyenlegéhez kötődnek, rendszerint limitálva, vagy valamilyen előre meghatározott egyszerű szabályhoz kötve egyes

kiadási tételek alakulását. A szabályok több országban kiegészültek olyan „tartálékokkal”, amelyek arra irányultak, hogy amennyiben a kiadások a tervezettet meghaladó mértékűek lennének, milyen pótlólagos intézkedésekkel lehet az előzetes célt tartani. A kiadások mellett sokszor a teljes egyenlegre vagy az adósságra is megfogalmaznak szabályokat, és változatos a szabályok érvényességi köre is (teljes államháztartástól egészen a helyi önkormányzatokig).

⁶⁷ A témáról bővebben lásd például: Public Finances in EMU, Part III. 2006, European Commission; http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2006/ee306_en.pdf.

5-6. táblázat

Néhány fiskális szabályt alkalmazó ország

	Egyenleg-szabály (nominális vagy GDP arányában)	Kiadások reálnövekedési üteme vagy plafon	Adósság-szabály
1	Belgium	Belgium	Észtország
2	Dánia	Dánia	Finnország
3	Észtország	Finnország	Luxemburg
4	Finnország	Franciaország	Nagy-Britannia
5	Franciaország	Hollandia	
6	Írország		
7	Olaszország		
8	Luxemburg		
9	Svédország		
10	Nagy-Britannia		

A kiadási oldal

Az állam nominális **bérkiadásai** szinte minden országban csökkenést mutattak a kiigazítás alatt.⁶⁸ A bérkiadások átlagosan a GDP 1,6 százalékpontjával mérséklődtek, a egyes kiigazító országoknál (ilyen például Finnország, Svédország, Belgium vagy Dánia) több mint 2 százalékponttal csökkent a GDP-arányos bérkiadások nagysága.

A sikeres országok többségében (a 10 elérhető adattal rendelkező epizodból 9-ben) a **szociális kiadások**⁶⁹ terén is jelentős csökkenés volt megfigyelhető a konszolidáció fo-

lyamán. A sikeres országokban az első 3 évben átlagosan 1,5 százalékponttal csökkentek a szociális kiadások, egyes országokban a 2 százalékpontot is elérte vagy meghaladta a visszaesés (például Hollandia, Finnország, Svédország). Több országban a konszolidációs időszak összességében igen jelentős volt a szociális kiadások visszaesése a konszolidációs időszak kezdő évéhez képest: Finnországban több mint 7, Svédországban 5, Hollandiában mintegy 4, míg Nagy-Britanniában és Belgiumban 3 százalékpontos csökkenés történt. Olaszország esetében a szociális kiadások is nagymértékben emelkedtek, a teljes periódus alatt mintegy 5 százalékponttal.

5-7. táblázat

Néhány kiadási tétel alakulása a konszolidációs periódusban

(GDP százalékában)

	Minimum	Átlag	Maximum	Magyarország (2006–2010)
Bérkiadások	-0,1	-1,8	-3,5	-2,0
Szociális jellegű kiadások	-1,0	-3,1	-7,5	-0,9
Nyugdíjkiadások	0,0	-1,5	-3,1	-0,1
Kamatkiadások	-0,1	-0,9	-2,2	-0,1
Állami beruházás	0,2	-0,5	-1,1	-1,9

Magyarország esetében a szociális kiadások között a pénzbeni juttatások mellett a gázártámogatás összege is szerepel. Az állami beruházás változása 2009-ig terjedő időszakra értendő.

⁶⁸ Egyedül csak Franciaország és Luxemburg esetében nem volt 1 százalékpontnál nagyobb csökkenés az állami bérkiadások terén.

⁶⁹ Pénzbeni szociális transzferek.

A nyugdíjkiadások a vizsgált országok többségében (7 elérhető epizódból 6 esetén) kisebb-nagyobb mértékben ugyancsak csökkentek a konszolidációs periódus alatt. A sikeresen kiigazító országokban a kiigazítás első négy évében átlagosan 0,9 százalékponttal csökkentek a nyugdíjkiadások. A legnagyobb mértékű csökkenésre az igen magas kezdeti aránnyal rendelkező Finnországban, Svédországban és Luxemburgban került sor.

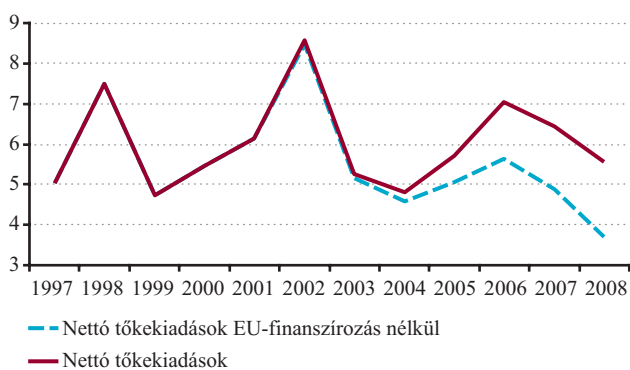
A kamatkiadások a fiskális kiigazítások következtében csökkenő adósságrátával párhuzamosan ugyancsak mérséklődtek a konszolidációs időszak alatt. A vizsgált országokban a GDP-arányos kamategyenleg a 3-6 százalékos tartományban helyezkedett el a kiigazítási időszak elején, majd az időszak végére a 2-3 százalékos sávba mérséklődött.⁷⁰ A legnagyobb csökkenés főként Hollandiában és a skandináv országokban volt megfigyelhető. A sikeres kiigazítást végrehajtó országokban a kamategyenleg a konszolidációs periódust követően tovább mérséklődött és 2005 végére az 1,6-2,6 százalékos sávba süllyedt. Olaszország ebben a mutatóban is kilóg a mintából, ugyanis az 1990-es 10 százalék feletti kamategyenlege az adósságrátával párhuzamosan folyamatosan növekedett és 1993-ban megközelítette a 13 százalékot, majd csak ezt követően kezdett csökkenni.

Az állami beruházási kiadások az összes országban visszaestek vagy stagnáltak a konszolidációs periódusban. Az országok szinte mindegyikében emelkedett a GDP-arányos nemzetgazdasági beruházások nagysága, ez azonban ellentétes folyamatok eredményeként adódott: a magánszektor minden ország esetében növelte beruházásait, miközben az állami beruházások visszaestek. Az álla-

5-9. ábra

A nettó tőkekiadások várható alakulása 2008-ig EU-transzferekkel és anélkül Magyarországon

(GDP százalékában)

⁷⁰ Eltekintve természetesen a nagyon alacsony adóssággal rendelkező Észtországtól és Luxemburgtól, ahol a kamategyenleg a GDP 0,2-0,4 százalékára tehető.

⁷¹ A rendelkezésre álló adatok alapján csak az 1995 utáni időszakot tudjuk elemezni, azt megelőzően nem elérhetőek adatok.

mi beruházások leginkább Svédországban, Luxemburgban és Nagy-Britanniában mérséklődtek.

Magyarország esetében az egyedi tételek nélküli kiadások 4 év alatt összességében 5,8 százalékpontos csökkentésének döntő része az állami bérkiadásokhoz és a beruházási kiadásokhoz kapcsolódik. Az állami bérek befagyasztása és a mintegy 20 ezer fős létszámcsökkentés együttes eredményeképpen a bérkiadások Magyarországon lényegében a sikeres kiigazítást végrehajtó országok átlagának megfelelő mértékben, vagyis a GDP 2 százalékaival csökkenhetnek. Ennek a kiadáscsökkenésnek mintegy háromnegyede a bérek befagyasztásából fakad és csak egynegyede származik az állami létszámcsökkenéséből. A beruházási kiadások csökkenése is jellemző volt ugyan a sikeresen kiigazító országokra, a magyarországi csökkenés azonban hozzájuk képest jelentősebb. Ennek azonban főként az az oka, hogy az EU-támogatások növekedése lehetővé teszi a 2006-2010-es időszakban az állami beruházási kiadások visszafogását anélkül, hogy a beruházások szintje lényegesen csökkenne. A kiadások szerkezetében lényeges eltérés a sikeres kiigazítást végrehajtó országokhoz képest az, hogy Magyarországon a szociális kiadások GDP-arányos szintje a jelenlegi tervek szerint nem mérséklődik olyan ütemben, mint ahogy az a sikeres országokban megfigyelhető volt. A jelenlegi konvergenciaprogram alapján végzett számításaink szerint a GDP-arányos nyugdíjkiadásokban nem várható csökkenés 2010-ig.

A bevételi oldal

A legtöbb sikeresen kiigazító országnál nem fedezhető fel egyértelmű tendencia a GDP-arányos bevételek tekintetében. Az országok többségében a bevételek konszolidációs periódus alatti változása nem volt jelentős egyik irányban sem. Olaszország mellett Dánia és Nagy-Britannia esetében volt jellemző a bevételi oldal markáns növekedése. Olaszország ebben a tekintetben is kivételnek számít, ugyanis a nagymértékű kiadásnövekedés mellett a bevételek közel 15 százalékponttal növekedtek a vizsgált periódusban. A sikeresen kiigazító országokban a GDP-arányos adóbevételek szerkezetében kismértékű átrendeződés zajlott le a konszolidációs periódus alatt.⁷¹ A teljes adóbevételeket tekintve csak kismértékű emelkedés volt. Miközben a munkát terhelő adófajtákból származó bevételek némileg visszaestek a GDP arányában, addig a tőkét terhelő adóbevételek emelkedtek. A fogyasztást terhelő adók megközelítőleg szinten maradtak.

5-8. táblázat

Az egyes adófajtákból származó bevételek változása a konszolidációs periódusban

(a GDP százalékában)

			Egyes adófajták változása a GDP arányában			Adóbevételek teljes változása
			Fogyasztás	Munka	Tőke	
Hollandia	1995	2000	0,7	-0,9	1,1	0,9
Észtország	1999	2003	1,0	-2,0	-0,5	-1,5
Franciaország*	1995	2001	-0,8	0,1	1,9	1,2
Luxemburg	1996	2000	-0,1	-1,9	-0,2	-2,2
Finnország*	1995	2000	0,4	-1,6	4,4	3,2
Nagy-Britannia*	1995	2000	-0,2	0,3	1,9	2,0
Svédország*	1995	2000	-0,9	1,6	3,5	4,2
Teljes minta						
minimum			-0,9	-2,0	-0,5	-2,2
maximum			1,0	1,6	4,4	4,2
átlag			0,0	-0,6	1,7	1,1
Magyarország	2006	2008	-0,7	0,4	0,9	0,5

* Ezekre az országokra csak 1995-től áll rendelkezésre adat, bár az egyes epizódok 1993-ban kezdődnek, de a munkát terhelő adókat részenként megvizsgálva az adatok robusztusnak tekinthetők. Ezenkívül főként Finnországban és Svédországban 2000-ben kiugróan magas volt a tőkét terhelő adóbevételek nagysága, ami jelentősen torzíthatja az adatokat.

A fenti hét országból csak Svédországban került sor a munkát terhelő adóbevételek számottevő növekedésére, az országok zömében nem emelkedett vagy jellemzően csökkent ez a fajta adóbevétel. Azokban az országokban, ahol a munkát terhelő adóbevételek jelentősebben csökkentek – Hollandia, Finnország, Luxemburg –, ott ez a foglalkoztatottság növekedésével is együtt járt, miközben Svédországban a foglalkoztatottság csak az átlagostól elmaradó mértékben tudott növekedni.

Magyarország esetében – a jelenlegi tervek szerint – a munkát terhelő adók várhatóan kismértékben növekedni fognak a kiigazítási időszak alatt, akárcsak a tőkét terhelő adóbevételek, miközben a fogyasztáshoz kapcsolódó bevételek az adókulcs emelkedése ellenére, de a fogyasztás visszaesésével összhangban csökkennek.⁷²

⁷² Amennyiben az adóbevételek esetében is elvégezzük a ciklikus igazítást, némileg eltérő kép rajzolódik ki. Ekkor a vizsgált sikeres országokban az adóbevételek markánsabb emelkedése volt megfigyelhető, aminek fele a tőkét terhelő, míg 25–25 százalék a munkát és a fogyasztást terhelő adóbevételek emelkedéséhez köthető. Ezzel szemben Magyarországon az adóbevételek kismértékű emelkedése főként a tőkét terhelő bevételek növekedéséhez köthető, miközben a munka adóterhelése várhatóan közel változatlan szinten marad.

Összegzés

A 2006-ban elindított magyar költségvetési kiigazítás a konvergenciaprogram szerinti teljes megvalósítás esetén számottevő mértékben, a GDP több mint 7 százalékkal csökkenti a ciklikusan igazított elsődleges hiányt. A kiigazítás tervezett nagysága lényegében megfelel a korábban sikeres kiigazítást végrehajtó országok átlagának. A hiánycsökkentés dinamikája a sikeres országokhoz hasonlóan orrnehéz, Magyarországon azonban az első évre a hiánycsökkenés lényegesen nagyobb része esik, mint a sikeres kiigazítók esetében történt.⁷³ A Magyarországhoz hasonlóan magas, 10 százalék körüli vagy a fölötti induló hiányszinttel rendelkező országok esetében sem esett a hiánycsökkentésnek mintegy 60 százaléka az első évre, ami jelzi, hogy a kiigazítás dinamikája csak részben azonos a sikeres országokéval.

A GDP-arányos számokat tekintve a 2006–2010-es magyar kiigazítás a sikeres kiigazítók átlagánál némileg kisebb mértékben, de szintén elsősorban a kiadások csökkenésén alapul. Ebben szerepet játszik az infláció felpörgése is, vagyis a nominális kiadások a magasabb inflációval jellemezhető első évben gyorsabban nőnek, mint a sikeres kiigazítást végrehajtó országokban. Négy év összességében a sikeres kiigazítókhoz hasonlóan a reálkiadások közel szinten maradása és a reálbevételek GDP-nek megfelelő mértékben történő emelkedése mellett valósul meg a hiány csökkenése. Az első két év azonban feszített, hiszen 2008-ig a reálkiadások mintegy 4 százalékos csökkentését kell megvalósítani, amire a sikeres kiigazítások esetében kevés példa található.

A magyar hiánycsökkentést övező nemzetközi környezet alapvetően kedvező, az európai növekedés a következő években várhatóan kismértékben magasabb lesz, mint az elmúlt években volt, és a sikeres országok kiigazítási időszakainak többségéhez hasonlóan támogatja a kiigazítási folyamatot. A magyar növekedési ütem jelenlegi előrejelzésünk alapján valószínűsíthető 2007–2008-as számottevő visszaesése ugyanakkor markáns eltérést jelent a sikeres kiigazítást végrehajtó országoktól, ahol Franciaország kivételével mindenütt emelkedett az európai átlaghoz viszonyított növekedési többlet. Mindez azt jelenti, hogy a gazdasági növekedésből származó bevételi többlet kevésbé segíti a hiánycsökkentést, mint az a sikeres kiigazítások esetében történt, emellett a vizsgált országokban a fogyasztás is növekedett a kiigazítás alatt, ami Magyarorszá-

gon a jelenlegi előrejelzésünk alapján a periódus elején nem várható. A növekedés szerkezetét vizsgálva Magyarországon várhatóan a fogyasztás és a beruházások egyaránt visszaesnek, miközben a sikeresen kiigazító országok tapasztalatai ezzel ellentétes képet rajzolnak ki.

A sikeres országoktól várhatóan eltérő növekedési pályát több tényező is magyarázza:

1. A külső egyensúly javítása is cél lehet.

Magyarország esetében a kiigazítást megelőzően az államháztartási hiány mellett a folyó fizetési mérleg hiánya is magas volt. A hiánycsökkentés külső egyensúlyra és növekedésre gyakorolt hatása nem független egymástól: minél nagyobb mértékben javul a külső egyensúly, annál nagyobb a gazdaság növekedési ütemének visszaesése. Ezért, ha a gazdaságpolitika a folyó fizetésimérleg-hiány csökkentését is célul tűzi ki, akkor annak szükségszerű velejárója a lassabb gazdasági növekedés.

2. Keveset hoz a hozamesés és a leértékelődés

Magyarország esetében a hozamszint csökkenése és a hazai valuta leértékelődése sem tudja olyan mértékben támogatni a növekedést, mint amilyen mértékben a sikeres országokban tette. Ennek oka jórészt az, hogy – részben a szabályozott áras termékek áraiban korábban felhalmozott feszültség miatt – a magyar kiigazítás a vizsgált országoktól eltérően az infláció átmeneti megugrásával jár. Az infláció megugrása tehát szerepet játszik abban, hogy a forint nem inflatörikus leértékelődése várhatóan nem tudja a növekedést támogatni. Továbbá a jelenlegi hozamgörbe alapján csak igen mérsékelt hozamcsökkenés várható a kiigazítás előtti helyzethez képest, miközben a sikeres kiigazítók esetében a hozamok a magyarországinál jóval magasabb szintről jelentősen csökkentek, ami hozzájárulhatott a beruházások és a fogyasztás élénküléséhez.

3. A foglalkoztatás bővülése kevésbé támogatja a növekedést és a hiánycsökkentést

Magyarországon a jelenlegi, nemzetközi összehasonlításban alacsonynak tekinthető szintről az eddigi információk alapján kisebb foglalkoztatás bővülés várható, mint amekkorára a sikeres kiigazítók döntő többségében történt. Ma-

⁷³ Ebben szerepet játszik a már említett adóemelésből származó kezdeti gyorsabb dinamika.

gyarországon a jelenlegi tervek alapján a munkát terhelő adóék a nemzetközi összevetésben magas színről tovább emelkedik, míg a sikeres kiigazítók körében a növekvő foglalkoztatottság ellenére GDP-arányosan többnyire csökkentek a munkát terhelő adóbevételek. Ez is szerepet játszik abban, hogy a foglalkoztatás bővülése valószínűleg kevésbé járul hozzá a növekedéshez és a hiánycsökkentéshez, mint a sikeres kiigazítást végrehajtó országok többségében.

4. Eltérések a kiadási oldal szerkezetében

A kiadások szerkezetét tekintve hasonlóság az állami bérkiadások számottevő mérséklődése, az állami beruházási kiadások csökkenése azonban az EU-finanszírozás növekvő szerepe mellett Magyarország esetében jelentősebb, mint a sikeres kiigazítók esetében volt. A kiadások szerkezetében a legmarkánsabb eltérés, hogy a szociális kiadások, illetve a nyugdíjkiadások Magyarország esetében érdemben nem csökkennek, miközben a sikeresen kiigazító országok többségében számottevő mérséklődésre került sor. A szociális kiadások (például munkanélküli-ellátás, szociális transferek, táppénz) csökkentése nemcsak közvetlenül a költségvetés kiadásainak mérséklésével járulhat hozzá a hiánycsökkentéshez, de közvetve a munkába állást segítő ösztönzők átalakításával a foglalkoztatási folyamatokra is kedvező hatást gyakorolhat. Ez utóbbi pedig pozitív hatással lehet a gazdasági növekedésre is.

Összességében számos hasonlóság és számos eltérés mutatkozik, ha a tervezett magyar kiigazítást összevetjük a korábbi sikeres kiigazításokkal. Az általános képet tekintve több a hasonlóság, azonban minél részletesebben vizsgáljuk a folyamatokat, annál több eltérést tapasztalhatunk. A kiigazítás tervezett nagysága, a GDP-arányos számokban mutatkozó kiadásoldali túlsúly fontos hasonlóság, csakúgy mint az európai konjunktúra, ami kedvező környezetet teremt a hiány csökkentéséhez. A kiadások és a bevételek szerkezetében ugyanakkor vannak fontos különbözőségek. Ezen szerkezeti különbségektől nem független a talán legfontosabb eltérés: a gazdasági növekedés élénküléséből és a foglalkoztatás bővüléséből Magyarország esetében nem várható a gazdaság olyan mértékű élénkülése, ami a sikeresen kiigazító országok többségében megfigyelhető volt. Mindez megnehezítheti a hiánycsökkentési folyamat megvalósítását, különösen a kiigazítási időszak első felében, amikor a hiánycsökkentés 85 százalékának kellene megvalósulnia. Bár elemzésünk erre nem terjedt ki, a fenn tartható fiskális pálya alakításában feltehetően fontos szerepet játszanak a strukturális reformok, amelyeknek Magyarország esetében egyelőre csak a körvonalai látszanak. Emellett – a nemzetközi tapasztalatok alapján – Magyarországon is hasznos lehet fiskális szabályok bevezetése, amelyek – a transzparencia megerősítésével kiegészítve – a fiskális fegyelem megtartásában is segíthetnének.

5-9. táblázat

Dimenzió	Sikeres kiigazítók (átlag)	Magyarország 2006–2010	Hasonlóság
KIIGAZÍTÁS NAGYSÁGA ÉS LEFUTÁSA			
Kiigazítás nagysága (CAPB a GDP százalékában)	Átlagos nagyság: 6,9% Egy évre jutó kiigazítás: 1,2%	Teljes kiigazítás: 7,2% (egyedi tételek nélkül) Egy évre jutó kiigazítás: 1,8	Igen
Kiigazítás lefutása	Enyhén orrnehéz Első év: 28% Első fele: 59%	Erőteljesen orrnehéz Első év: 60% Első fele: 86%	Részben. Orrnehéz, de 2007 túlsúlyos
MAKROGAZDASÁGI KÖRNYEZET			
Növekedés	Gyorsuló növekedés Első 4 év átlaga: 3,9% Emelkedő növekedési többlet*: kiigazítási időszak előtti –0,4%-ról +1,5%-ra emelkedett	Lassuló növekedés 2007–2010 átlag: 3,2% Csökkenő növekedési többlet: a kiigazítás előtti 2,6%-ról 1%-ra csökken.	Nem
Külső növekedés	Erőteljes külső konjunktúra. EU-15 átlag a kiigazítás alatt: 2,7%	Erős külső konjunktúra. EU-15 átlag az első 4 évben: 2,2%	Igen
Infláció	Stagnálás, illetve folytatódó csökkenés	Átmeneti gyorsulás	Nem
Monetáris kondíciók	A nominális és a reálieffektív árfolyam az országok többségében egyaránt leértékelődött. A hozamok jelentősen csökkentek.	Árfolyam tekintetében nincs előrejelzésünk, azonban reálieértékelődés nem valószínű. A hozamok jelentős csökkenése sem várható a jelenlegi forward- görbe alapján.	Nem
Foglalkoztatottság	Jelentős, többnyire az EU átlagát meghaladó növekedés. Első 4 év növekedése: 2,3%	Kedvezőtlen kezdő helyzet. Stagnálás után enyhe növekedés: 4 év alatt 1,5%	Nem
Külső egyensúly	A külső egyensúly javulása függ a növekedés belső szerkezetétől. Általában a belső felhasználás nem esik vissza, ezért a külső egyensúly javulása mérsékeltebb.	A külső egyensúly javulása a belső felhasználás visszaesése miatt a fiskális kiigazítás kétharmadát teszi ki.	Részben
KIIGAZÍTÁS SZERKEZETE			
GDP-arányos bevételek és kiadások	GDP-arányosan a kiadások csökkenése adja a hiánycsökkenés döntő részét. Átlag: 92%	GDP-arányosan a kiadások csökkenése adja a hiánycsökkenés döntő részét. 88%	Igen
Reálkiadások és bevételek	Stagnáló reálkiadások és GDP-vel emelkedő reálbevételek.	Stagnáló reálkiadások és GDP-vel emelkedő bevételek. 2007–2008-ban 4 százalékos reálkiadás-csökkenés.	Inkább igen, de első 2 év feszített.
Kiadások szerkezete	Jelentős csökkenés az állami bérkiadásokban (GDP –1,8%-a) és a szociális kiadásokban (GDP 3,1%-a).	Jelentős csökkenés az állami bérkiadásokban (–2,0%) és a beruházásokban (–1,9%), de a szociális kiadások nem csökkennek.	Részben
Bevételek szerkezete	Munkát terhelő adóbevételek csökkentek, más jellegű adóbevételek emelkedtek. Átlagos csökkenés: a GDP 0,6 százaléka.	A foglalkoztatást terhelő adóbevételek a jelenlegi tervek szerint nőnek a következő években.	Nem

* Az EU-15 átlaghoz képest.

Elemzés a konvergenciafolyamatokról
2006. december

Nyomda: D-Plus
H-1037 Budapest, Csillaghegyi út 19-21.

